

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

17. YÜZYILDA ANKARA'DA HACI DOĞAN MAHALLESİ

Yüksek Lisans Tezi

Fatma ERKAYA TOPCU

Sivas

Mayıs 2019

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

17.YÜZYILDA ANKARA'DA HACI DOĞAN MAHALLESİ

Yüksek Lisans Tezi

Fatma ERKAYA TOPCU

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Zafer Karademir

Sivas

Mayıs 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : 17.Yüzyılda Ankara'da Hacı Doğan Mahallesi
Savunma Tarihi : 02.05.2019
Danışmanı : Doç.Dr.Zafer KARADEMİR

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof.Dr.Hasan YÜKSEL

Üye : Doç.Dr.Zafer KARADEMİR

Üye : Dr.Ör.Üyesi Erhan YOSKA

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Fatma ERKAYA TOPCU tarafından hazırlanan 17.Yüzyılda Ankara'da Hacı Doğan Mahallesi başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza

Fatma ERKAYA TOPCU

ÖNSÖZ

Sosyal ve yerel tarih çalışmaları tarih bilimine katkı sağlarken, beşerin üzerinde yaşadığı coğrafyanın yani yerel hayatın kavranarak genel hayatın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Günümüzde modern tarih yazımı genelden özele doğru gitmektedir. Yerel tarih de parçadan bütüne varma yani bir bakıma genel tarihin parçalarından biri halinde incelenmektedir. Yerel tarihin içine devletlerden ve siyasi olaylardan çok insan faktörü girmiştir. İnsanoğlunun yaşantısı, günlük faaliyetleri, ilişkileri yerel tarihin konusu olmuştur.

“XVII. Yüzyılda Ankara’da Hacı Doğan Mahallesi” başlığı altında sunduğumuz bu çalışmada yerel alanda bir mahalle ele alınıp incelenmiştir. Mahalle halkının XVII. yüzyılda yaşam tarzları, aile hayatları, günlük hayattaki uğraşları, evleri ve evlerinde kullandıkları eşyaları, ekonomik hayatları, sahip oldukları mal varlıkları Şer’iyye Sicilleri temel kaynak alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şer’iyye Sicillerinin haricinde basılı eserlerden, görsel malzemelerden yararlanılmıştır.

Çalışmamızın her ne kadar eksik ve sınırlı yönleri bulunsa da, yine de böyle bir çalışma ile makro alandan mikro alana doğru Osmanlı Mahallesi’ni konu alan çalışmalara katkı sağlayabileceği kanaatindeyiz.

Araştırmamızın genel gidişatında, derlenip toplanmasında daima fikirlerini benimle paylaşan, yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Zafer KARADEMİR’e ve hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen canım annem Arzu ERKAYA’ya sonsuz teşekkürler ediyorum.

Fatma ERKAYA TOPCU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
TABLolar LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRCT	viii
GİRİŞ	1
A- KAYNAKLAR.....	1
1. Tahrir Defterleri.....	2
2. Şer'iyye Sicilleri.....	4
I. BÖLÜM	6
TARİHTE ANKARA.....	6
A- Osmanlı Devri'ne Kadar Ankara Tarihi	6
1. İlk Çağlarda Ankara.....	6
2. İslamiyet Döneminde Ankara	7
3. Türk Hâkimiyetinde Ankara	8
B- Osmanlılar Devrinde Ankara.....	9
1. Ankara'da Osmanlı İdaresi'nin Kurulması ve Fiziki Genişleme	9
2. Ankara İdari Taksimatının Oluşumu	12
II. BÖLÜM.....	16
ANKARA HACI DOĞAN MAHALLESİ	16
A- Şehir	16
B- Mahalle	19
1. Hacı Doğan Mahallesi ve Demografik Yapı	21
2. Hacı Doğan Mahallesi Özel Alanında Hayat.....	35
a- Ev	35
b-Ev Eşyaları.....	44
b.1- Sergi ve Döşemeler	44
b.2- Yatak Takımları	46
b.3- Mutfak Takımları	47

b.4- Kahve-Tütün Takımları ve Koku Verici Aletler.....	48
b.5- Temizlik Aletleri.....	49
b.6- Aydınlanma Aletleri.....	50
b.7- Silahlar	51
b.8- Kitaplar	51
b.9- Diğer Ev Eşyaları.....	52
b.10- Hayvan ve Hayvan Takımları	53
3- Hacı Doğan Mahallesiinde Bulunan Sivil ve Dini Yapılar	56
a- Camiler ve Mescitler.....	56
a.1- Hacı Doğan Mescidi.....	57
a.2- Tac Ahmed Mescidi	57
a.3- İbadullah Camii	57
b- Eğitim ve Kültür	58
b.1- Medrese.....	58
b.1.1- Yusufiye (Hacı Yusuf) Medresesi	59
b.2- Sıbyan Mektepleri.....	59
b.2.1- Hacı Doğan Mahallesi Muallim hanesi	59
b.2.2- Mevlana Bedreddin Muallim hanesi.....	60
b.2.3- Sıtiöğlu Muallim hanesi.....	60
c- Ticari Alan ve Hanlar.....	60
c.1- Suluhan.....	61
III. BÖLÜM	70
HACI DOĞAN MAHALLESİNDE SOSYAL HAYAT	70
A- Aile Hukuku	70
1. Nişan	70
2. Evlilik	73
3. Mihr	75
4. Boşanma	76
B- Vasi ve Nazır Tayini.....	78
C- Nafaka, Kisve ve Baha Tayini.....	82
IV. BÖLÜM	85

HACI DOĞAN MAHALLESİ'NDE TOPLUM DÜZENİNİ BOZAN OLAYLAR.....	85
A- Hırsızlık.....	85
B- Gasp.....	87
D- Adam Öldürme ve Ölüm Yaralanma Keşfi.....	90
V. BÖLÜM.....	94
HACI DOĞAN MAHALLESİNDE EKONOMİK VE TİCARİ HAYAT.....	94
A- Gayrimenkul Alım ve Satımları	94
B- Borç ve Alacak-Verecek Davaları.....	100
C- Hizmet Davaları.....	107
D- Hibe	110
E- Vergiler	111
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA	119
EKLER.....	131
RESİMLER	135
ÖZ GEÇMİŞ.....	148

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Tahrirlere Göre Ankara Sancağı İdari Taksimatının Gelişimi.....	14
Tablo 2: 16. yy. da Ankara'ya Ait Nüfus Tahminleri.....	17
Tablo 3: 17 ve 18. Yüzyılda Hacı Doğan Mahallesi'nin Avarız hane Sayısı.....	23
Tablo 4: 1786 Yılında Mahallenin Vergiye Tabi, Tahmini Erkek ve Kadın Nüfusu	23
Tablo 5: Hacı Doğan Mahallesi'nde Kullanılan Ev Eşyaları.....	55

KISALTMALAR

AÜDTCF:	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
AŞS:	Ankara Şer'iyeye Sicili
Bk.:	bakınız
C.:	Cilt
çev.:	Çeviren
der.:	Derleyen
df.:	Defter
ED.:	Evkaf Defteri
H.:	Hicri Yıl
haz.:	Hazırlayan/lar
İÜ.:	İstanbul Üniversitesi
İÜİFM.:	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
KKM:	Kuyûd-u Kadîme Arşivi
M.:	Miladi Yıl
MEBİA:	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
MVAD:	Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri
ODTÜ:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OTAM:	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
S.:	Sayı
Sr.:	Sıra
s.:	Sayfa
TDVİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TD:Tahrir	Defteri
TKGM:	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi
TTK:	Türk Tarih Kurumu
VA:	Vakıflar Arşivi
Vb:	Ve Benzeri
VD:	Vakıflar Dergisi
VGM.:	Vakıflar Genel Müdürlüğü
YKY.:	Yapı Kredi Yayınları
yy.:	Yüzyıl

ÖZET

İç Anadolu coğrafyasında yer alan Ankara, ilk çağlardan beri bulunduğu alan itibariyle önemli bir yerleşim bölgesi olmuştur. Bu olguya paralel olarak şehir kendi içerisinde sosyal, siyasi ve fiziksel olarak değişiklikler geçirmiştir. Bu değişiklikler içinde XVII. yüzyıl'da Osmanlı dönemi Ankara şehrinde bulunan Hacı Doğan Mahallesi'nin konumu ve tarihsel gelişimi çalışmamızın ana konusu oluşturmaktadır. Bu çalışma bir bakıma Osmanlı dönemi Ankara şehri içerisinde meydana gelen sosyal ve fiziksel değişimlerin, şehrin en küçük parçası olan bir mahalle üzerindeki yansımalarının değerlendirilmesidir.

Tez çalışmamızın konusuna ışık tutan en önemli kaynak Osmanlı arşiv vesikalarından birisi olan Şer'iyye Sicilleri 'dir. Kaynakların ve mevcut imkânların elverdiği ölçüde Hacı Doğan Mahallesi'nin sosyal, ekonomik ve fiziksel durumunu bir bütün halinde ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma beş bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm "Tarihte Ankara" başlığı altında sunulmuş olup, Ankara'nın en eski dönemlerinden günümüze kadar geçirmiş olduğu evreler incelenmiştir. İkinci bölümde ise, bir mekân olarak ele alınan şehir ve mahalle hakkında bilgi verilmeye çalışılmış, bunun yanında Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan ev ve ev eşyaları hakkında bilgi verilmiştir. Amacımızın Hacı Doğan Mahallesi'nin sınırlarının ve genişlediği alanın belirlenmesi olması, çalışma esnasında dini ve sivil mimari yapıların incelenmesini de beraberinde getirmiştir. Bu nedendir ki çalışmamızın bu bölümünde mahallede bulunan yapılar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm "Sosyal Hayat" başlığı altında incelenmiş olup, Osmanlı dönemi Ankara Hacı Doğan Mahallesi'nde meydana gelen nişan, nikâh, evlenme, boşanma ve çocukları da içinde alan ailenin oluşma ve dağılma süreci açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın dördüncü bölümü "Toplum Düzenini Bozan Olaylar" başlığıyla, mahalle içerisinde meydana gelen hırsızlık, gasp, yaralama, iftira, adam öldürme, tecavüz gibi konular üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın son bölümünde ise, "Ekonomik Hayat" üzerinde mahallenin gayrimenkul fiyatları, mahalle halkı arasında meydana gelen borç-alacak ilişkileri, kişiler arasında olan hizmet davaları vs. açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, XVII. Yüzyıl, Mahalle, Hacı Doğan Mahallesi.

ABSTRACT

Ankara, which is located in Central Anatolia, has been an important settlement area since the early ages. Parallel to this phenomenon, the city has undergone social, political, and physical changes. The main subject of our study is the position and historical development of the Hacı Doğan Neighborhood in Ankara in XVII. Century Ottoman period, as one of these changes. In one respect, this study evaluates the reflections of social and physical changes occurred in Ottoman city Ankara on a neighborhood, which is the smallest part of the city.

One of the most important sources that shed light on the subject of our thesis is Şer'iyye Records, which is one of the Ottoman archives. This study consists of five parts which aim to reveal the social, economic, and physical condition of Hacı Doğan Neighborhood as a whole as resources and available facilities permit. The first chapter is presented under the title of "Ankara in History" and examines phases Ankara passed through from its earliest periods to the present. The second part gives information about the city and the neighborhood which was considered as a place, and information about the houses and household items in Hacı Doğan neighborhood. The fact that our aim is to determine the boundaries and expanding area of Hacı Doğan Neighborhood brings about the examination of religious and civil architectural structures within the scope of the study. For this reason, this part of the study analyzes the structures in the neighborhood.

The third chapter is titled as "Social Life" and explains the formation and dissolution of family including engagement, marriage, wedding, divorcement, and children, which took place in Hacı Doğan Neighborhood in Ottoman period Ankara. Fourth chapter of our study, titled as "Events Disturbed the Social Order", discusses subjects such as theft, extortion, bodily injury, slander, murder, and rape that occurred in the neighborhood.

The last part of our study, "Economic Life", explains the real estate prices of the neighborhood, debt-credit relationships between the people of the neighborhood, and service cases among people real estate prices of the neighborhood on "Economic Life", debt-receivable relations between the people of the neighborhood, service suits among people.

Key Words: Ankara, XVII. Century, Neighborhood, Hacı Doğan Neighborhood.

GİRİŞ

A- KAYNAKLAR

Ankara'nın tarihi üzerine bugüne kadar birçok araştırma yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmalarda iki yönlü bir eğilime bağlı kalındığı görülmektedir. Bunlardan birincisi "kültürel mirası" olarak tanımlayabileceğimiz dini ve sosyal yapıların konu alındığı çalışmalardır. Gönül Öney'in "Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları"¹, İbrahim Hakkı Konyalı'nın "Ankara Camileri"², Hamit Koşay'ın "Ankara Budun Bilgisi"³, Semavi Eyice'nin "Ankara'nın Eski Bir Resmi"⁴, gibi çalışmalar Ankara'nın sadece kültürel mirasını inceleyen çalışmalardır.

Yapılan diğer çalışmalarda ise Ankara siyasi ve genel tarih içinde incelenmiştir. Avram Galanti'nin "Ankara Tarihi"⁵, Mübarek Galip'in "Ankara"⁶ isimli iki ciltlik eseri, Nejat Göyünç'ün "XVI. Yüzyılda Ankara"⁷, Sargon Erdem'in "Ankara"⁸, Rıfat Özdemir'in "Osmanlılar Devri Ankara"⁹, Abdülkerim Özey'in "İslami Dönem Ankara"¹⁰ Diyanet İslam Ansiklopedisi için hazırlamış oldukları maddeler, Hülya Taş'ın "XVII. Yüzyılda Ankara"¹¹, Şeref Erdoğan'ın "Ankaram"¹², Mehmet Tunçer'in "Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14.-20. YY)"¹³ gibi çalışmalar örnek verilebilir.

Ankara şehrinin bütününe yönelik olan ilk çalışma Özer Ergenç tarafından klasik dönem kent tarihçiliğine katkı sağlayan "XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya"¹⁴ adlı eserdir. Ayrıca Özer Ergenç'in "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim

¹ Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 209, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.

² İbrahim Hakkı Konyalı, *Ankara Camileri*, Kültür Matbaacılık, Ankara 1978.

³ Hamit Koşay, *Ankara Budun Bilgisi*, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

⁴ Semavi Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", *Atatürk Konferansları IV*, TTK, Ankara 1971.

⁵ Avram Galanti, *Ankara Tarihi*, Tan Matbaası, İstanbul 1950.

⁶ Mübarek Galip, *Ankara I-II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1341.

⁷ Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Ankara", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S.I, Ankara 1967.

⁸ Sargon Erdem, "Ankara", *TDVİA*, C. III, İstanbul 1991.

⁹ Rıfat Özdemir, "Osmanlılar Devri Ankara", *TDVİA*, C.III, İstanbul 1991.

¹⁰ Abdülkerim Özey, "İslami Dönem Ankara", *TDVİA*, C. III, İstanbul 1991.

¹¹ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2006.

¹² Şeref Erdoğan, *Ankaram*, Alkan Matbaacılık, Ankara 1965.

¹³ Mehmet Tunçer, *Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14.-20. yy)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

¹⁴ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, Ankara 1973.

Durumu Üzerine Bazı Bilgiler"¹⁵ isimli çalışma makale olarak hazırlanmış bir diğer çalışmadır. Bu çalışmadan sonra Ankara'nın ikinci çalışması Rıfat Özdemir tarafından yapılmıştır. "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara"¹⁶ adını taşıyan çalışma şehrin fiziki, ekonomik, demografik, idari ve sosyo-ekonomik yapısını incelemektedir.

Bu çalışmalarda bizi doğrudan ilgilendiren bölümler dikkate alınmıştır. Ankara şehrinin fiziksel yapısı, ticaret ve zanaat yerleri, dini ve sosyal yapılarının detaylı anlatımları, şehrin nüfusu ve nüfusunun mahallelere dağılımı, şehrin ekonomik yapısı ve sosyal hayatı ile ilgili bilgilerden yararlanılmıştır. Bizim çalışmamızın söz konusu bu çalışmalardan farkı, çalışmanın temel kaynağı şer'iyeye sicilleridir. Çalışma bütünden parçaya giderek Ankara şehrini değil, şehirde bulunan bir mahallenin şer'iyeye sicilleri ışığında sosyal, ekonomik ve idari yapısını ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. Tahrir Defterleri

Tahrir, bir bölgenin iskân ve nüfus çalışması bakımından büyük önem arz etmektedir. Tımar sisteminin devamlılığının sağlanabilmesinde büyük bir öneme sahip olduğu için bir bölgenin tahriri yapılırken askeri dirliklere ayrılmış olan gelir kaynakları da ayrıca kaydedilirdi. Bunun haricinde piyade-müsellem, evkaf kayıtları, yörükler gibi önemli bir statüye sahip olan grupların sayımına ilişkin bilgiler de tahrir defterlerine kayıt edilmiştir.¹⁷

Tahrir, yeni bir padişah tahta geçtiğinde ya da yeni bir yer fethedildiği durumlarda yapıldığı gibi, vergi gelirlerinin artması ya da azalması halinde daha önce deftere alınmayan gelirleri deftere kaydetmek durumlarında da yapılırdı.¹⁸ Tahrirler aynı zamanda iç çalkantılar, savaşların sebep olduğu yıkımlar, kuraklık

¹⁵ Özer Ergenç, " XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁶ Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I", *İÜİFM*, II (1940-41), s. 22-24.

¹⁸ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Arvanid*, TTK, Ankara 1954, s. 18.

veya salgın hastalık sebebiyle meydana gelen nüfus değişiklikleri gibi çeşitli sebeplere bağlı olarak da yapılmaktaydı.¹⁹

Tahrir defterleri mufassal ve icmâl olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Mufassal defterler tasarruf edilen miri kaynak, tasarruf eden reaya, mahsulat gibi ayrıntılı bilgiler verirken icmal defterleri yerleşim birimleri, cemaatlerin nüfusu ve geliri gibi özet bilgiler vermektedir.²⁰

Yukarıda vermiş olduğumuz genel açıklamalardan sonra Ankara ile ilgili tahrir defterleri hakkında bilgi verebiliriz.

Ankara Sancağına ait olan ilk tahrir kaydı, Fatih Sultan Mehmet döneminde yapılan 1463 tarihli "Ankara Livası Tımarları Mufassal Defteri" şeklinde kaydedilmiş olan defterdir. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğunda 9 numara ile kayıtlı olan bu defter (MAD 9) Ankara Sancağı ile ilgili en eski mufassal tahrir defteridir.²¹

Ankara Sancağına ait olan ikinci tahrir defteri ise, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde TD 117 numara ile kayıtlı olan mufassal tahrir defteridir. Kanuni döneminde yapılan bu tahrir sonucunda tertip edilmiş olan bu kaynağın tarihi, "Gurre-i Zi'l-hicce 929" olarak geçmiştir. Bu tarih ise 11 Ekim 1523'e tekabül etmektedir.²²

MVAD 438 künyeli tahrir defteri, Anadolu ve Rumeli eyaletlerini içine alan altı adet muhasebe defterinden biridir. Halil İnalçık bu defterin kesin tarihini H.937 (M. 1530) olarak göstermektedir. MVAD 438, TD 117 nolu defterin bilgilerini özetlemektedir.²³

Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde TD 74 numara ile kayıtlı olan bu defter Ankara Sancağı'nın son mufassal tahrir

¹⁹ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK, Ankara 1999, s. 5.

²⁰ Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.8.

²¹ Bu Defter, Muzaffer Arıkan tarafından Doktora tezi olarak incelenmiştir. Muzaffer Arıkan: *Hicri 867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri (Açıklamalarla Metin Tespiti)*, AÜDTCF, (yayınlanmamış doktora tezi), MCMLVIII, Ankara 1958.

²² Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, s. 14.

²³ Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, s.15.

defteridir. Bu defter 1571 tarihlidir²⁴ ve bizim yararlandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır.

Son olarak Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan ve ED 558 numara ile kayıtlı olan defter vakıf hususundadır ve Ankara vakıflarının ayrıntılı olarak yazıldığı Evkâf Defteri'dir. H. 979 (M. 1571) tarihlidir²⁵ ve yararlandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır.

2. Şer'iyye Sicilleri

Kadı sicilleri, kadı divanı, mahkeme kayıtları, sicillât-ı şer'iyye ve genel kullanımı ile Şer'iyye sicilleri denilen bu defterler, kadı ya da naibi tarafından tutulan ve çeşitli türden belgeleri muhteva eden kaynak türlerindedir. Bu defterler, Osmanlı Devleti'nde merkezde veyahut taşrada her tür ve tabakadan insanlar arasında geçen hukuki ilişkilere dair kayıtları içermektedir. Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı günlük hayatının toplum, ekonomi, aile ve hukuk gibi birçok alanının gün yüzüne çıkarılması için hayati önem taşıyan kaynaklar arasındadır. Osmanlı Devleti'nde kadıların etkin rolleri sebebiyle şer'iyye sicilleri, sosyal ve yerel tarih çalışmaları için ana kaynak niteliği taşımaktadır.²⁶

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen olay ve davaları, şer'i hükümlere uygun olarak karara bağlamak için devletin en yüksek icra makamı (sultanlar) tarafından görevlendirilen şahsa, kadı, hâkim ya da hâkimü'ş-şer denilirdi. Osmanlı Devleti'nin adliye teşkilatının temel taşı olan kadılar, buldukları yerin hâkimi, belediye başkanı ya da her konuda müracaat edilen sosyal güvenlik makamıydı. Kadılar, şer'i hükümlere göre davaları karara bağlardı. Kadılar, velisi ya da vasisi olmayan küçüklerin evlendirilmesi, vasi ve vekil tayini ya da azledilmesi, yetimlerin ve kaybolmuş kişilerin mallarının muhafaza edilmesi, miras taksimi, vakıfların tescilinin yapılması ve muhasebelerinin kontrol altında olması, evlenme akitlerinin yapılması, vasiyetlerin uygulanması gibi şer'i meselelerle ilgilenmekteydiler.²⁷

²⁴ Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, s.16.

²⁵ Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, s.17.

²⁶ Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2010, s.8.

²⁷ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri I*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989, s. 68.

Kadılar üstlenmiş oldukları bu geniş görevlerinin yanında, kendilerine gelen hüküm, ferman ve gördükleri davalara ait olan kararları bir deftere kayıt ederlerdi ve bu defterin adı "sicil" idi. Kadıların bu deftere kayıt tutmaları kanuni zorunluluktur. Gördükleri davaların belgelerinin bir benzerini muhataplarına verdikleri için, belgelerin kaybolmaması ya da tahrip olmaması gerekirdi.²⁸

Osmanlılar döneminden günümüze kadar gelen siciller içerisinde Ankara ile ilgili incelenen belgelerde çok çeşitli mahkeme kararlarıyla karşılaşmıştır. Bu belgelerde, araştırma konumuz olan mahallenin ait olduğu döneme ışık tutan sosyal, kültürel, iktisadi olaylarını gösteren, aynı zamanda dini ve örfi hukuka ait olan belgeler ile Osmanlı Devleti'nin yönetim biçimini aydınlatan kayıtlar bulunmaktadır. İncelenen belgelerde, aile, ticari ilişkiler, ortaklıklar, gayrimenkul satışları, müteveli tayini, vakıflar, eşkıyalık olayları, ölüm, öldürme, yaralama, hırsızlık, ihraç edilme, fi 'il-i şen-i kastı gibi konular görülmektedir. Mahalle dâhilinde incelenen kayıtlarda kamu zararına neden olan belge örneklerine az rastlanılmış olmasının sebebi Osmanlı Devleti'nin dönem itibariyle asayişini sağlama gücüne bağlı olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında sicillerde evlenme, vasi tayini, nafaka, hibe, miras, tasarruf hakkı vb. örnekler fazlaca bulunmaktadır.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 109.

I. BÖLÜM

TARİHTE ANKARA

Ankara'nın tarihi geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Coğrafi konumu ile kendisine sağlam bir yer edinmiş olan Ankara, birçok araştırmannın ana konusu olmuştur. Biz de çalışmamızın bu bölümünde Ankara'nın tarih içerisinde geçirmiş olduğu evrelerin neler olduğundan, tarih öncesi dönemlerden bu yana hangi medeniyetlerin yerleşmiş olduğundan kısaca bahsedeceğiz.

A- Osmanlı Devri'ne Kadar Ankara Tarihi

1. İlk Çağlarda Ankara

Türkiye'nin başkenti olan Ankara, İç Anadolu'nun kuzeybatısında, Ankara Çayı'nın geçtiği ovanın doğusunda kurulmuştur. En alçak yeri deniz seviyesinden 835 m.'dir. Paleolitik ve neolitik devirlere kadar uzanan tarihi ile Ankara, çok eski bir yerleşim yeridir. Ankyra, Ancyre, Ankuva, Engüriye, Engürü, Angara, Angora gibi farklı isimler almıştır.²⁹

Grek tarihçisi Pausanias, burayı Frig kralı Midas'ın kurduğunu ve bulduğu bir gemi çapasının ismini "Ankyra (Grekçe gemi çapası)" şehre verdiğini rivayet etmektedir.³⁰ Ankara Kalesini ilk defa Hititlerin yaptığı tahmin edilmektedir.³¹ Ankara, Frig Devletini yıkan Kimmerler'in geri çekilmesinden sonra Lidyalıların ve M.Ö. 547 yılından sonra Perslerin hâkimiyeti altına girmiştir. Perslerin Frigya satraplığında yer alan Ankara, Kral Yolu üzerinde bulunması sebebiyle zengin bir ticaret merkezi haline gelmiştir.³²

M.Ö. 64 yılında Galatia, Roma İmparatorluğu'nun bir müşteri devleti olmuştur.³³ Müşteri devlet olan Galatia'da Ankara başkent olmuştur. Ankara'nın

²⁹ Besim Darkot, "Ankara", *MEBİA*, C. 1, İstanbul 1978, s.437.

³⁰ Erdem, "Ankara", s.202.

³¹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 21-22.

³² Erdem, "Ankara", s. 202.

³³ Galanti, *Ankara Tarihi 1-2*, s. 26.

başkent olması şehrin büyümesine ve gelişmesine neden olmuştur.³⁴ İmparator Augustus (M.Ö. 27- M.S. 14) Ankara'yı kesin olarak ele geçirdikten sonra, Ankara sulh ve sükûna kavuşarak genişlemek için fırsat bulmuştur.³⁵

Ankyra antik kentinin en önemli yapısı Augustus ve Roma tapınağıdır. Tapınağın mimarisi dışında yapıyı önemli kılan üzerinde yer alan ResGesteDiviAugusti (İlahi Augustus'un Başarıları) yazıtıdır.³⁶ Roma İmparatoru Augustus (Ogüst) ölmeden önce Vesta rahibelerine dört belge teslim eder. Bu belgelerden biri de yaptığı işleri anlattığı raporu tapınağın duvarına iki dilde Hellence ve Latince olarak yazdırır. Bu sebeple buraya aynı zamanda "Monumentum Ancyrantum" yani "Yazıtlar Kraliçesi" denir.³⁷ Monumentum Ancyrantum, şimdiye kadar yazılmış yazıtların en uzununu, en önemlisi ve en ilgi çekenini olmuştur.³⁸

2. İslamiyet Döneminde Ankara

Hız. Muhammed'in tebliğ ettiği İslamiyet hızlı bir şekilde yayılmış ve Arap milletleri İslam dinini kabul etmişlerdir. Bu ilerlemeye karşı olan Bizans ve İran, İslamiyet yayıldıkça Araplar ile sürekli çarpışmışlardır.³⁹ Devam eden bu çarpışmalardan dolayı Ankara sürekli olarak bakımsız kalmış ve zarar görmüştür.⁴⁰ İran Sasani imparatorlarından II. Hüsrev 620'de kenti ele geçirmiş ve yakıp yıkmıştır. Bizans İmparatoru Heraklius İranlıları yenilgiye uğratarak şehri ele geçirdiyse de, 654 yılında Arap orduları şehri tekrardan almış fakat kısa bir süre sonra şehir Bizanslılarda kalmıştır.⁴¹ 709'da Emevilerin Şark valisi Emir Mesleme Bizans valisi Simon'u yenmiş ve Ankara'yı almıştır. 837 yılına kadar şehir Araplar ile Bizans arasında el değiştirmiş⁴² sonunda Bizans İmparatorluğunun eline geçmiş ve 200 yıl kadar sakin bir dönem geçirmiştir.⁴³

³⁴ Hülya Boyana, "Antik Dönemde Ankara Tanrıları Ve Kültleri", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 2, Ankara 2012, s. 558.

³⁵ Erdoğan, *Ankaram*, s. 23.

³⁶ Musa Kadioğlu-Kutalmış Gökay, "Roma Döneminde Ankara", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012, C. 1, s. 533.

³⁷ Abdülkerim Erdoğan, *Unutulan Şehir Ankara*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 281.

³⁸ Hamit Dereli, *Ankara Anıtı*, Dünya Klasikleri Dizisi 68, s. 9.

³⁹ Galanti, *Ankara Tarihi 1-2*, s. 40.

⁴⁰ Erdoğan, *Ankaram*, s.24.

⁴¹ Yurt Ansiklopedisi, "Ankara", C. 1, s. 530.

⁴² Koşay, *Ankara Budun Bilgisi*, s.15.

⁴³ Erdoğan, *Ankaram*, s.24.

3. Türk Hâkimiyetinde Ankara

XI. yüzyıl şehir için yeni bir döneme kapı açmıştır. 1071 Malazgirt savaşından sonra Türkler Anadolu'yu yurt edinmişler ve batıya doğru gruplar halinde ilerlemeye başlamışlardır.⁴⁴ 27 Ağustos 1071'de Anadolu kilidini açan Alparslan, şehri Danişment Gazi'nin akın bölgesi olarak göstermiştir. Bu tarihten sonra şehir sürekli olarak Bizans, Danişmentliler ve Selçuklular arasında mücadele sebebi olmuş, hiç biri uzun süreliğine şehri ellerinde tutamamışlardır.⁴⁵

Özellikle İslamiyet'ten sonra Ankara, ticaret ve zanaatta Anadolu'nun merkezlerinden biri olmuştur. Bununla birlikte ticaret üzerinden kurulmuş olan bir esnaf ve zanaatkârlar birliği dikkatimizi çeker. Bu birlik, Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerinin kurmuş olduğu Bayramiyye tarikatı, Ahiliğin⁴⁶ yani esnaf ve zanaatkârların tarikatıdır.⁴⁷

Ahilik, M.S. 13. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar Anadolu şehir, kasaba ve köylerinde esnaf ve zanaatkâr kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurumdur.⁴⁸ 1204 yılından sonra Türkiye Selçuklularında görülen siyasi ve kültürel genişleme Ankara'nın askeri ve idari merkez konumuna gelmesine sebep olmuştur. Bu durumun bir başka sebebi ise Ahilik ve Ahilerin etki alanının geniş olmasındandır.⁴⁹

Ankara 1304-1341 yılları arasında Anadolu'yu istila eden İlhanlıların eline geçmiştir. İlhanlı valisi Hasan Celayir'in vekil bıraktığı Alaeddin Eretna, 1341 yılında "sultan" unvanını alarak bağımsızlığını ilan etmiş ve Ankara Osmanlılara kadar Eretnaoğulları'nda kalmıştır.⁵⁰

⁴⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 178-187.

⁴⁵ Halil Çetin, "Darü'l-Hısn Engüriyye", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012, C. 1, s. 154-156.

⁴⁶ "İbn-i Batuta bu teşkilatın bekâr gençlerden oluştuğunu ve içlerinden seçilmiş Ahi lakaplı bir reis tarafından idare edilen zümreler olduğunu söylüyor. Devlet idaresi zayıfladığı zaman ya da anarşi baş gösterdiği zaman ahiler şehirlerin idaresini ellerine alırlar ve mahalli halk idaresini temsil ederlerdi." Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara 1991, s. 89-93. Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ankara'da Ahi Hâkimiyeti, 1330?-1361", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 2002, s. 830-836.

⁴⁷ Suavi Aydın, "Ankara Ankara Güzel Ankara", *Kepikeç*, Sayı: 9, Ankara 1999, s. 69.

⁴⁸ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK, Ankara 1997, s. 2.

⁴⁹ İlhan Erdem, "İlhanlılar Döneminde Ankara", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, Ankara 2012, s.133.

⁵⁰ Abdülkerim Özaydın, "İslami Dönem Ankara" , s. 204.

B- Osmanlılar Devrinde Ankara

1. Ankara'da Osmanlı İdaresi'nin Kurulması ve Fiziki Genişleme

1300-1333 yılları arasında Anadolu'da ortaya çıkan kuraklığın sonucunda kıtlık, açlık, yoksulluk yaşanmış ve üretim büyük oranda etkilenmişti. Bu kıtlığa bir de Moğolların Anadolu'nun içlerine kadar sokularak, onlarla olan savaşların devam etmesi eklenmişti. Bizans'ın Anadolu'yu kaybetmesiyle beraber doğu ile ticareti sona ermiş ve Anadolu'da ticaret yolları eski önemini kaybetmişti. Anadolu'nun geneline hâkim olan bu gerilemeye karşın, kuzeybatı sınırlarında bir uç beyliği olan Osmanlı Beyliği, Bizans'ın yoğun nüfuslu ve zengin şehirlerinin bulunduğu bölgede kurulması sebebiyle diğer beylikler karşısında bir üstünlük elde etmişti. Osmanlı Beyliği ticaretten elde ettiği gelirler ile ücretli asker temin ederek gaza ordusu oluşturmuş bu sebepten Ankara'dan da önemli miktarda göç almıştır. Osmanlı Beyliği, Anadolu Selçuklu topraklarını birleştirerek Anadolu'da siyasal birliği sağlamıştır. Bu dönemde Ankara, Anadolu'yu ele geçirme sürecinde büyük rol oynamıştır. Sultan I. Murat 1363 yılında ordusuyla birlikte şehre geldiği zaman şehir yönetiminde büyük etkisi olan ahilerle anlaşarak şehri teslim almıştır.⁵¹

Yıldırım Beyazıt ile Timur arasında yapılan 1402 tarihli Ankara Savaşı'na kadar Ankara Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Çubuk Ovası'nda yapılan savaşta Yıldırım Beyazıt yenilince, Ankara Timur'un eline geçmiştir.⁵² Yıldırım Beyazıt'ın oğulları arasındaki taht kavgalarında el değiştiren şehir, Çelebi Mehmet'in yönetiminde kalmıştır. 1482'de II. Mehmet'in oğullarından II. Beyazıt ile Cem Sultan arasındaki taht kavgalarına ev sahipliği yapmıştır.⁵³

İç Anadolu'nun kuzeybatısında, Kızılırmak ve Sakarya Nehirleri arasında yer alan Ankara'nın sınırları, kuzeyde Çankırı, doğuda Kırşehir ve Kırıkkale, güneyde Konya, batıda Bolu ve Eskişehir ile çevrilmiştir. Batı tarafında Ankara Ovası denilen geniş bir vadi bulunan kuzey kısımları dağlık ve ormanlık güneyi ise yüksek tepelerden oluşur.⁵⁴ Coğrafi özelliğinden dolayı birçok ticaret yolunun Ankara'dan

⁵¹ Sevgi Aktüre, "16. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler", *Tarih İçinde Ankara Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, Ankara 1984, s. 15-16.

⁵² *Ankara Rehberi 2000*, Ankara Ticaret Odası, Devran Yayınları, Ankara 2000, s.2.

⁵³ *Ankara: Başkent'in Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara 2004, s.21.

⁵⁴ Seyyah Kandemir, *Ankara Vilayeti*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1932, s. 7-49.

geçmesi zaman zaman dikkatlerin üzerinde toplanmasına neden olmuş ve bu özelliğinden dolayı, Osmanlı Dönemi'nde de birçok ticari yolun güzergâhında olma özelliğini korumuştur.⁵⁵

Şehrin görünümüne kale hâkimdir ve kale haricinde Ankara bir kısmı, Bedesten, Hanlar Bölgesi ve Uzun Çarşı'yı içine alan "Yukarı Yüz", diğer kısmı ise bugünkü Anafartalar Caddesi'nin altında bulunan Hacı Bayram Camii'nin Karacabey Külliyesi'ne kadar uzanan kısmı içine alan "Aşağı Yüz"⁵⁶ olarak tanımlanan bölgelerden oluşuyordu.⁵⁷

Eşkîyalık hareketi, Akdeniz dünyasında 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamış ve 17. yüzyılda büyük bir problem haline dönüşmüştür. 16. yüzyılın ilk yarısında küçük çete grupları olan eşkıyalar, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları arasında yaşanan taht kavgalarından artan kargaşa ile birlikte büyümüş ve yersiz yurtsuz insanlar ilk eşkıya gruplarını oluşturmuşlar ve "Celali" adını almışlardır.⁵⁸

17. yüzyıl başlarında Ankara eşkıyanın uğrak yeri haline gelmiştir. Şehir yöneticileri ile birlikte halk saldırılara karşı etkili olacak savunma yöntemleri geliştirmişlerdir. Kalenin vermiş olduğu avantajla birlikte 1604 yılında Karakaş eşkıyasına karşı, 1605 yılında Celali Hasan'a karşı⁵⁹ ve 1607 yılında ise Celali liderlerinden Ankaralı Kalenderoğlu'na⁶⁰ karşı Kuyucu Murat Paşa'nın desteğiyle eşkıya geri püskürtülmüştür.⁶¹ 1606 yılında Ankara kadısı Vildanzade Ahmet Efendi'nin önderliğinde bitirilen şehrin sur ile çevrilme projesi, savunma yönelik önlemlerin başında gelmektedir. Kendisinden önce başlanmış olan sur yapımı onun gayretleri ile tamamlanmıştır.⁶² Günümüzde çok az izi kalan bu surun şehre kazandırdıklarını belgelere dayanarak Özer Ergenç; "*...beş altı seneden berü eşkıya taifesi ahal-i vilayeti garet etmekle nefsi-i Ankara'nın etrafına vilayet halkı kendü malları ile hisar manendi bir divar ihdas ve otuz kırk mikdarı kuleler bina idüp*

⁵⁵ Özdemir, *XIX. Yy'ın İlk Yarısında Ankara*, s. 22.

⁵⁶ Aşağı Yüz ve Yukarı Yüz hakkında; Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 2.

⁵⁷ Tunçer, *Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14-20.YY)*, s. 25.

⁵⁸ Mücteba İlgürel, "Osmanlı'da Eşkîyalık Hareketleri", *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 467.

⁵⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 109.

⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 3, TTK, Ankara 2006, s. 107.

⁶¹ *Naima Tarihi*, (Haz: Zuhuri Danışman), C. 2, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 534-545.

⁶² Ergenç, "*17. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler*" s. 120. (13 numaralı dipnot)

eşkiya zuhur eyledikde liva-i mezbur halkı tahassun idüp... Eşkiya def oldukda herkes kendü kisb ü karlarına gider..." bize aktarmıştır.⁶³

Ankara şer'iyye sicilleri, Ankara'ya uğramış seyyahların vermiş olduğu bilgiler ve eserlerindeki resim-kroki yardımı ile şehri çevreleyen surun üç kapısının olduğuna tanık olunmaktadır. Bunlar Cenabi kapısı, Doğanbey Zaviyesi yakınlarındaki kapı, Araba Pazarı kapısıdır. Fakat bazı seyyahların yorumlarından şehrin üç kapısından daha fazla kapısının olma ihtimali vardır.⁶⁴ Örneğin Evliya Çelebi Seyahatnamesinde şehri kuşatan surun dört kapısı olduğunu söylemektedir.⁶⁵ 26 Eylül 1705 tarihinde Ankara'yı ziyaret etmiş olan Fransız seyyah Paul Lucas, dış surun on iki kapısı olduğunu söyler. Bunlardan yedisi güzel şehirlerde olduğu gibi büyük, geri kalan beşi ise ancak bir kişinin geçebileceği kadar genişliktedir.⁶⁶ Cenabi Paşa kapısının adını, Cenabi Ahmet Paşa Camii'nden aldığı 16. Yüzyıl belgelerinden tespit eden Özer Ergenç bir makalesinde " Bu kapı Von Vincke'nin planında Kayseri Kapı diye geçmektedir. Bu kapıdan başlayan bir yol şehir içinde Avancıklar mahallesinin altında, Ulucanlar (Ahi Yakup), Hacı Arap mahallelerinden geçip hafif bir eğilimle yükselerek At Pazarı'na oradan Bedestene ulaşmaktadır. Bir sicilde Hacı Arap Mahallesi'nde, Kayseri'den gelen mal yüklü arabaların yokuş yolda geriye doğru kayarak bir çocuğu ezdiği anlatılmaktadır. 1922 (1341) tarihli Ankara planında, Cenabi Paşa Camii ile Atpazarı arasındaki bu yol rahatlıkla izlenebilmektedir. Atpazarı, Uzun Çarşı üzerinden Kaledibi 'ne (Tahte'l-kal-a) bağlanıyordu. Kaledibi bir yandan bugünkü Denizciler Caddesi'nin altına düşen Araba Pazarı Kapısı'na, Karaoğlan çarşısı yoluyla da Hacı Bayram Cami ve Debbağhane'ye açılmaktaydı. Hacı Doğan Mahallesi yakınındaki kapının, sonraları İzmir Kapısı diye anılan sur kapısı olması muhtemeldir." şeklinde bahsetmektedir.⁶⁷

Öte yandan 16. yüzyılın başlarında Ankara, Anadolu'daki en önemli sancaklardan biri olmuştur. Bölgede kurulan idarî yapı, sahip olduğu Sosyo-ekonomik potansiyel ve barındırdığı nüfus itibariyle, şehrin bu niteliğini kanıtlayacak

⁶³ AŞS 11/1353, 1607 tarihli belgeden aktaran: Ergenç "17. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", s. 122-128.

⁶⁴ Ergenç, "17. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", s. 121.

⁶⁵ "ama aşağı kale (...), tarihinde celali korkusundan Cenabi Ahmet Paşa vilayet halkının yardımıyla bir kat sağlam ve dayanıklı sur yapmıştır. Dört kapısı vardır."; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, YKY, İstanbul 2005, 2.Cilt 2.Kitap, s. 522.

⁶⁶ Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", s. 76.

⁶⁷ Ergenç, "17. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler" s. 121.

özelliğindedir. ⁶⁸ Ankara'nın çevresinin zengin bir ekonomik potansiyele sahip olması, şehrin önemli bir bölge haline gelmesine sebep olmuştu. ⁶⁹ Coğrafi konum itibariyle şehrin ziraata elverişli olması, kentlinin ihtiyacını karşılayacak derecede hububat tarımı, meyve ve sebze yetiştiriciliği yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Bunların yanında küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin bölge ekonomisine katkı vermesinden ziyade, tiftik keçisi dünyaya nam salmış önemli bir gelir kaynağı haline gelmişti. ⁷⁰

2. Ankara İdari Taksimatının Oluşumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim biçimi, eyalet ve sancak idaresi sistemine dayanmaktadır. İmparatorluk toprakları eyaletlere, eyaletler de sancaklara bölünmüştür. Sancakta iki yetkili görev yapmaktadır. Klasik dönemden beri, padişah ve merkezi hükümet sancağa iki görevli göndermektedir. Bunlardan birincisi bey (Beylerbeyi, Sancakbeyi) ⁷¹, ikincisi ise kadıdır. ⁷²

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı aşağıdan yukarıya doğru, köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklindeydi. Kazalar kendisine bağlı nahiyelerden, nahiyeler ise kendisine bağlı köylerden meydana gelmekteydi. Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden eyaletler meydana geliyordu. ⁷³

Sancaklar, Osmanlı idari yapılanmasında devletin temel yapısını oluşturmaktaydı. Aynı bayrak altında savaşa giden mıntıkayı temsil eden sancak, askeri bir anlam taşımasının yanında coğrafi ve idari bakımdan da bir bölgeyi ifade etmekteydi. ⁷⁴ XVI. yüzyıldan itibaren miriliva ⁷⁵ olarak da adlandırılan sancakbeyi, yönetmekle sorumlu olduğu bir idari birimin amiri olup, aynı zamanda bölgenin

⁶⁸ Süreyya Faroqhi, 16. yüzyılın başlarında Anadolu'da gelişmiş bir kaç şehirden birinin de Ankara olduğunu arşiv vesikalarına dayanarak bildirmektedir. Süreyya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 178-301.

⁶⁹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 176.

⁷⁰ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 173-175, Erman Tamur, *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, Ankara Ticaret Odası, Ankara 2003, s. 1-234.

⁷¹ Beylerbeyi hakkında; Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *TDVİA*, İstanbul 1992, C. 6, s. 69-74.

⁷² Kadı hakkında ; Fahrettin Atar, "Kadı", *TDVİA*, İstanbul 2001, C. 24, s. 69.

⁷³ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 1991, s. 73.

⁷⁴ J. Deny, "Sancak", *MEBİA*, C.X, İstanbul, s.188

⁷⁵ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 36.

askeri birliklerini toplayan bir kumandan idi.⁷⁶ Sancakbeyi, görevli olduğu sancağın halkının can ve mal güvenliğinin tesis edilmesinin yanında, adaletin sağlanması, şer'e ve örfe ters durumların engellenmesi, suçluların kadının hükmüne göre ceza alması gibi idari konulardan da sorumlu idi.⁷⁷

Araştırma konumuz olan Ankara Sancağı, Osmanlı topraklarına 1354 yılında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından alınmış⁷⁸, Devletin genişleme yıllarında çoğunlukla şehzadelerin elinde kalmış ve uzun yıllar Anadolu eyaletinin Paşa sancağı olarak merkezliğini yapmıştır.⁷⁹ İncelediğimiz dönemlerde Anadolu Eyaleti,⁸⁰ içinde kendi adıyla anılan bir sancağın merkezi olan Ankara, aynı zamanda kadılık bölgesinin de merkezi olmuştur.⁸¹

Ankara sancağının taşra teşkilatı içerisinde yerini inceleyecek olursak, bu anlamda bölgenin ilk tahriri olan 1463 yılı tahrir defteri (MAD 9) bize Ankara Sancağı'nın idari taksimatı ile ilgili bilgiler vermektedir. Bölgenin adı, defter içerisinde yer alan bazı kayıtlardan anlaşıldığı üzere "Liva-i Ankara" şeklinde tanımlanmaktadır.⁸² 1463 tarihli tahrir defterinde Ankara Sancağı, Ayaş, Bacı, Çubuk, Kasaba, Karacadağ, Mürtedova, Bınarili, Yabanovası, Şorva, Mudrıb ve Uruş olmak üzere toplam 11 idari birimden oluşmaktaydı.⁸³

⁷⁶ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1978, s.23.

⁷⁷ Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 1993, s.120.

⁷⁸ Rifat Özdemir, "Osmanlılar Devri Ankara", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s. 204.

⁷⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.79.

⁸⁰ Ankara sancağının bağlı olduğu Anadolu eyaleti, Rumeli eyaletinin teşekkülünden sonra, 1393'te I.Bayezid'in Kara Timurtaş Paşa'yı Ankara'ya Anadolu beylerbeyi olarak tayin etmesiyle kurulmuştur. Eyalet merkezi önceleri Ankara iken, Fatih Sultan Mehmed zamanında Menteşe Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine alınmasından sonra 1451'de Kütahya'ya nakledilmiş, beylerbeyliği ise İshak Paşa'ya verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri Bayezid ve Selim'in Kütahya'yı idare ettikleri 1550-1558 ve 1562-1566 yıllarında eyalet merkezi tekrar Ankara'ya nakledilmiş, ancak 1566'dan 1893 yılına kadar Kütahya yeniden merkez olmuştur. Anadolu eyaleti, II. Bayezid devrinde on yedi sancaktan meydana gelmekteydi. Bunlar; Kütahya, Saruhan (Manisa), Hüdavendigar (Bursa), Aydın, Menteşe (Muğla), Bolu, Hamid (Isparta), Ankara, Kangırı (Çankırı), Kastamonu, Karahisar-ı Sahib (Afyon), Kocaeli, Biga, Karesi (Balıkesir), Sultanönü (Eskişehir), Alaiyye ve Teke sancaklarıdır. Nitekim Kanuni devri başlarında yapılan tahrirlerin sonuçlarını gösteren Anadolu eyaleti İcmal defteri (MVAD 438, TD 166) ile bazı teşkilat defterlerinde beylerbeyiliğin on yedi sancaktan meydana geldiği görülmektedir. M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s. 143.

⁸¹ Özer Ergenç, "16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri", *Tarih İçinde Ankara, (ODTÜ Eylül 1981 Seminer Bildirileri)*, Ankara 1984, s.53.

⁸² Bu defter, Muzaffer Arıkan tarafından Doktora tezi olarak incelenmiştir. Arıkan, *H.867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri*.

⁸³ Arıkan, *867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri*, s.24.

Tablo 1: Tahrirlere Göre Ankara Sancağı İdari Taksimatının Gelişimi⁸⁴

1463 (MAD 9)	1523/30 (TD 117/MVAD 438)	1571 (TD 74/ TD 558)
Ayaş	Kz.Ayaş	Nh. Ayaş
T.V. Bacı	Kz.Bacı	Nh. Bacı
T. Bınarılı	Kz. Çubuk	Nh. Çubuk
T. Çubuk		
T. Karacadağ	-	-
F. Kasaba	Nh. Kasaba Kz. Ankara	Nh. Kasaba
D. Mudrib	(Ayaş, Yabanabad)	(Ayaş, Yabanabad)
Mürtedova	Kz. Murtazaabad	Nh. Murtazaabad
T. Uruş	(Ayaş, Yabanabad)	(Ayaş, Yabanabad)
T. Şorva (Şorba)	(Yabanabad, Çubuk)	(Yabanabad, Çubuk)
T. Yabanovası	Kz.Yabanabad	Nh. Yabanabad

(Kısaltmalar: T: Ta'allukat, T.V: Ta'allukat-ı Vilayet, F: Fasl, D: Defter, Nh: Nahiye, Kz: Kaza)

Özer Ergenç'e göre, "XVI. yüzyıl sonlarında Ankara sancağı, Ankara subaşılığı, Murtazaabad subaşılığı, Yabanabad subaşılığı, Kasaba subaşılığı, Ayaş subaşılığı, Çubuk subaşılığı olmak üzere serbest olmayan tımarların ve sultan vakıfları dışında kalan evkaf arazisinin üzerinde yaşayanların dirlik ve düzeninin, güvenliklerinin sağlanması amacıyla altı subaşılığa ayrılmıştır."⁸⁵

Ankara XVII.yüzyılda sancak merkezi olmuş, XVIII. yüzyıldan itibaren de mutasarrıflık haline getirilmişti. Tanzimattan sonra iç mutasarrıflık ve valilik haline gelen Ankara, Beypazarı, Haymana, Çubuk, Zir, Seferihisar, Kurupazar-ı Nallu, Ayaş, Mihaliççık, Bala, Yabanabad ile Zir kazasına bağlı Şorba nahiyelerinden oluşuyordu.⁸⁶ 1890'larda merkez Ankara olmak üzere, Yozgat, Kırşehir, Kayseri ve Çorum sancaklarından oluşan Ankara vilayeti, bu dört sancak dahilinde 32 kaza, 15 nahiye ve 2791 adet köyü de içinde barındırıyordu.⁸⁷

Sonuç olarak geçmişten günümüze kadar gelen süreçte, Ankara şehrinde çeşitli medeniyetlerin yaşamış olduğu ve her medeniyetin şehrin kültür ve mirasına önemli katkılar sağladığını söylemek mümkündür. İncelediğimiz döneme kadar Ankara'nın çeşitli medeniyetlerine ev sahipliği yaptığı, Osmanlı yönetimine geçtikten

⁸⁴ Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, s. 25.

⁸⁵ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 81-82.

⁸⁶ Özdemir, "Osmanlılar Devri Ankara", s. 207.

⁸⁷ İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi ve Bölgedeki Üretim Eylemlerinin Değişimi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, Ankara 2000, s. 111.

sonra ise Türk-İslam kültür ve medeniyetinin yükselmeye başladığı ve bununla birlikte Türk-İslam kimliği kazandığı söyleyebiliriz.

II. BÖLÜM

ANKARA HACI DOĞAN MAHALLESİ

A- Şehir

Osmanlı tebaasının yaşadığı topraklar, belgelerin diliyle memâlik-i mahrûse şeklinde isimlendiriliyordu. Anadolu ile Rumeli bölümleriyle oldukça geniş toprakları içine alan bu coğrafya, Osmanlı tebaasının en geniş manada yaşam alanı idi. Osmanlı idari sisteminin temel yapı taşı olan ve memâlik-i mahrûsede yer alan şehirler nüfus yoğunluğu fazla olan mekanlar olarak görülmekteydi.⁸⁸

Nüfus yoğunluğu fazla olan idari merkezlere şehir denilmekle birlikte⁸⁹, yerleşenlerinin işbölümüne dahil olarak tarım dışı mal ürettiği ve bu malları yakın ya da uzak çevresine pazarladığı yerleşme birimlerine de denmektedir.⁹⁰ Şehir tanımına Avrupa merkezli yaklaşan Max Weber'e göre "bir yerleşim alanının şehir olabilmesi için, o yerleşim yerinde bir kale, bir pazar, kendine ait bir mahkeme ve en azından kısmi bir özerklik ve kendi kendini yönetebilmesi gerekmektedir" şeklinde tanımlamaktadır.⁹¹ Suraiya Faroqhi'ye göre ise şehir, yerleşimde bir sancakbeyi ya da kadı bulunan, pazar etkinlikleri vergiler ile kanıtlanan, nüfusun önemli bir bölümünün geçimini tarım dışı uğraşlar ile kazandığı bilinen idari birim olarak ifade edilmektedir.⁹²

Osmanlı şehrini karakterize eden özellikler, mesleki, din ve inanç gibi çeşitli açılardan farklı olan toplulukların farklı alanlar dahilinde ortak yaşamalarından dolayı, şehirlerin mahallelerden oluşması şeklinde gösterilebilmektedir.⁹³ 14 ve 15. yy'lara tarihlenmiş olan camileri ile Ankara mahallelerin çekirdeği oluşmuştur. Kale içi mahalleleri ile birlikte kentte yaklaşık 30 mahallenin olduğu ve 15. yy 'da kentin

⁸⁸ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 235.

⁸⁹ Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s.40.

⁹⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.94.

⁹¹ Max Weber, *Şehir Modern Kentin Oluşumu*, Çev. Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul 2003, s.105.

⁹² Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 12-13.

⁹³ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 236.

nüfusunun yaklaşık olarak 5000-6000 arasında seyrettiği tahmin edilmektedir.⁹⁴ 16. yy.ın ilk çeyreğinde mevcut olan mahalle sayısı 81'e yükselirken kentin nüfusu da 12000-16000 olarak saptanmıştır.⁹⁵ Alman seyyah Dernschwam 29 Mart 1555 tarihinde ulaştığı Ankara'yı, 69'u Müslüman, 3'i Hıristiyan, 1'i Yahudi, kalan 8 tanesi ise Müslüman ve Hıristiyanların bir arada olduğu 81 mahalleden oluşur şeklinde ifade etmektedir.⁹⁶ 1571-1580 yılları arasında yani 16. yy.ın ikinci yarısında hızlı bir artış gösteren kentin nüfusu 29.007 olarak verilir.⁹⁷

Tablo 2: 16. yy. da Ankara'ya Ait Nüfus Tahminleri

1520-1530	1522	1571-1580	1590	1607	Kişi
14.872		29.007			Barkan (1951, s.22)
	15.000				Göğünç (1967, s.71-75)
	13.203		25.000	22.000	Ergenç (1973, s. 65-67)
	12-16.000				Aktüre (1981, s.1-49)

Yukarıda göstermiş olduğumuz tabloda yer alan Özer Ergenç ve Sevgi Aktüre'nin 1522 yılına ait nüfus tahminleri, 1522 yılına ait olan tapu tahrir defterlerinde yer alan bir mahallede vergi ödeyen evli ve bekâr erkek nüfusa ait bilgilere göre hesaplanmıştır. Özer Ergenç, 1607 yılı için avarız hanesi sayılarına vergi ödemeyen diğer kesimleri de ekleyerek nüfusu 22.000 olarak hesaplamıştır.⁹⁸

1701 yılında geldiği Ankara'nın hala Anadolu'nun en iyi kentleri arasında olduğunu belirten Tournefort, şehrin nüfusunun 40.000 Türk, 4-5.000 Ermeni ve 600 Rum olarak toplamda 45.000 geçtiğini ifade eder. Rıfat Özdemir, 1786 tarihinde vergiye tabi olan tahmini erkek ve kadın nüfusunu 22.000 kişi olarak gösterir.⁹⁹

Osmanlı şehri, bir taraftan Orta Asya Türk şehir tipi, diğer taraftan ise İslam şehrinin bir karışımıdır. İslam şehirleri de içinde yaşayan toplumunun etnik ve dini gruplarının farklılığından dolayı mahallelere bölünmüştür. Bu grupların güvenliklerini sağlama istekleri nedeniyle mahalleler duvarlar ve geceleri kapanan kapılar ile birbirinden ayrılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde dini ve etnik gruplar

⁹⁴ Aktüre, "16. yy Ankara'sı Üzerine Bilinenler, s. 17.

⁹⁵ Göyünç, "XVI. Yüzyılda Ankara", s. 73-74.

⁹⁶ Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", s. 70.

⁹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C.10, 1951-53, s. 22.

⁹⁸ Neriman Şahin Güçhan, "16-19 yy. Nüfus Tahminlerine Göre Osmanlı Ankara'sında Mahallelerin Değişim Süreçleri Üzerine Bir Deneme", *Tarih İçinde Ankara II*, Aralık 1998 Seminer Bildirileri, Der. Y. Yavuz, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara 2001, s. 127.

⁹⁹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 122.

arasında ayrılma olmadığı için mahalleler arasında kapı veya duvarlara ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuvvetli otoritesi ülkenin dört bir yanında asayişini sağladığından özel tedbirler alınmamıştır.¹⁰⁰ Ankara örneğinde de XVII. yüzyıl başlarına kadar mahalle aralarında böyle bir kapı ya da surun varlığı bir yana şehrin etrafında bile herhangi bir sur yoktu. Celali isyalarından korunmak amacıyla şehir halkının kendi ortak iradesi ile XVII. yüzyıl başlarında yoldan çıkan eşkıya korkusundan dolayı kendi malları ile bir sur bina etmişlerdir.¹⁰¹

Ankaralı için şehir olgusu, dini ve kültürel etkinliklerin ekonomik etkinlikler ile bir arada aynı mekanda gerçekleştiği yerdir. Bu manada şehrin can damarı olan mekan ise herkese açık, kamusal bir alan olarak nitelendirilen çarşıdır.¹⁰² Nitekim Osmanlı literatüründe de şehir "*cum'a kılunur ve bazarı durur*" yer şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰³

XVII. yüzyıl Ankaralı için şehir, ticaret merkezi olarak kabul edilen bir çarşının bulunduğu, genel olarak Cuma kılınır büyük bir caminin bu çarşıda yer aldığı, ticaret fonksiyonlarının yanında konaklama ihtiyaçlarına cevap veren hanların da var olduğu, kahvehane ve hamam gibi kamusal alanların yer aldığı, şehrin merkezi olan çarşı ise belki de sosyolojik açıdan erkek ve kadınların en çok karşılaştıkları mekandır.¹⁰⁴ Suraiya Faroqhi ise Osmanlıda Kentler ve Kentiler adlı çalışmasında, XVI ve XVII.yy'daki Anadolu şehrini, "İdari düzey açısından yerleşimde bir sancakbeyi ya da en azından bir kadı bulunmalıdır. Pazar etkinlikleri¹⁰⁵ ilgili vergilerin varlığıyla kanıtlanmalıdır. Çarşıya ilişkin belgeler, nüfusun önemli bir kısmının geçiminin önemli bir bölümünü tarım-dışı uğraşlar ile kazandığını kanıtlamalıdır." şeklinde ifade etmektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 48-49.

¹⁰¹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 164, dipnot 12.

¹⁰² Kent sakinlerinin tümü için özel, onu kullanan etnik ve dini cemaat için kamusal bir yer olarak tanımlanan çarşı, aynı zamanda her tebaa için ve çevreden gelen köylüler için ticaretten idarî uygulamalara, siyasal anlaşmazlıklardan bireysel iş tartışmalarına kadar her tür konunun gündeme geldiği bir mekandır. Kent çarşısı hakkında; Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2001, s. 115.

¹⁰³ Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", s. 94.

¹⁰⁴ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 237.

¹⁰⁵ "6 Nisan 1694 (10 Şaban 105) tarihinde Kütahya valisi Mısırlıoğlu İbrahim Paşa Hazretleri'nin masraflarından iki yüz yetmiş guruşu Ankara'da bulunan hanlara ayrılmıştır." *AŞS 749-148/580*.

¹⁰⁶ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s.12.

Şehrin atar damarı konumunda olan çarşı, yalnızca üretim ve ekonomik değer taşıyan bir mekan olarak değil aynı zamanda yoğun bir şekilde toplumsal ilişkilere de sahne olan bir mekan olarak görülmektedir. Bu şekilde bir canlılığın en güzel örneği olarak, yoğun bir sof üretim ve ticaret merkezi olan Ankara şehri gösterilebilmektedir. İki kesimli şehrin Yukarı Yüz'ünde büyük bir ticaretin şahitliğini Bedesten ve çevresindeki hanlar yaparken, Aşağı Yüz'de bu işlevselliği, Karaoğlan ve Hasan Paşa Hanı (Suluhan) üstlenmektedir.¹⁰⁷

Şehrin canlılığını yansıtan bu mekanlar, Ankara'ya uğramış olan bir çok yabancı seyyahın dikkatini çekmiştir. Bu seyyahlardan kimisi şehir çarşısının hareketliliğinden ve kalabalık oluşundan bahsederken, kimisi ise Ankara insanın sof üretimindeki beceri ve çalışkanlığından bahsetmiştir.¹⁰⁸ Seyahatnamelerde tanımlanan şehir, hem topografik açıdan hem de şehir hayatı açısından belgelerde geçen bilgiler desteklemektedir. XVII. yüzyılda surla çevrili iskân alanı içerisinde kalan Ankara şehri, hemşerilik bilincini taşıyan ekonomik, sosyal, dini ve kültürel açıdan pek çok etkileşim içinde olan toplumun yaşadığı bir mekân olmuştur.¹⁰⁹

B- Mahalle

Dünya tarihinde, büyük bir siyasi oluşuma sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, hem varoluş süresi hem de yayıldığı alan itibarıyla dünya imparatorlukları içinde hatırı sayılır bir yer almıştır. İmparatorluğun bu kadar uzun süre ayakta kalmasının altında ciddi, hoşgörülü ve otoriter bir siyaset sisteminin varlığı yatmaktadır. Bu sistemin merkezini şehir yerleşmeleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda "mahalle" adıyla anılan tamamlayıcı birimler, şehrin parçasını oluşturmakta ve günlük faaliyetlerin gerçekleştirildiği birer alt birim olarak yerini almaktadır.¹¹⁰ Dolayısıyla mahalle, kentin sosyo-kültürel, iktisadi ve idari anlamda ilişkilerinin düzenlendiği en küçük idari birim konumundadır denilebilir.¹¹¹

¹⁰⁷ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 237

¹⁰⁸ Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", s.84-85.

¹⁰⁹ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 240.

¹¹⁰ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2005, s. 94.

¹¹¹ Ömer Demirel, "Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi", *13. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2002, Cilt 3, Kısım 3, s.1947.

Anadolu'nun Türkleşmesinden önce var olan şehirler, surların içine sıkışmış halde bulunan, belli bir zümrenin yaşadığı, yerleşimden daha çok savunma amacıyla kullanılan bir birim iken, Türklerin idaresine geçtikten sonra surların etrafında kurulan yeni yerleşim yerleri ile birlikte genişleyerek surların dışına yayılmıştır. Yeni kurulan bu yaşam alanları mahalleleri oluşturmuştur.¹¹² Osmanlı'da mahalle, özellikle yeni oluşmaya başladığı zaman, çeşitli derecelerde akrabalık bağı olan ve genellikle aynı dine mensup kişilerden oluşuyordu. Bu durum aynı oymak veya aynı aşirete mensup olan ailelerin birlikte yaşama isteği ile ortaya çıkmış ve ilerleyen zamanlarda alışkanlık halini almıştır.¹¹³

Mahalle, sosyal bir bütünlüğün yanında fiziksel bir birim olarak da tanımlanabilir. Mahallenin fiziki alanı, yönetsel ve toplumsal örgütlenmesine bağlıdır. Fiziki alanını toplumsal ilişkilerle şekillendiren Osmanlı Mahallesi, bu ilişkilerin sonucu olarak cami, mescit, sokak, ev gibi fiziki birimlerinin yanında türbe, zaviye, çeşme, hamam, hankah, küçük dükkânlar, kahvehane, mahalle mektepleri ve mezarlıkları da diğer fiziki birimler olarak bünyesinde barındırmaktadır.¹¹⁴ Genel olarak evler bir ibadethanenin etrafında kurulmuş¹¹⁵ camiler ve mescitler mahalle halkının ibadet ettikleri, cemaat kimliği kazandıkları yerler olmalarının yanında, sosyalleştikleri, eğitim aldıkları, sünnet ve nikâh gibi faaliyetlerde yardım gördükleri, hutbeler sayesinde siyasi olaylardan haberdar oldukları, duyurularını yaptıkları, sosyal ve kültürel mekânlar olarak kullanılmıştır.¹¹⁶ Benzer bir şekilde gayrimüslim halkın da dini birliktelik ve kutsal mekân aracılığıyla sosyalleştikleri söylenebilir.¹¹⁷

Araştırma konumuz olan Ankara'da, 1523/30 (TD 117/MVAD 438) tarihli defterlere göre kale haricinde 81 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerden 63'ü Müslüman, 13'ü Müslüman-Hıristiyan (karma), 4'ü Hıristiyan ve 1'i Yahudi mahallesidir. 1571 (TD 74) tarihli deftere göre de 81 mahalle bulunmaktadır. Bu

¹¹² Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim", s. 97.

¹¹³ Cemal Çetin, "Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)", *History Studies International Journal Of History*, Volume 6 Issue 6, Aralık 2014, s.44.

¹¹⁴ Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Yayınevi, İstanbul 2008, s.106.

¹¹⁵ Cerasi, *Osmanlı Kenti*, s.71.

¹¹⁶ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.64-68. Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, s.38. Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim", s.13.

¹¹⁷ Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanları)", *OTAM*, S.9, Ankara 1998, s.158.

tarihte 81 mahallenin 60'ı Müslüman, 17'si Müslüman-Hıristiyan (karma), 3'ü Hıristiyan ve 1'de Yahudi mahallesidir.¹¹⁸ Özer Ergenç 'in şer'iyye sicillerine dayalı olarak yapmış olduğu çalışmada, XVI. yüzyılda Ankara şehrinde Kale ve Kale dışında 85 mahalle vardır.¹¹⁹

Bu incelemede; Ankara mahkeme kayıtlarından yararlanılarak 17. yüzyılda Osmanlı şehrinde bir yerleşim birimi olan Hacı Doğan Mahallesi sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan incelenmeye çalışılacaktır.

1. Hacı Doğan Mahallesi ve Demografik Yapı

Osmanlı kentlerinin şehirler ve kırsal kesimlerden meydana geldiği görülmektedir.¹²⁰ Yerleşim birimi olarak kırsal alandan daha fazla yer kaplayan şehirlerin, temel birim olarak, din, inanç, meslek gibi çeşitli açılardan farklılaşan grupların farklı mekânlarda bir arada yaşama isteği sonucunda doğan mahallelerden oluştuğundan daha önce bahsedilmiştir. Şehirde aynı mahallede yaşayan mahalle sakinleri, birlikte yaşamanın beraberinde doğan zorlukları üstlenen sosyal bir grubun da üyesi haline gelmişlerdir. İşte bu bağlamda bu çalışmada belgelere dayanılarak, XVII. yüzyıl Ankaralısının yaşadığı mahallelerden biri olan Hacı Doğan Mahallesi'nin gerek fiziki-mimari yapıları, gerekse sakinlerinin dönem içinde sosyo-kültürel değişimleri, diğer taraftan mahallenin sosyal ve fiziki topografyası hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar mevcudiyetlerini ortaya koyan Ankara mahalleleri, şer'iyye sicillerinde kullanım sıklıklarına göre sosyal ve iktisadi faaliyetlerin en fazla nerede olduğunu ortaya koymasından önem taşımaktadır.¹²¹ Ankara şer'iyye sicillerinde nüfus bakımından en kalabalık olarak gösterilen Kale Mahallesi'nin aynı zamanda belgelerde adı en çok geçen mahalle olduğu görülmektedir.¹²² Aynı durum Özer Ergenç tarafından " Kale Mahallesi'nin şehrin nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yer olarak gösterilmektedir. Herhalde bu nüfus sıklığının nedenlerinden ilki, Kalenin şehrin en eski yerleşme bölgesi ve en

¹¹⁸ Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, s. 49.

¹¹⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 26-27.

¹²⁰ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s.200.

¹²¹ Ankara mahallelerinin belgelerde kullanım sıklığı; Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, tablo:28, s. 202.

¹²² Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s.202.

güvenilir yeri oluşudur. Bir diğer neden de Kale’de oturanların hizmet ve yardımlarından dolayı bazı vergi yükümlülükleri dışında bırakılmış olmasıdır.” şeklinde ifade edilmiştir.¹²³ Bu durumla birlikte asıl araştırma konumuz olan Hacı Doğan Mahallesi’nin, Hülya Taş’ın “XVII. Yüzyılda Ankara Mahallerinin Belgelerde Kullanım Sıklığı” başlıklı tablosunda Kale Mahallesi’nden sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.¹²⁴ Nüfus bakımından ikinci büyük mahalle olan Ahi Hacı Murad Mahallesi’nin belgelerde kullanım sıklığının çok gerilerde yer alması, nüfusun sık ya da seyrekliğinin belgelerde geçme oranında önemli bir etken olmakla birlikte birincil etken olmadığı görülmektedir. Asıl konumuz olan Hacı Doğan Mahallesi’nin, Aşağı Yüz ’ün merkezi konumunda bulunan Hasan Paşa Hanı’nın (Suluhan) bitişiğinde yer alıyor olması, bir mekânın ön planda gösterilmesinin nüfustan ziyade iktisadi öneminin birincil etken olduğunu ortaya koymaktadır.¹²⁵

Öte yandan Ankara şehrinin kaç mahalleden meydana geldiğini ve zaman içinde değişen sayıları ile genel nüfusundan yukarıda bahsetmiştik. İncelenen mahallenin avarız hane sayılarını gösteren kayıtlar ve daha önce yapılmış olan çalışmalardan verilen bilgilerden yola çıkarak nüfusu tahmin etmeye çalışacağız.

Bu dönemde nüfusun tahmin edilmesinde en önemli veri avarız hane sayılarıdır.¹²⁶ Nejat Göyünç’e göre vergiye tabi olan bir maliye terimi özelliği taşıyan hânenin kaç kişiden oluşan bir aileyi ifade ettiği belli değildir.¹²⁷ Avârızhâne, tek bir ailenin oturduğu ev anlamına gelmeyip, emlaki bulunan arazi tasarruf eden bekâr veya evli sağlıklı erkeklerden belli bir oranda alınan gerçek bir hane olmayıp bir grubu temsil etmektedir. Bir avârızhâne beldeden beldeye 3, 5, 10, 15 ve hatta daha fazla haneyi içine alabiliyordu.¹²⁸

¹²³ Kale şehrin en eski ve en güvenli yerleşim yeri olduğundan, şehrin en kalabalık nüfuslu mahallesi olarak ilk sırada yer almıştır. Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 55.

¹²⁴ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s.203.

¹²⁵ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s.202.

¹²⁶ İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yy ‘da Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, 8 (1), s. 237.

¹²⁷“Bununla "avârızhâne" tabiri arasındaki münasebet de açık değildir. Osmanlı tahrir defterlerinde "hâne-i avârız" başlığı altında vergi mükellefi erkeklerin sayısının, "hâne-i gayr-ı avârız" içerisinde imam, müezzın, hatip, âmâ müflis vb. vergiden muaf olanların kaydedilmiş olması, XVI. yüzyılda bir hânenin bir avârızhâne eşit bulunduğunu, fakat daha sonraki yüzyıllarda avârızhâne tabirinin farklı bir vergi birimi ölçüsü haline geldiğini gösterir.” Nejat Göyünç, “Hane”, *TDVİA*, C. 15, İstanbul 1997, s.552-553.

¹²⁸ Özdemir, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara*, s. 100.

XVII. yüzyılın başlarında Ankara'da meydana gelen Celali saldırıları sonucunda nüfusun 1/3'ü dağılmış, geriye kalan ahali avarız vergilerini ödemekte güçlük çekmiş bundan dolayı 863 olan avârizhâne sayısı 600'e inmiştir.¹²⁹ Yüzyıl içerisinde diğer siciller incelendiğinde Ankara şehrinin avârizhâne sayısında büyük bir düşüş olduğu görülmektedir. 23 Kasım 1620 (26 Zilhicce 1029) tarihli Ankara kadısına gönderilen bir belgede, Ankara kazasında 520 avârizhâne varlığından bahsedilmiştir.¹³⁰ Bu tarihlerden yaklaşık 80 yıl sonra Ankara şehrinin avârizhâne sayısı 298 olarak hesaplanmıştır. 26 Mayıs 1691 (27 Şaban 1102) tarihinde Ankara kazasının bedel-i avarızını toplamak üzere İbrahim Ağa görevlendirilmiş ve her hane başına zam yapılmıştır.¹³¹ Jülide Akyüz çalışmasında, 1702 yılında Ankara'nın toplam avarız hane sayısını 275,5 olarak hesaplamış ve inceleme konumuz olan mahallenin avârizhâne sayısı 4 olarak göstermiştir.¹³² Yüzyıl içinde incelenen kaynaklarda da mahallenin avarız hane sayısı 4 olarak verilmektedir.¹³³

Tablo 3: 17 ve 18. Yüzyılda Hacı Doğan Mahallesinin Avarız hane Sayısı¹³⁴

Mahalle Adı	1601	1693	1702	1786
Hacı Doğan	5	4	4	4

Tablo 4: 1786 Yılında Mahallenin Vergiye Tabi, Tahmini Erkek ve Kadın Nüfusu¹³⁵

Mahallenin Adı	Avarız hane Sayısı	1809 Tarihindeki Gerçek Hane Sayısı	Kat Sayı	Toplam Kadın ve Erkek Nüfusu
Hacı Doğan	4	16	5	320

Bazı büyük Osmanlı şehirlerinin demografisini XVI. yüzyıldaki tahrir defterlerine dayanarak hesaplayan Ömer Lütfi Barkan, "hane" karşılığı olarak 5 kat sayısını esas almış¹³⁶ bu sayı daha sonradan pek çok kişi tarafından

¹²⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 53.

¹³⁰ AŞS 705/1493.

¹³¹ AŞS 757-140/527.

¹³² Jülide Akyüz, " XVIII. Yüzyılda Ankara", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora tezi, Ankara 2003, s.83.

¹³³ 26 Nisan 1693 (20 Şaban 1104) tarihli bir kayıttta Hacı Doğan Mahallesi'nin avarız hane sayısı 4 olarak gösterilmektedir. AŞS 758-117/463.

¹³⁴ 1601 yılına ait avarız hane sayısı Özer Ergenç'in *Ankara ve Konya* adlı çalışmasından, 1702 yılına ait olan avarız hane sayısı Jülide Akyüz'ün XVIII. Yüzyılda Ankara adlı doktora tezinden, 1786 yılına ait olan avarız hane sayısı ise Rıfat Özdemir'in 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara adlı çalışmasından alınmıştır.

¹³⁵ Özdemir, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara, s.119-122.

¹³⁶ Ömer Lütfi Barkan, " Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti", *Türkiyat Mecmuası X*, 1951, s. 1-16.

benimsenmiştir.¹³⁷ Rıfat Özdemir, 1786 yılına ait tahmini nüfus verilerini hesaplamaya çalışırken, bir avârizhâne sayısına tekâmül eden gerçek ev sayısını 16 olarak hesaplamış, avârizhâne sayısı ile gerçek hane sayısını çarpıp, Ömer Lütfi Barkan'ın tahmini hane kat sayısı olan 5 ile tekrar çıkan sonucu çarptığı zaman vergiye tabi tahmini kadın ve erkek nüfusunu tahmini olarak bulmuştur.¹³⁸ Ancak burada şunu belirtmek gerekirse, incelenen dönemin edinilen verileri ile 1786 yılına ait veriler karşılaştırıldığında, geçen zaman farkından dolayı gerçek hane sayısında değişiklikler olabilir. Bunun yanında vergi muafiyeti olan farklı zümrelerde olabilir.¹³⁹

Öte yandan XVI. yy. içinde dini açıdan mahallelerin oluşumuna baktığımız zaman tebaasının büyük bir bölümü Müslüman olan Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın ya ayrı mahallelerde ya da Müslümanlarla iskân olmuş karma mahallelerde oturdukları görülmektedir. Bu bağlamda yüzyıl içinde Ankara'da şehrin toplam nüfusunun % 11-15'lik bölümünü gayrimüslimlerin oluşturdukları görülmektedir.¹⁴⁰ Bu hususa Hacı Doğan Mahallesi dâhilinde bakıldığı zaman karma bir şekilde iskân olduğu görülmektedir. Nejat Göyünç 'ün "16. Yüzyılda Ankara Adlı" çalışmasında 1522 tarihli Tapu-Tahrir defterine göre mahalle, 41 nefer, 37 hane (Müslüman), 4 nefer, 4 hane (Hıristiyan) olarak karma mahallelerden biri olarak gösterilmiştir.¹⁴¹ 1523/30 tahririnde Müslüman ve Hıristiyanlarla iskân olunurken, 1571 tahririnde ise tamamen Müslümanlarla iskân olmuştur.¹⁴² Bu tarihte mahallede yaşayan gayrimüslim ahalinin yok olmasının sebebine ulaşamadık. XVI. yüzyılda başlayıp XVI. yüzyılda yoğunluk gösteren Celali isyanları gayrimüslim ahalinin

¹³⁷ Bununla beraber hane katsayısının bu miktardan daha az veya daha fazla olduğunu kabul edenler de vardır. Josiah C. Russell. XVI. yüzyılda İspanya Araplarının durumunu göz önünde bulundurarak Barkan'ın fikrini benimser görünmekte, ancak Venedik kaynaklarına dayanarak Osmanlı Devleti'nde Hristiyan veya Yahudi erkeklerin on iki-on dört yaşları arasında haraç ödemeye başladıkları gerekçesiyle 3.5 katsayısını ileri sürmektedir. M. A. Cook 4,5, Bruce McGowan XVI. yüzyılın ikinci yarısında Semendire sancağında 3.57, Segedin'de 4.59, Srem'de 6 katsayısını uygun bulmaktadır. Böylece hane adedinin farklı sancaklarda değişik miktarlarda olduğunu belirtmektedir. M. Mehdi İlhan, kendi mahalli araştırmalarının sonucu Amid (Diyarbakır) sancağında hane mevcudunun 5.5 olabileceği kanaatindedir. Bernard Lewis bu katsayıyı 5-8, Faruk Sümer 7, Halil İnalcık XV. yüzyıl sonlarında Bursa'da 9, fakat XIX. yüzyılda İstanbul' da 3-4 olarak hesaplamaktadır. Nejat Göyünç, "Hane", *TDVİA*, C. 15, İstanbul 1997, s.552-553.

¹³⁸ Özdemir, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara*, s.118.

¹³⁹ Özdemir, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara*, s.118.

¹⁴⁰ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 57.

¹⁴¹ Göyünç, *16. Yüzyılda Ankara*, s. 74.

¹⁴² Defter önsözünde " Evâhir-i Şehr-i Muharremi'l-Haram sene tis'a ve seb'in ve tis'ami'e" şeklinde tarihlenmektedir. Bu tarihte 1571 yılına tekabül etmektedir. *TKGM-KKA-TD-74, S.12.*

mahalleden ayrılmasına sebep olmuş olabilir.¹⁴³ Ya da mahalle içinde meydana gelen bir vaka gayrimüslim ahalinin mahalleden ihracına neden olmuş olabilir. İncelenen belgelerden bu konuyla alakalı bir sonuç elde edilemediğinden bu durum şu an için sadece tahmin olarak kalacaktır.

Rıfat Özdemir çalışmasında mahalleyi karma mahalleler¹⁴⁴ sınıflamasına alır iken, incelenen belgeler ile bu iddia doğrulanmaktadır. Örneğin, 1655-1656 yıllarını kapsayan sicilde, Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden olup mahkemeye başvuran 5 davanın 3'ünün Gayr-ı Müslim, 2'sinin Müslüman olduğu¹⁴⁵ ve yine 1683-1684 yıllarında aynı mahalleden 5 kişi, mahkemede davacı konumundadır ve bunlardan 4'ünün gayrimüslim, 1'inin Müslüman olduğu görülmektedir.¹⁴⁶ Yüzyıl içinde mahkemeye başvuran davacıardan çoğunluğun gayrimüslimlerden olması sebebiyle, mahalle sakinlerinin çoğunluğunun zimmilerden meydana geldiği ya da anlaşmazlığın çoğunlukla gayrimüslimler arasında olduğu düşünülebilir.

Hacı Doğan Mahallesi sakinleri içinde Müslüman ve gayrimüslim ahali dışında az sayıda cariyeye ve köleler bulunmaktaydı. Bilindiği üzere "kadı, ayan ve eşraf" denilen belirli bir kesim köle sahibi olabiliyordu. Köle ya da cariyeye olan insanlar belirli kurallar eşliğinde özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı. Efendiler ölmeden önce kölesi ile bir anlaşma sağlıyorlardı. Bu anlaşmaya göre efendi öldükten sonra köle hürriyetine kavuşabiliyordu. Uygulamada bu anlaşma tedbir-i mutlak şeklinde geçmekteydi.¹⁴⁷ Örnek verilecek olursa 29 Mayıs 1685 (25 Cemaziyelahir 1096) tarihli bir belgede, Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden olan Mahmud Beşe'nin ölümü üzerine, orta boylu, çukur gözlü, Gürcü asıllı İvaz bin Abdullah isimli kölesinin "Mahmut bey hayattayken tedbir-i mutlak ile beni azat etti" diyerek özgürlüğünü istediği görülmektedir.¹⁴⁸ Köle veya cariyeye azatlarından bir diğeri de "müstevlide" adı verilen cariyenin efendisinden çocuk sahibi olması sonucu

¹⁴³ "Celali isyanları Ankara'nın Samanpazarı, Karacabey, Hamamönü ve çevresini, bütün çarşı ve mahallelerin yıkılıp yıkılmasına neden olur. Dışa göç artar. Kalanlar el birliği ile aşağı şehri saran en dış suru yaptırırlar." Orhan Cezmi Tuncer, *Ankara Evleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2002, s. 7.

¹⁴⁴ XVIII. Yüzyıl sonlarından 1840 tarihine kadar Hacı Doğan Mahallesi karışık mahalleler grubuna dâhil edilmiştir. Özdemir, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara*, s. 96.

¹⁴⁵ AŞS 727/74, 104, 112, 171.

¹⁴⁶ AŞS 750/18, 58, 103, 217, 264.

¹⁴⁷ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 128-130.

¹⁴⁸ AŞS 752-10/57.

annelik vasfıyla özgürlüğünü kazanmasıdır.¹⁴⁹ 30 Mart 1696 (25 Şaban 1107) tarihinde İsa bin Recep, orta boylu, çatık kaşlı, sarı, ela gözlü, Rus asıllı Saliha binti Abdullah isimli cariyesini, kendi çocuğunun annesi olduğu için azat etmiştir.¹⁵⁰

Mahkemede satış akdi yapılırken köle veya cariyenin din, milliyet, fiziki yapısı, göz rengi vs. belirtilmekteydi.¹⁵¹ İslamiyet'ten önce cariyelerin doğurduğu çocuklar annelerinin adıyla anılır, babaları kendilerini açıkça tanımadığı sürece de köle olarak sayılırlardı. Kölelerin adlarının Abdullah oğlu anlamına gelen "ibn-i Abdullah" diye anılması, İslam toplum ve hukukunun herkesin Allah'ın kulu olarak görülmesinin kanıtıdır.¹⁵² Yukarıda verilen iki mahkeme örneğinde "abd-ı memlûk" şeklinde ifade edilen köle ve cariyelerin isimlerinin yanında fiziksel özelliklerinin saç, göz renkleri, boy durumları vs. belirtilmesi, kullanılacakları yere göre iş yapabilme durumlarını anlamak amacıyla verilmiş olabilir. İnceleme konumuz olan Hacı Doğan Mahallesi de köle sahibi kişilerin bulunması, mahalle dâhilinde maddi olanakları yerinde olan insanların yaşadığının göstergesidir.

Diğer yandan Ankara şehrinde ticaret ve sanat alanındaki mesleki gruplaşmaların bir bütün halinde mahallelere yansımadağı görülmektedir.¹⁵³ Hacı Doğan Mahallesi de bu kaniya bir örnek oluşturmaktadır. Mahallede yaşayan kişilerin mumcu, dellalbaşı, helvacı, kuyumcu, aşçı, kömürcü, sofçu gibi lakaplarla anılması yaptıkları meslekler ile ilgili bilgiler yer almaktadır.¹⁵⁴ Ayrıca kayıtlarda mahalle ahalisinden bazılarının, ticaret ile uğraştıkları bu nedenle şehir dışına çıktıkları ve aynı zamanda ticaret için ortaklık kurduklarından söz edilmektedir.¹⁵⁵ İncelenen belgelerden birinde farklı mahallelerde oturan kişilerin mesleğini doğrudan belirten bir kayda rastlanılması bu ifadeyi güçlendirmektedir.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.130.

¹⁵⁰ AŞS 762-58/243.

¹⁵¹ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.129.

¹⁵² Bülent Tahiroğlu, " Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", *İÜ Hukuk Fakültesi mecmuası*, XLV-XLVII /1-4, İstanbul 1982, s. 659-666.

¹⁵³ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 78.

¹⁵⁴ AŞS 746-66/299, 748-48/ ? 749-11/54, 752-119/601, 752-122/613, 759-13/50, 757-13/49.

¹⁵⁵ AŞS 755-17/80, 755-122/594.

¹⁵⁶ "... Bakkallardan haffaf Recep Çelebi, pazarbaşı Mustafa Çelebi, kasap başı Ahmed Çelebi, ekmekçi başı Mustafa Beşe, bezzazlardan (manifatura) boyacı İbiş, bezci Hacı Ahmed nalbant Ramazan ...", AŞS 757-77/366.

Farklı dinlere mensup olan topluluklar şehir içinde bazı mahallelerde ayrı yaşamakla birlikte, bazı mahallelerde karma olarak yaşıyorlardı. Şehirde yer alan bu farklı gruplar gerek ehl-i şer gerekse ehl-i örf yanında aynı haklara sahip idiler.¹⁵⁷ Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili incelenen belgelerden gayrimüslim halkın emlak alım satımında bulunmaları¹⁵⁸, miras anlaşmazlıklarına düşmeleri¹⁵⁹, herhangi bir olayda mahkemeye başvurarak dava açmaları¹⁶⁰ farklı dini ve etnik gruplara mensup kişilerin birbirleriyle kaynaşmış bir halde yaşadıklarını¹⁶¹ gösteren sayısız örnekten bazılarıdır.

Benzer özellikler dini yaşantı yönünden de kendini göstermektedir. 1618-1619 yılları arasında Kudüs'ten ülkesine dönen Polonyalı Ermeni Simeon'un verdiği bilgilerden Ankara'nın 200 hane Ermeni'si olduğu, Celaliler tarafından tahrip edilen kiliselerinin¹⁶² tamirinin yapıldığı, şehrin dışındaki büyük ve kubbeli manastırda bir başrahip ile üç keşişin yaşadığı öğrenilmektedir.¹⁶³ Hacı Doğan Mahallesi'nde de Müslüman bir kişinin hac ziyareti için yolculuğa çıktığı görülürken¹⁶⁴, gayrimüslim bir kişinin de hac ziyareti amacıyla Kudüs'e gitmesine izin verildiği görülmektedir.¹⁶⁵ Ayrıca bir gayrimüslimin Müslüman olması¹⁶⁶ din seçme özgürlüğüne iyi bir örnektir.

Bilindiği üzere Osmanlılarda mahalle sakinlerinin kendilerini rahatsız eden, ahlak dışı faaliyetlerde bulunan kişileri, mahalleden çıkarmak hakları vardı. Ayrıca kanunlara göre mahalleliler birbirlerinden ve mahallelerinde meydana gelen bir olayın gün yüzüne kavuşturulmasından, eğer suçu işleyen bulunamamışsa ortaya çıkan zararın karşılanmasından ortaklaşa olarak sorumludurlar. Subaşı ve diğer örf

¹⁵⁷ Özdemir, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara*, s.126.

¹⁵⁸ AŞS 748-32/143.

¹⁵⁹ AŞS 746-41/186.

¹⁶⁰ Hacı Doğan Mahallesi'nde Şubat 1682 (Safer 1093) tarihinde Horosimi isimli Hristiyan kadının vefatı üzerine oğlu Serkis ile kızları Sare ve Matarya arasında miras anlaşmazlığından dolayı dava açıldığı görülmektedir. AŞS 748-87/412.

¹⁶¹ "30 Ekim 1688 (5 Muharrem 1100) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde Nari binti Avanis isimli Hristiyan kadın, Süleyman bin El-Hac Ali'yi dava etmiştir. Süleyman'dan otuz gurus borç aldığını karşılığında rehine olarak bazı eşyalar bıraktığını ancak borcunu ödemediği halde eşyalarını teslim alamadığını iddia etmiş, taraflar dinlenip yemin alındıktan sonra Nari'nin açtığı dava reddedilmiştir." AŞS 754-52/244.

¹⁶² Bkz. Resimler

¹⁶³ Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", s.71.

¹⁶⁴ AŞS 764-23/97.

¹⁶⁵ AŞS 764-16/65.

¹⁶⁶ 18 Mayıs 1681 tarihinde (29 Rebiülahir 1092) Hacı Doğan Mahallesi sakini Mehmed bin Abdullah'ın şeref-i İslam ile müşerref olduğu görülmektedir. AŞS 748-09/39.

taifesinin suçlama ve takibine girmemek, mahalle içinde adlarının kötü anılmasını önlemek amacıyla, aralarına karışmış iyi özellikleri ile tanınmayan kişileri mahalle halkı mahallelerinden çıkartmak istemişlerdir.¹⁶⁷ Hacı Doğan Mahallesi sakinleri de böyle bir olayla karşı karşıya kalmış ve ifade edilen yolu izlemekten geri durmamışlardır.¹⁶⁸

Şehrin en temel idari birimi olan bir mahallede mahalle sakinleri kendi aleyhlerinde gelişecek vakalarda ortak hareket etmekte ve belirli bir yaptırım gücüne sahip idiler. Mahalle sakinlerinin suçu işleyen kişi hakkında verdikleri ifade kadı tarafından dikkate alınmıştır.¹⁶⁹ Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden El-Hac Süleyman bin El-Hac Ali, Hasan Beşe ibn Ali'yi, 29 Mart 1693 tarihinde üç gün önce gece kapısına dayandığı ve karısına küfür ettiği, çalışmakta olduğu semerciler çarşısına elinde bıçak ile gelerek ağza alınmayacak kadar kötü iftira ve küfürler ettiğine dair şikâyetini iletmış ve arkasından Hasan Beşe'nin halinin mahalle ahalisinden soruşturulmasını talep etmiştir. Yapılan soruşturma sonucunda mahalle halkı, " Hasan Beşe yaramaz ve içki içmesinin yanında ırza küfür ederek daima fesat ve haydutluk peşindedir" şeklinde bir ifade ile Hasan Beşe'nin eşkıya olduğuna ve sürekli küfür ettiğine dair tanıklık etmişlerdir.¹⁷⁰

Mahalle sakinleri komşularını devam ettikleri gayriahlaki tavır ve davranışlardan dolayı da ikaz etmişlerdir. Çünkü komşularının yaptıkları bu davranışların belli bir süre sonra kendilerini de rahatsız ettiklerini düşünmüşler ve durumdan kurtulmanın çaresini aramışlardır. Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden Mirza veled-i Kirakos 9 Kasım 1691 (17 Safer 1103) tarihinde, bitişik komşusu Kara veled-i Cihan Şah'ın daha önce evinin üzerinde güvercin uçurarak taş attığını ve küfür ettiğini uyarılara rağmen bu işlere devam ettiğini dile getirmiştir. Mahalle ahalisi de kendisini desteklemiş ve daha önce hapis cezası almasına rağmen uyarıları dikkate almadığından şikâyetçi olmuşlardır.¹⁷¹ Her iki örnekte de verilen cezanın hapis olduğu görülmektedir. Buradan hareketle mahallelinin bir kişi hakkında

¹⁶⁷ Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 81.

¹⁶⁸ "1584 yılının Ocak ayında Ankara'nın Hacı Doğan Mahallesi ahalisi, İnci bin Abdullah ve oğullarını "bir pirleri ile avret oğlan dövüşüp asla namaz dahi kılmazlar, fisk ü fücurdan hali olmazlar, bir gün mahallemizde kan olur... Mahallemizde ya biz duralım veyahut bunlar dursunlar" diyerek ihraçlarını istemektedirler. *AŞS 1/918*.

¹⁶⁹ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 251.

¹⁷⁰ *AŞS 759-17/68*.

¹⁷¹ *AŞS 757-95/383*.

verdikleri olumlu ya da olumsuz ifadelerin, suçlu kişinin mahallede kalması, uzaklaştırılması ya da cezalandırılması hakkında ne derece etkili olduğu görülmektedir. Bir diğer kayıтта, mahalle ahalsinin sadece kendi mahallelerinde yaşanan rahatsız edici durumlardan değil mahalleler arasında meydana gelen nahoş olaylardan memnun olmadıkları görülmektedir. 15 Temmuz 1695 (3 Zilhicce 1106) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nden Mahmud Çelebi ibn Mazlum ve diğer mahallelerden Müslüman ahalden sözü geçen kimseler, Molla Büyük Mahallesinden o sıralarda İzmir'de hapiste olan Es-seyyid Kör Seydi Mehmet'in, İzmir'de hapis olan Tüfengçi Veli ile birlikte gece yarısı El-Hac Mustafa Efendi'nin evine girerek küçük oğluna eziyet ettikleri ve hırsızlık yaptıkları, dört sene önce de Es-seyyid Kör Seydi ile isimleri belli olmayan 14 eşkıyanın Saraç Sinan Mahallesinden müderris zümresinden El-Hac Abdülkadir Efendinin evini basarak oğluna ve gelinine fenalık ettiklerini bildirmişler, bu kişilerin devamlı eşkıyalık peşinde oldukları gerekçesiyle idamlarını istemişlerdir.¹⁷² Bu kayıt, Osmanlı toplumunda yaşanan huzursuzlukların sadece bir kimse ya da mahalleyi ilgilendirmediğinin, mahalleler arasında dayanışma ve iletişimin var olduğunun, insanları rahat yaşamaya sevk eden komşuluk ilişkilerinin, sivil toplum oluşumlarının basit bir numunesi şeklinde görülebileceğinin örneğidir. Bir diğer kayıтта, mahalle ahalsinin bu kez kötü hal üzerine değil, iyi hal üzerine şahitlik ettikleri görülmektedir. 11 Ocak 1693 (4 Cemaziyülevvel 1104) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nden El-Hac Nasuh ve El-Hac Süleyman ve diğer mahallelerden ahali, "El-Hac Mustafa ibn Hüseyin Efendi'nin ifadesinde verilen beyanın yanlış olduğunu, Mahmud isimli kişinin işlerinden ve halinden razı olduklarını ve El-Hac Mustafa ile aralarında karşı bir hareket olduğuna dair bilgilerinin olmadığını" belirterek Mahmud isimli kişinin iftiraya uğradığını ihbar etmişlerdir.¹⁷³

Osmanlı mahallesinde toplumsal merkez cami veya mescittir. Özellikle sabah ve yatsı namazları mahallenin Müslüman olan bütün erkeklerinin katılmasıyla kılınır. Mahalleli cami veya mescidin müdavimi olduğu için cemaat olarak adlandırılmaktadır ve imam mahallenin genel temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Mahalle ile ilgili olan bir olayda ya da mahallenin genel asayışı hakkında mahalle

¹⁷² AŞS 760-137/554.

¹⁷³ AŞS 758-86/352.

imamının tanıklığının büyük önemi vardır.¹⁷⁴ Örneğin 13 Nisan 1692 (26 Recep 1103) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi imamı Osman Efendi ve şehrin diğer mahalle imamları, eşkıya teftişine memur ve Sivas'a mutasarrıf (sancağın en büyük idare amiri) olan Genç Mehmet Paşa huzurunda " mahallelerimizde eşkıya, yaramaz ve haramzadeden hiç kimse yoktur ve eğer olursa valimize haber vermez isek mahalle başına ikişer yüz guruş vereceğimiz olsun" diyerek teftişte söz vermişlerdir.¹⁷⁵ Aynı şekilde 12 Nisan 1695 (27 Şaban 1106) tarihli bir başka kayıta Hacı Doğan Mahallesi imamı Osman Efendi ve diğer mahalle imamları, mahallelerinde eşkıya, yaramaz ve haramzade olmadığını belirtmişlerdir.¹⁷⁶ Bu tip belgelerden hareketle, bahsi geçen yıllarda Ankara şehrinin ve mahallelerinin asayişinin iyi bir şekilde sağlandığı, Osmanlı Devleti'nin devamlı yapılan teftişlerle genel güvenliğe ve halkının refahına önem verdiği söylenebilir.

Mahalle imamlarının imamlık ve tanıklık dışında genelde mahallenin yönetimiyle ilgili vazifelerinin de olduğu görülmektedir.¹⁷⁷ Bu bahsi geçen görevlerden biri de kethüda¹⁷⁸ seçimidir. Örneğin 8 Temmuz 1691 (12 Şevval 1102) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi imamı Osman Efendi ve diğer 23 mahallenin imamları ve şehir esnaflarından sözü geçen kişiler, kendi istekleri ile tayin ettikleri kethüda Ali Çelebi ibn Abdülbaki'den memnuniyet duyduklarını ve Ali Çelebi'nin görevini kusursuz yerine getirdiğini belirterek¹⁷⁹ imamları oldukları mahalle adına yönetimde söz sahibi oldukları görülmektedir. Müslüman ahali adına mahalle imamlarının kethüda seçmeye katılma gibi yönetsel yetkisinin olmasının yanında gayrimüslim ahalinin de kendi kethüdalarını seçtiği görülmektedir. Örneğin 19 Mayıs 1695 (5 Şevval 1106) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden Hacador, Arton, Serkis, Aleksan, Manok, Norsis, Murat ve Ohan isimli zimmiler ile diğer mahallelerde yaşayan gayrimüslim ahali, Boynu Eğri Arton veled-i Serkis'i senelik

¹⁷⁴ Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 79-80.

¹⁷⁵ AŞS 758-28/115.

¹⁷⁶ AŞS 760-107/440.

¹⁷⁷ Kıvrım, "Osmanlı Mahaltesinde Gündelik Hayat (17. Yy 'da Gaziantep Örneği)", s. 235.

¹⁷⁸ " XVII. yüzyıldan itibaren ve ağırlıklı olarak XVIII. yüzyılda şehir kethüdalarının vergi tevzi ve tahsilinin yanında başlıca görevleri ulak ve mübaşir gibi şehre uğrayan kamu görevleriyle sefere çıkan, eşkıya takibi yapan askeri birliklerin, göreve gidip gelen vali, mutasarrıf, mütesellim ve bunların kethüdalarının barınma ve beslenmelerini sağlamak, menzil veya ulak beygiri tedarik etmek olmuştur." Şenol Çelik, "Şehir Kethüdası", *TDVİA*, C. 38, İstanbul 1995, s.452.

¹⁷⁹ AŞS 757-77/366.

1000 guruş ücret ile kethüda seçmişlerdir.¹⁸⁰ Bu kayıтта gayrimüslim ahali seçtikleri kethüdan memnun olduklarını dile getirirken bir başka kayıтта kethüdalarından şikâyetçi olmuşlardır. 6 Aralık 1699 (13 Cemaziyelahire 1111) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nden Maydıros veled-i Kirkor ve Miyanser veled-i Murat isimli zimmiler ile diğer mahallelerden gayrimüslim ahalden sözü geçen kimseler, kethüda seçtikleri Asvador veled-i Arton'u, aralarında topladıkları masraflar için kullanacakları paradan haberleri dışında kullandığı gerekçesiyle dava ettikleri görülmektedir.¹⁸¹ Bu örnekte Osmanlı Devleti'nin Müslüman ahali için verdiği hakların aynısını gayrimüslim ahaliye de verdiği görülmektedir.

Özelliklerini açıklamaya çalıştığımız Hacı Doğan Mahallesi'nde, diğer Osmanlı mahallelerinde olduğu gibi en dikkate değer iktisadi varlıklardan biri avarız akçası vakfidir. Osmanlılarda örfi vergiler ilk başlarda nadiren ve çok az miktarlarda toplanmasına rağmen zamanla ihtiyaçların artması ve devlet hazinesinin bunları karşılayamayacak duruma gelmesi vergilerin fazla ve sık toplanmasına neden olmuştu. Bu vergileri ödemekte güçlük çeken fakir halka yardım etmek amacıyla gelirleri yardımlar ile sağlanan avarız akçası vakfı kurulmuştu. Vakıf; yangın, deprem, sel gibi afet durumlarında, cenaze, evlenme, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında yeni iş yeri açacaklara fon sağlama gibi durumlarda destek sağlamaktaydı.¹⁸² Fakat bu kurumun zamanla bünyesinde biriken paradan ihtiyaç durumunda insanlara borç para verdiği görülmektedir.¹⁸³ Konuyla alakalı bir örnek verilecek olursa, 30 Nisan 1699 (29 Şevval 1110) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nden Es-seyyid Hasan Çelebi ibn Es-seyyid Sefer, İsa Beşe ibn Abdünnebî, Mahmud Beşe ibn Mustafa Beğ ve El-Hac Süleyman bin Ali isimli kişiler, mahalle avarızhanesinin bir mütevellisinin bulunmadığını oysa mütevellinin elzem ve mühim bir kişi olduğunu söylemişlerdir. Mahmud bin Ömer'in görev için uygun biri olduğunu beyan etmişler ve bunun üzerine arz edilen kişinin göreve tayin edildiği görülmüştür.¹⁸⁴ Ayrıca yukarıda bahsi geçen gayrimenkulün vakfedilmesi ile ilgili bir başka kayıt daha vardır. Hacı Doğan Mahallesi'nde 8 Şubat 1702 (10 Ramazan 1113) tarihinde Mehmet bin Abdullah isimli kişi, mahallede Hacı İbadullah

¹⁸⁰ AŞS 760-125/506.

¹⁸¹ AŞS 765-41/176.

¹⁸² Mehmet İpşirli, "Avarız Vakfı", TDVİA, C. 4, İstanbul 1997, s. 109.

¹⁸³ Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s.80-81.

¹⁸⁴ AŞS 764-72/305.

Vakfına senelik otuz akçe kira getirisi ile vakfedilen evin arsasının, babasının mülkü olduğunu ve kendisine intikal ettiğini, Zeki veled-i Serkis'in alıkoyduğunu beyan etmiştir.¹⁸⁵ Zamanla bir yardım fonu halini alan avarız akçesi vakfının alacağı borçlar ile ilgili kayıtlar da mahalle sicillerinde görülmektedir. 29 Temmuz 1686 (8 Ramazan 1097) tarihli bir kayıтта, mahallede bulunan Mescit-i Şerif'in müezzin ve mum vakfına mütevellî olan Mahmud bin El-Hac Ali, vefat eden Mustafa isimli kişinin oğullarından babalarının söz konusu olan vakfa ödenmesi gereken yüz kırk esedi gurus borcunu talep ettiği görülmektedir.¹⁸⁶ Mahalle sakinlerinin kendi mahallelerinin dışında çevre mahallerinin vakfına borçlu oldukları da dikkat çekmektedir. 28 Kasım 1688 (4 Safer 1100) tarihinde mahalle sakini iken ölen Kapril isimli zimminin, hem Hacı Doğan hem de Koçhisar Mahallesi avarız vakfına borcundan dolayı Kebkebir-i Müslim Mahallesi'nde bulunan evi satılmıştır.¹⁸⁷ Osmanlı devletinin halkı arasında hiçbir şekilde ayırım yapmadığı mahalle ile ilgili verilen bu örnekle bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Gerek araştırma konumuz olan Hacı Doğan Mahallesi gerekse diğer komşu mahalleliler, gayrimüslim ahaliyi Müslüman ahaliden ayırt etmemiş ve gerektiğinde kendi vakıflarının sakini olmayan ihtiyaç sahibi insanlara yardım ettikleri görülmüştür. Gayrimüslim ahaliye borç vermenin yanında sakini oldukları mahallede de kendi vakıflarını kurmalarına izin verilmiştir. 15 Eylül 1695 (5 Safer 1107) tarihli bir kayıтта mahalle sakini iken ölen Abraham isimli kişinin mahallede bulunan Mürdekatlî? Kilisesi vakfına borcu olduğu görülmektedir.¹⁸⁸

İncelenen dönemde Hacı Doğan Mahallesi'ne ne kadar vakıf kurulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuyla alakalı olarak incelenen kaynaklardan 1571 tarihli vakıf defterinde, Hacı Doğan Mahallesi mescidi vakfına Zahide Hatun cüz okuması için 2000 akça vakfederken 11 vakıf olduğu birinin kadın vakfi olduğu görülürken¹⁸⁹, Tac Ahmed mescidi vakfına mum alınması için Nesibe

¹⁸⁵ AŞS 766-94/479.

¹⁸⁶ AŞS 752-90/477.

¹⁸⁷ AŞS 754-62/292.

¹⁸⁸ AŞS 762-9/25.

¹⁸⁹ “ Vakf-ı Altıparmak Helvacı, 5000, hâsıl 500, imam yevmi bir cüz okuya. Vakf-ı Çermeci Bakkal, 2000, imam yevmi bir cüz okuya. Vakf-ı Karaoğlan, 6000, imam dua ide ruhu için. Vakf-ı Ferhad Çavuş, 3000, imam 250, müezzin 100. Vakf-ı Hacı Ali, 1500, imam ikindün bir Amme okuya. Vakf-ı Kassab Şeyhi, 600, imam dua eyleye. Vakf-ı Efendi Kulu, 2700, müezzin bir cüz okuya.” ED. 558

Hatun 300 akça, Tûti Hatun 200 akça, Emine Hatun 200 akça olmak üzere 3'ü kadın 12 vakfı bulunmaktadır.¹⁹⁰ Mahalle ile ilgili incelenen 17. yy sicil kayıtlarında Aynı Şah Hatun¹⁹¹ Vakfı, Musa Müezzîn¹⁹² Vakfı, İsa Beğ¹⁹³ Vakfı adı altında şahıs vakıfları görülmektedir. Hemen hemen her mahalle de kurulmuş olan vakıflar, Hacı Doğan Mahallesi'nde de sakinleri aracılığıyla var olan sorunların yerinde çözülmeye çalışılmasıyla bir tür sosyal yardımlaşma örneği olmuştur.

Yukarı da açıklamaya çalışılan geleneksel Osmanlı mahallesi fiziki bir mekân olmasının yanında işlevsel bir bütünü de ifade ederken klasik şehir dokusunda yapısal somut öğeleriyle de ön plana çıkmaktadır. Mahalleler ekonomik, sosyal, kültürel ve hatta idari anlamda var olan çeşitli işlevleriyle birlikte zamanla şehrin mekânsal dokusunu da etkilemişlerdir.¹⁹⁴ Mahallenin şekillenmesi küçük bir meydan, çeşme, mescit ve eğer varsa okul gibi unsurlar ile sağlanmıştır. Osmanlı mahallesi bu unsurlar yanında temelini oluşturan cami ile dinsel işleviyle birlikte sahip olduğu hizmetlerle sosyal bir kurum olarak yerleşim alanlarının temel mekânsal öğesi haline gelmiştir.¹⁹⁵ Hacı Doğan Mahallesi de bünyesinde var olan ve kendi adını taşıyan mescit bu kaniya örnek oluşturmaktadır. Örneğin 1615 tarihli bir kayıta Hacı Doğan Mahallesi'nde merhum Hoca Abdullah'ın bina ettiği mescide imam olan Mehmed Halife vefat edince yerine Mahmud isimli kişinin imam olduğu görülmektedir.¹⁹⁶ Mahalle içinde var olan diğer cami ve mescitler tarihi ile karşılaştırıldığında muhtemelen bahsi geçen mescidin mahalleye adını veren Hacı Doğan Mescidi olduğu düşünülmektedir. Caminin çevresinde kurulan mahallenin bünyesinde barındırdığı sivil ve dini yapılara daha sonraki bölümde detaylı olarak değinilecektir. Ancak incelenen şer'iyye sicillerinde Hacı Doğan Mahallesi'nde bunlardan başka Müslüman Mezarlığı¹⁹⁷, mahalle çöplüğü¹⁹⁸, Vaklı Akmaz¹⁹⁹ adında bir çeşmenin varlığına şahit olunmaktadır.

(1571), s. 9a., 9b.'den aktaran; İbrahim Köse, *Ankara Evkâf Defteri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s.110-111.

¹⁹⁰ ED. 558 (1571), s. 12a.'dan aktaran, İbrahim Köse, "Ankara Evkaf Defteri", s.117.

¹⁹¹ AŞS 749-71/371.

¹⁹² AŞS 749-82/440.

¹⁹³ AŞS 760-55/540.

¹⁹⁴ Cerasi, *Osmanlı Kenti*, s. 99.

¹⁹⁵ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim Mahalle", s. 99.

¹⁹⁶ AŞS 701-59/917.

¹⁹⁷ AŞS 748-32/143, 766-97/495.

¹⁹⁸ AŞS 762-130/556.

Osmanlı mahallesi sahip olduğu kamusal alanlarının özelliği yanında temelde mahallenin şekillenmesinde rol oynayan sakinlerinin yaşam alanları olan evlerin özelliği ile de önemli hale gelmektedir. Mahalle ahalisi, kamusal alanda refah ve güven içinde yaşayabilmek için ortaklaşa aldıkları bir takım kuralların yanına, özel alanda mahremiyetlerini engellememesi adına evlerinin mimari özelliklerine de dikkat edilmesi kuralını eklemişlerdir.²⁰⁰

Osmanlı toplumunun genel kurallarından olan bu özellik Hacı Doğan Mahallesi ahalisi için de geçerliydi. Daha sonra detaylı olarak bahsedileceği üzere mahalleli bünyesinde barındırdığı evlerden birinin penceresinin diğer bir evin avlusuna bakması özel hayata müdahale sayılmakta ve gereğinin yapılması için müracaatta bulunulmaktaydı. Evlerden birinin penceresinin tarîk-i hâss (çıkılmaz yol) ya da tarîk-i âmm (genel sokaklar) olarak adlandırılan kamusal alan olan yollara bakması herhangi bir engel teşkil etmiyordu.²⁰¹

Osmanlı toplumunda XVI ve XVII. yüzyıl belgelerinde sokakların belli bir adı yoktu. Bu sokakların istisnasız hepsi "tarîk-i âmm" (genel sokaklar) adı altında ifade edilmekte ve bu sokaklar ev- bahçe duvarlarının arkasından geçmekteydi.²⁰² Bu özelliğin Hacı Doğan Mahallesi içinde geçerli olduğu dönem içinde incelenen belgelerden anlaşılmaktadır.²⁰³ Yine mahallenin sokaklarının çıkılmaz sokak olarak atfedilen "tarîk-i hâss"lara da sahip olduğu görülmektedir.²⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin özel alana mahremiyet adı altında koyduğu kuralların gerekçesi, avlu içinde kalan hayat ve bu alanda yaşanan hayatın bireylere ait özel yaşam olarak tanımlanmasıydı. Bu bağlamda XVII. yüzyıl Hacı Doğan Mahalleli'sinin sakinlerinin özel alanlardaki yaşamlarını nasıl sürdürdükleri, meskenleri ve bu meskenler de sahip oldukları eşyalara aşağıda değinmeye çalışılarak gündelik hayattaki durumları ortaya konulacaktır.

¹⁹⁹ AŞS 762-77/326.

²⁰⁰ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s.252.

²⁰¹ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s.252.

²⁰² Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*, YKY, İstanbul 2014, s. 83.

²⁰³ " ve bir taraftan tarîk-i amm ile mahdûd (sınırlı)...", Bkz; AŞS 748/57-262.

²⁰⁴ " ve bir taraftan tarîk-i hâs ile mahdûd (sınırlı)...", Bkz; AŞS 749-48/244.

2. Hacı Doğan Mahallesi Özel Alanında Hayat

a- Ev

Osmanlı mahallesinin fiziki yapısını oluşturan önemli öğelerden biri olan evler, içinde bulunduğu mahallenin yerleşim düzenine ve etrafında şekillendiği mescitlere uyumlu olmak durumundaydı. Osmanlı evleri, onları inşa eden kişilerin ekonomik durumlarının yanında mahallenin coğrafi şartlarına göre şekil alırdı.²⁰⁵ Eyüp Kömürcüoğlu bu iddiayı "Türk yapı sanatkârları Ankara'nın tabiat ve iklimine has bir ev mimarisi yaratmaktan geri kalmamışlardır" ²⁰⁶ şeklinde yorumlamıştır.

İncelenen dönemin şer'iyye sicilleri Hacı Doğan Mahallesi'ndeki evler, evlerin genel özellikleri ve mahallenin genel yerleşim düzeni hakkında önemli ipuçları sağlar. Mahallede satılan, miras bırakılan eşyalar, miras paylaşımı hususundaki anlaşmazlıklar, bazen de hibe edilen varlıklar gibi konuları içeren belgeler ışığında evlerin genel durumları tarif edilebilir. Bir örnek vermek gerekirse, "*bir bab fevkani oda ve bir bab tahtani odaları ve yine bir bab tahtani oda ve iki bab tab-hane ve bir bab kiler ve bir bab matbah (mutfak) ve bir örtme ve bir ahır ile çevrili mahalle-i mezbure (adı geçen mahallede), Es-seyyid Hasan Çelebi, El-Hac Musa ve tarîk-i amm ile mahdud (sınırlandırılmış)*"²⁰⁷ şeklindeki ifadeler evlerin tasnifi açısından oldukça mühim ipuçları sunar.

Osmanlı şehirlerinde evlerin tanımında kullanılan bazı terimler aynı zamanda o evin kalitesini ve evde yaşayan kişilerin statüsünü açıklamaya yarardı. Evler en zengininden ve gösterişlisinden, en fakirine doğru sıralanacak olursa *mükellef*, *fevkânî*, *tahtâni* ve *süflî* şeklinde nitelendirilebilir. Bu sıfatlar hem evlerin nitelikleri hakkında hem de evlerde yaşayan sakinlerinin statüleri ile ilgili bazı yorumlar yapılabilmesine olanak sağlar.²⁰⁸ İncelene belgelerde "mükellef" sıfatını taşıyan bir

²⁰⁵ Mehmet Karagöz, "Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV ve XVIII. Yüzyıl)" *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C.4, s. 107.

²⁰⁶ Eyüp Kömürcüoğlu, *Ankara Evleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1946, s.8.

²⁰⁷ AŞS 757-32/127.

²⁰⁸ "Mükellef sıfatı, yönetici sınıfın oturduğu büyük konaklar, tahtâni evler tek katlıydılar, fevkânî evlerin ise bir ikinci katı vardı, süflî sıfatı ise bu evlerin hem tek kat hem de diğerlerine nazaran daha küçük ve daha derme çatma olduğuna işaret ederdi." Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü*, s. 74-75.

ev örneğine rastlanılmamış olması, yönetici sınıfından herhangi bir kimsenin bu mahallede yaşamadığı ihtimalini göstermektedir.

Bu terimler dâhilinde tahtâni (tek katlı) ve fevkanî (iki katlı) şeklinde ifade edilen evlerin, 1600'lü yıllarda Ankara'da yaklaşık %10,5'uğunun 2 katlı geriye kalanı tek katlı olduğu görülmektedir.²⁰⁹ Hülya Taş'ın incelediği dönemde ise 1620'lerde Ankara'daki iki katlı evlerin %24,41 olan oranı, 1655-1656 yıllarına geldiği zaman %42,85'e çıkarken, 1683-1684 yıllarında %45,45'e ulaştığı görülmektedir.²¹⁰

Şu durumda inceleme dâhilinde bulunan mahalledeki iki katlı evlerin yüzyıl sonuna doğru arttığı görülmektedir. 1635'li yıllara gelinceye kadar incelenen belgelerde Hacı Doğan Mahallesi'nde fevkanî konutun varlığına rastlanılmamışken, 1680 yılından sonra 67 evin 28'inde görülmesi, yaklaşık %41'lik bir oranla, mahallelilerinde şehrin genelinde olan ilerlemeyi takip ettiği ve yaşam alanları genişletmeye çalıştıkları yorumunu yaptırmaktadır.

XVII. yüzyıl Ankara'sında konuta genel olarak *menzil* veya bugünkü şekliyle *ev* denilirken, *mülk* teriminin ifadesi belirsizdir. Bunun sebebi, başka bir evle sınır olan bir gayrimenkulün, kayıtlarda "bir kişinin mülkü olan " anlamına gelmesidir.²¹¹ Örnek ile açıklamak gerekirse 22 Ocak 1682 (13 Muharrem 1093) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde Mehmed bin Hacı isimli kişi mahallede bulunan "bir bab tahtani oda ve bir bab ahur ve iki tabhane ve bir örtme ve bir miktar hayat ile çevrili mülk menzili" satmıştır.²¹² Görüldüğü üzere mülk teriminin içerisine sadece bir binadan oluşan ev değil aynı zamanda evin çevresinde bulunan ahır, bahçe, avlu gibi yapılarda dâhil olmaktadır.

Bir *mülk menzil*'de ev ve avludan ziyade bir bahçe ile bulunması nadir karşılaşılan bir durumdur.²¹³ Hacı Doğan Mahallesi dâhilinde bulunan evler de *mülk menzil* terimi altında bireylerin yaşamaları için gerekli olan diğer yaşam alanlarını barındırmaktadır. Nitekim Osmanlı geleneksel ev yapısında tam anlamıyla içe dönük bir şekillenmenin temelini oluşturan, İslam toplumlarında aile hayatında

²⁰⁹ Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.115.

²¹⁰ Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s.254.

²¹¹ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s, 83.

²¹² *AŞS 748-84/396*.

²¹³ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s.83.

mahremiyete verilen önemin göstergesi evin avlu ile çevrilmesidir.²¹⁴ 1 Nisan 1660 (20 Recep 1070) tarihli kayıta Bali Beşe bin İbrahim üç taraftan komşu evleri ve bir taraftan sokak ile sınırlı, avlu ile çevrili olan evini satmaktadır.²¹⁵ Buraya kadar geleneksel Osmanlı evinin tipik bir ifadesi ile karşılaşılmaktadır. Yalnız son örnekteki dikkat çeken asıl nokta yukarıda da bahsedildiği gibi duvarları olan sulu bir bahçe'ye (*hadîka*)²¹⁶ sahip olduğudur. Kayıtta eşcâr-ı müsmire ve eşcâr-ı gayrı müsmire'nin (meyveli ve meyvesiz ağaçlar) yer alması, Osmanlı'da var olan bahçe kültürünün, Hacı Doğan Mahallesi'nde de cari olduğunu ve yaz aylarında burada dinlenmek ve komşularla sohbet etme imkânı sağlamanın yanında aynı zamanda bir ailenin yazlık ve kışlık meyve sebze ihtiyacını karşılamasına olanak sağlayabildiğini düşündürmektedir.

Geleneksel Osmanlı Mahallesi yapılarında XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında modern Türkçesi "avlu" olan terimin yanında "havlu" terimi de sık kullanılan farklı ifade şekilleri olarak görülmektedir.²¹⁷ 1600'lerin başında Hacı Doğan Mahallesi'nde tutulan kayıtlardan birinde "havlu ile çevrili mülk menzil"²¹⁸ terimine rastlanılırken bir diğer kayıta "hayat ile çevrili mülk menzil"²¹⁹ ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Evleri ifade etmek için kullanılan bu yerleşik terminolojide bir *miktar hayat* ("bir miktar havlu") terimlerine incelenen belgelerde sık sık rastlanılmış olması, dönemin Ankara'sının yanında araştırma dâhilinde olan mahallede de hayat ya da havlu bölümlerinin geleneksel ev yapısı içinde olmazsa olmaz bir alana işaret ettiği ve oda vb. gibi tanımlanmış alanların dışında kapalı mekânlar için kullanılmadığı söylenebilir.

Hacı Doğan Mahallesi'nde 15 ayak eni ve 25 ayak boyu olan bir hayat'ın satıldığı görülmektedir.²²⁰ Bu belge de bize havlunun fiziki büyüklüğü hakkında yorum yapılmasını sağlamaktadır. Meşhur seyyahlardan Salomon Schweigger

²¹⁴ Nur Akın, "Ev", *TDVİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 509.

²¹⁵ *AŞS* 732-38/11.

²¹⁶ "Etrafi duvarlarla çevrilmiş bahçe"; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s.369.

²¹⁷ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s.83.

²¹⁸ "20 Ekim 1611 (12 Şaban 1020) tarihinde Karagöz zimmi veled-i Kemal havlu ile çevrili evini satıyor." Bkz; *AŞS* 699-25/190.

²¹⁹ "14 Ağustos 1611 (4 Cemaziyelahir 1020) tarihinde Ali bin Durhasan hayat ile çevrili evini satıyor." Bkz; *AŞS* 699-8/54.

²²⁰ "14 Kasım 1611 (8 Ramazan 1020) tarihinde Fatıma binti Muhyiddin Halife 15 ayak eni ve 25 ayak boyu olan hayatı satıyor." Bkz; *AŞS* 699-33/270.

kitabında²²¹ ayak ifadesini alan ölçü birimi 1,29 m. olarak verilmiştir. Bu birimler ile 15 ayağın 19,35m.ye 25 ayağın ise 32,25 m.ye karşılık gelerek, havlunun büyüklük birimini göstermektedir. Ancak Zeki Pakalın ayak birimini, arşın yarısı kadar göstermiştir.²²² Halil İnalçık arşını 0,758 m. olarak vermiştir.²²³ Buna göre de 15 ayak 5,68 metreye, 25 ayak ise 9,47 metreye tekabül etmektedir. Verilen bu ölçülere göre hayat, havlu, avlu gibi farklı isimler ile anılan bu birimin, evi çevreleyen bir alan olduğu ve dönemin evleri göz önüne alındığında bu kadar büyüklükte bir alanın kapalı bir mekân olamayacağı iddia edilebilir.

Geleneksel Türk evlerini tarif ederken kullanılan evin en önemli bölümlerinden bir diğeri, içinde bulunan tabhanedir. İncelenen belgelerde bir evin özellikleri hakkında bilgiler veren 84 adet kayıttan 57'sinin içinde tabhane barındırması geleneksel Türk evinin en önemli bölümlerinden olduğu iddiasını doğrulamaktadır. Modern terminolojide başoda da denilen tabhanede misafirler kabul edilmektedir. Geceleri tabhanede yataklar serilir aile bireyleri burada yatar ve sabah yataklar kaldırılarak yaşam alanı haline dönüştürülürdü.²²⁴ Aynı zamanda oda muhtemelen ocağa sahip tek yer olması nedeniyle kış aylarında, yaşama alanı olarak tanımlanan bir bölümdür.²²⁵ Her evde genellikle bir tane bulunan tabhanenin bazı kayıtlarda iki tane olduğu görülmektedir.²²⁶ Ancak bir belgede "nisf tabhane" (yarım tabhane)²²⁷ şeklinde bir ifadeye rastlanılması, bu mekânın yapım-tamirat aşamasında bir yer mi yoksa genel olarak kullanılan bir büyüklüğün altında olduğundan mı böyle adlandırıldığı hususlarını aklı getirmektedir.

Sade ve basit bir plan üzerine inşa edilmiş olan Ankara evlerinde, odaların kapılarının açıldığı sofa adı verilen bir mekân daha vardır. Tabhane gibi evin vazgeçilmez öğesi olan sofa, belki de günlük işlerin yapılmasının ardından aile bireylerinin bir araya gelip sohbet ettikleri bir alandı.²²⁸ İncelenen belgelerde

²²¹ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*, Çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 248.

²²² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.1, İstanbul 1993, s. 117.

²²³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, YKY, İstanbul 2003, s. 248.

²²⁴ Faroqhi, Orta Halli Osmanlılar, s.84.

²²⁵ Tabhanenin kış odası tanımı için bkz. Aysıl Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Kale İçi", *Tarih İçinde Ankara (Eylül 1981) Seminer Bildirileri*, ODTÜ, Ankara 1984, s. 166.

²²⁶ AŞS 757-45/181, 766-39/200.

²²⁷ AŞS 752-82/435.

²²⁸ Kömürcüoğlu, Ankara Evleri, s.45.

mahallede içinde "sofa-ı kebir" (büyük sofa) şeklinde ifadenin bulunması yukarıda bahsedilen ihtimali destekleyebilir.²²⁹ İncelenilen 84 belgenin 19'unda sofa terimine rastlanılmıştır. Bazı evlerde sofanın olmaması, sofanın görevini iç içe geçen odalardan ön odanın almış olması ihtimalini canlandırmaktadır. Bir diğer ihtimal de birçok evin üst katında bulunan sayegâhın sofa olarak kullanılmasıdır.²³⁰ Ancak kayıtlarda içinde sofa barındıran bir evde aynı zamanda sayegâha²³¹ (gölgelik yer) rastlanması, bu evlerin birçoğunda sofanın varlığının doğal sayıldığı için kaydedilmediği olasılığını güçlendirmektedir.

Gölgelik yer anlamına gelen sayegâhın anlamı tam olarak belirli değildir, açık ve hafif bir yapı anlamında kullanılmaktadır. Bazı tanımlar sayegâhın bir odanın ya da bir örtmenin üzerine inşa edildiğini düşündürmektedir.²³² Örnek vermek gerekirse Hacı Doğan Mahallesi'nde bir evde iki katlı bir oda, iki katlı bir sayegâh ve bir adet örtme²³³ bulunmaktadır. İki katlı odanın altında bir oda, iki katlı sayegâhın altında ise bir örtmenin var olabileceği düşünülebilir. Bu yorum ile Faroqhi'nin ihtimal olarak öne sürdüğü bilgi güçlenmektedir. XVII. yüzyıl Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili başka kayıtlarda da, yarı açık mekân olarak kullanıldığı düşünülen sayegâh ve örtme terimlerine rastlanılmaktadır.²³⁴ Yarı açık mekânlar arasında bulunan örtme ve sayegâhın yanında bir de çardak²³⁵ terimi kullanılmaktadır. Aslında bunların üçü de aynı olup, yazın kullanılan mekânlar olmalıdır.

İncelenilen kayıtlarda içinde çardak ve meyveli ağaçların bulunduğu bahçesi olan bir evin varlığından söz edilmektedir.²³⁶ Genel olarak Ankara'nın üzüm bağlarına sahip olduğu bilgisi göz önüne alındığında, Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan bu bahçeli evde üzüm yetiştirildiği ve Faroqhi'nin de belirttiği gibi asma

²²⁹ AŞS 702-05/14.

²³⁰ Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Kale İçi", s.167.

²³¹ AŞS 755-58/291, 755-17/77, 766-136/699.

²³² Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s.85.

²³³ AŞS 764-92/401.

²³⁴ AŞS 701-100/188, 760-29/145, 762-128/541.

²³⁵ " 20. yüzyıl Kayseri halkı üstü kapalı avluya örtme demektedir. Günümüzde çardak asma sardırma için kullanıldığından, örtmenin modern verandalarda (avlu) olduğu gibi bir çatısının olduğu, buna karşılık çardağın bir çeşit kumaş veya kafes ile üzerinin örtülü olduğu düşünülmüştür." Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s.85.

²³⁶ AŞS 766-132/682.

sardırmak amacıyla çardak inşa edildiği düşünülebilir. Yine kayıtlarda karşılaşılan bir diğer mekân da şahnişin²³⁷ adı verilen ve seyirlik²³⁸ amacıyla kullanılan alandır.

Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili incelenen belgelerden sadece iki tanesinde mutfak terimine rastlanılmıştır.²³⁹ İncelenen kayıtlarda mutfağa az rastlanılmasına sebep olarak, Osmanlı evlerinde yer alan odaların hem yaşam alanı hem de yemek alanı olarak kullanılması gösterilebilir.²⁴⁰

Bunların yanında incelenen belgelerde ahır örneğine de rastlanmaktadır.²⁴¹ Ahır bulunan evlerde samanlık ayrı bir mekân olarak kullanılmaktadır.²⁴² Hayvan sayısı az ise ahırın bir kenarı yem saklamak amacıyla kullanılmakta ve samanlığa ihtiyaç duyulmamaktadır.²⁴³ Hacı Doğan Mahallesi'nde ahır, tek başına bir mekân olarak yer alırken samanlığın ahır ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.²⁴⁴ Bu bilgi, Hacı Doğan Mahallesi'nde bir evde ahır ile samanlık varsa kişilerin hayvancılık yaparak geçimini sağladıkları yorumunu yaptırmaktadır. Hayvanların besinlerini saklamak için yapılan samanlık gibi depolama alanlarının yanında kışlık yiyecekleri saklamak amacıyla kullanılan yapılan bir diğer depolama alanı kilerdir.²⁴⁵ Evin diğer mekânları arasında yer alan mahzene incelenen belgelerden bir tanesinde rastlanılmıştır.²⁴⁶ Mahzen, evin özel kısımlarında ortaya çıkan bir yeraltı deposu olması evlerdeki mevcudiyetini azaltmaktadır.²⁴⁷

XVII. yüzyılda bir sofa, bir oda, bir tabhane gibi alanlardan meydana gelen evler *buyut-i müteaddide*²⁴⁸ (bir dizi yapı) şeklinde ifade ediliyordu.²⁴⁹ Zaman geçtikçe refah düzeyi ve nüfusu artan Ankaralı 'nın evinde bir taraftan oda sayısı

²³⁷ AŞS 766-113/578.

²³⁸ Nejat Göyünç, "Osmanlı Belgelerinde Konut Terminolojisi", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*", Habitat yayınları, s.266.

²³⁹ AŞS 751-50/270, 757-32/127.

²⁴⁰ Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Kale-İçi", s.167.

²⁴¹ AŞS 710-38/430, 746-31/149, 759-99/428, 766-110/563.

²⁴² Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Kale-İçi", s.167.

²⁴³ Reha Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1998, s. 138.

²⁴⁴ AŞS 704-82/588, 752-81/432.

²⁴⁵ AŞS 752-82/435, 755-88/sağ orta belge, 764-32/128.

²⁴⁶ AŞS 752-18/101.

²⁴⁷ Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Kale-İçi", s.167.

²⁴⁸ AŞS 749-82/440.

²⁴⁹ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s.85.

artarken diğ er taraftan da evlerine daha fazla işlerlik kazandıracak fırın²⁵⁰ ve su kuyusu²⁵¹ gibi yapılar eklenmekteydi.

İncelenen sicillerde Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan evlerin, Ankara'nın en önemli ticaret dayanağı olan sof üretimi için bir ya da birkaç tezgâhlı sof kârhanelerininide içinde barındırdığına şahit olunmaktadır. Üretim atölyesini bünyesinde barındıran bu evlerin değerinin de o nispette arttığına şahit olunmaktadır. İncelenen 84 kayıttan 10'unda sof kârhanesi mevcuttur. Bu evlerin fiyatları da, bir karhaneye sahip olmayıp hemen hemen aynı özellikleri bünyesinde barındıran evlerin fiyatlarından daha yüksektir. Örneğin Hacı Doğan Mahallesinde içinde iki tezgâhlı bir sof kârhanesinin de olduğu oda, tabhane, örtme ve fırından oluşan bir ev 30 Eylül 1701 (26 Rebiülahir 1113) tarihinde 140 guruşa satılırken²⁵² yine aynı tarihte karhane hariç aşağı yukarı aynı özelliklere sahip olan bir ev Hacı Doğan Mahallesi'nde tarihinde 33 guruşa satılmıştır.²⁵³ 25 Haziran 1699 (26 Zilhicce 1110) tarihinde satışı gerçekleşen bir başka kayıtta, içinde üç tezgâhlı bir sof kârhanesi bulunan ev 170 guruşa satılmıştır.²⁵⁴ Dikkat edilirse tezgâh sayısı arttıkça evlerin fiyatlarının da o oranda arttığı görülmektedir. Gönül Öney, XVIII. yüzyıl ortalarında Fransız sefareti tarafından hazırlatılan raporda, şehirde bulunan sof üretimi yapan 6 tezgâhlı atölyenin varlığına dayanarak XVIII. yüzyılda sof dokuyan büyük atölyelerin varlığından bahsetmektedir.²⁵⁵ XVIII. yüzyıl ortalarında 6 adet tezgâhı bulunan bir atölye büyük atölye sınıflamasına giriyorsa, 13 Mart 1691 (12 Cemaziyelahir 1102) tarihli bir kayıtta evin içinde bulunan 4 tezgâhlı²⁵⁶ bir sof kârhanesi de XVII. yüzyılda küçümsenmeyecek bir boyutta olmalıdır.

Batılı seyyahların çeşitli nedenlerle düzenlemiş oldukları seyahatler esnasında, bir sof kenti olan Ankara'da tiftik ipliğinden kumaş halini alıncaya kadar sof üretiminin aşamaları dikkatleri çekmiş ve hazırladıkları raporlarda kentin bu yok

²⁵⁰ AŞS 759-80/338.

²⁵¹ AŞS 759-97/419.

²⁵² AŞS 766-62/311.

²⁵³ AŞS 766-63/315.

²⁵⁴ AŞS 764-87/371.

²⁵⁵ Gönül Öney, "17. Ve 18. Yüzyıllarda Ankara", *Ankara Ankara*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s.92.

²⁵⁶ AŞS 757-24/92.

sayılamaz özelliğini de yer vermişlerdir.²⁵⁷ XVI. yüzyıl seyyahı Dernschwam, Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde hemen her konuda gördüğü işittiği her ne varsa günlüğüne kaydetmeden geçmediği için Ankara'daki sof üretimi hakkında verdiği bilgiler daha aydınlatıcı niteliktedir. Dernschwam, şehirde ve köylerde tiftiğin, kadınlar tarafından eğrilerek iplik haline getirildiğinden bahsetmektedir.²⁵⁸ Eğrilerek iplik halini alan tiftikler, yıkanıp dokunabilir hale getirilebilmesi için dokuma tezgâhlarına gönderilmektedir.²⁵⁹ Suraiya Faroqhi, evlerde bulunan tezgâhların dokuma yapmak amacıyla kullanıldığını, seyyahların verdiği bilgiler ile tiftiğin köylerde iplik haline getirilerek şehirlere gönderildiği hakkındaki yorumu Özer Ergenç'in yukarıdaki iddiasını doğrulamaktadır.²⁶⁰

Sof üretimi ve dokuması Osmanlı Ankara'sının temel ticaret dayanağı olduğu göz önüne alındığında, Hacı Doğan Mahallesi'nin de bu ticaretten nasibini aldığı görülmektedir. İncelenen 84 sicilden 10'unda yer alan sof tezgâhlarının bulunduğu evlerin çoğunluğunun gayrimüslim ahaliye ait olması, sof ticaretinin sadece Müslüman ahalinin tekelinde bulunmadığını,²⁶¹ karma bir mahalle olan Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan birçok kişinin geçimini ya tamamen ya da kısmen sof tezgâhlarından sağlayabileceğini düşündürmektedir.

Sicillerde evlerin bölümleri ile ilgili oldukça aydınlatıcı bilgilere rastlanmakla birlikte Ankara evlerinin genelinin kerpiçten yapıldığı seyyahlar sayesinde öğrenilmektedir.²⁶² İncelenen mahallenin de bu genellemenin dışına çıkmadığı tahmin edilmekle birlikte evlerin yapı malzemesi, tavan süslemeleri, çatı, doğramalar vb. hakkında bir bilgiye ne yazık ki ulaşamamıştır.

²⁵⁷ "1555'de Busbeq ve aynı tarihlerde gelmiş olan Dernschwam, 1618-1619 yılları arasında Ankara'ya uğrayan yaklaşık bir ay kadar kalmış olan Polonyalı Simeon ve yine 1640'larda Seyyah Evliya Çelebi'nin tiftik keçisi ve sof üretimi hakkında verdiği bilgiler gibi", Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi".

²⁵⁸ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 249-250.

²⁵⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.99-100.

²⁶⁰ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s.129.

²⁶¹ *AŞS 748-57/262, 757-13/49*.

²⁶² " bu şehirde asla kiremit örtülü yapı yoktur. Hepsi amberli temiz toprak ile örülmüş aydınlık hanelerdir. Bütün haneleri kerpiç olduğundan Ankara kerpici meşhurdur ki sanki çok sert taştır. Hatta insanların dilinde darb-ı mesel olmuştur ki; "Ankara kerpici gibi bir kalıba dizilmiştir derler." Bu söz, bir şey tertip üzere dizilmiş olsa ona örnek edip Ankara kerpici yâd ederler. Zira kerpiçten ibaret büyük bir şehirdir ki hepsi 6.066 bakımlı hanelerdir." Bkz: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Cilt 2. Kitap, s. 523. "günümüzdeki evler kerpiçten yapılmış olsa da duvarlarda çok güzel mermer parçaları da kullanılmış", *Tournefort Seyahatnamesi*, Joseph De Tournefort, (Haz. Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 228.

Yukarıda geleneksel Osmanlı toplumunun ev mimarisinde bulunması gereken mekânları ve özelliklerinin Hacı Doğan Mahallesi'ne yansımaya değindikten sonra dikkat edilmesi gereken diğeri bir nokta olan evlerin, mimari açıdan birbirlerine rahatsızlık vermeyecek tarzda yapılmasına verilen önemle ilgili bir kaç örnek gösterebiliriz. Konut inşası sırasında ihmal edilen bazı noktalar mahalle komşularının rahatsız olmasına sebebiyet vermiş bu konu da mahkemeye kadar yansımıştır. İslami kuralların yoğun olarak kaynak alındığı Osmanlı toplumunda, mahkemeye gelen kayıtlardan birinde, 29 Ekim 1691 (6 Safer 1103) tarihinde, Hacı Doğan Mahallesi'nde Mirza veled-i Kirakos, bitişik komşusu Acı İlsabo'nun evinin sayegâh ve üst katta bulunan odasının pencerelerinin kadınların da içinde bulunduğu havlusunu gördüğü gerekçesiyle mahkemeye başvurmuş ve hâssa mimarlardan Üstat Ömer ibn Mehmet'in yaptığı keşifte Kirakos'un haklı olduğu göz önüne alınarak İlsabo'nun sayegânın önüne duvar ve pencerelerini kapatmasına karar verilmiştir.²⁶³ Verilen örneklerde Hacı Doğan Mahallesi'nde mahremiyete verilen önemin sadece Müslüman ahali için değil gayrimüslim ahali için de önemli olduğuna ve gayrimüslimlerin içinde yaşadıkları toplumun gelenek ve göreneklerine uyum sağladıkları görülmektedir.

Bir diğeri örnekte, 30 Temmuz 1699 (2 Safer 1111) tarihinde Sefer bin Mehmed, komşusu olan kardeşi Bayram'ın evinin üç adet ön penceresinin yine kadınların bulunduğu havlusunu gördüğü gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Yapılan keşifte Sefer'in haklılığı görülmüş ve Sefer'in gerekeni yapması tembih edilmiştir.²⁶⁴ Bir başka örnekte ise, 23 Nisan 1687 (10 Cemaziyelahire 1098) tarihinde Es-seyyid Mehmed Çelebi ibn Bektaş, yan komşusu olan Ali Beğ ibn Abdullah'ı şikâyet etmiştir. Ali'nin evinin kar ve yağmur sularının kendi evine aktığı gerekçesiyle keşif istemiş ve hassa mimarlarından üstat El-Hac Abdullah'ın yaptığı keşif ile birlikte kar ve yağmur sularının Mehmed Çelebi'nin evine zararı olmadığı gerekçesiyle dava düşmüştür.²⁶⁵ Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Hacı Doğan Mahallesi'nin de geleneksel Osmanlı kurallarından ayrılmadığı, gerek evlerin konumu gerekse bu evlere yapılan eklemelerin komşuları rahatsız etmeyecek

²⁶³ AŞS 757-96/389.

²⁶⁴ AŞS 765-6/22.

²⁶⁵ AŞS 752-155/777.

şekilde inşa edilmesine dikkat edildiği ve bu şekilde kişilerin mimari açıdan özel hayatına müdahalenin önüne geçildiği görülmektedir.

b-Ev Eşyaları

Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili terekelerde çok sayıda ev eşyası örneğine rastlanılmıştır. Ev eşyalarının sadece isimleri değil, eşyaların yapıldığı dokuma türleri ya da malzemeler de açıkça belirtilmiştir. Tereke kayıtlarında ev eşyaları geniş yer tuttuğu için bunlar sınıflandırılarak kaydedilmiştir.

b.1- Sergi ve Döşemeler

Hacı Doğan Mahallelisi evinde sergi amacıyla kullandığı eşyalar arasında palas, kilim, çul, keçe, halı, seccade ve hasır dâhil olmaktadır. Terekelerde en fazla kullanılan sergi çeşitleri arasında halı²⁶⁶ gelmektedir. İncelenen tereke kayıtlarında halı tabiri yerine *kaliçe* teriminin kullanıldığı görülmektedir.²⁶⁷

Sergi malzemeleri arasında kayıtlarda geçme sıklığına göre en çok yer alan kilimin her evde kullanıldığı görülmektedir. Kilimin çok fazla yıprandığını belirten *müstamel kilim* ya da *köhne kilim* tabirlerine rastlanırken yeni olduğunu belirten *cedid kilim*, kilimin kullanıldığı yere göre de *yan kilim*, *orta kilim*, renklerine göre ise *mavi kilim*, *kırmızı kilim* terimleri tercih edilmiştir.²⁶⁸

Dini vecibeleri yerine getirmek amacıyla üzerinde secdeye varmak için kullanılan bir sergi çeşidi olan seccadeye de incelenen kaynaklarda rastlanılmıştır. Seccade ile ilgili kullanılan ifadelerde seccade *köhne*, *mihraplı seccade*, *uşak seccadesi*, *kaliçe seccade*, *nim (bir ot cinsi) seccade*, *köhne seccade*²⁶⁹ gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir.

Yukarıda verilen örneklerde Müslüman bir kişinin terekesinde yer alan Uşak seccadesi ve mihraplı seccade dikkat çekmektedir. Bu seccadeler, Anadolu'nun Uşak yöresinde üretilen ancak XVII. yüzyıl Hollanda ressamlarının tablolarında resmedilen ve Erdel'de bulunan kiliselerde çok fazla kullanılması sebebiyle Erdel

²⁶⁶ AŞS 749-120/601, 752-218/993, 752-240/1079.

²⁶⁷ "Küçük halı"; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, İstanbul 1993, s. 151.

²⁶⁸ AŞS 752-218/993, 752-240/1079, 757-148/546, 764-138/539.

²⁶⁹ AŞS 752-218/993, 757-148/546, 764-138/539.

halısı olarak da kullanılan seccadelerdir.²⁷⁰ Anadolu'da Uşak seccadesi olarak kullanılan Erdel halılarında, mihraplı motiflerin varlığından söz edilmektedir. XVII. yüzyılda yaşamış Osmanlı şeyhülislamlarından birisi, halılara mihrap ya da başka dini simgelerin konulmasına sık sık halı satan gâvurların eline geçiyor gerekçesini göstererek engel olmak istemiş ancak çeşitli ülkelerde bulunan ve tablolarında yer alan halıların da gösterdiği gibi bu yasaktan bir sonuç çıkmamıştır.²⁷¹

Diğer bir sergi çeşidi olan Mısır *hasırının*²⁷² sadece bir terekede görülmüş olması, tarımsal faaliyetlerle alakalı olduğunu, mısırın Karadeniz'e özgü bir tarım ürünü olması sebebiyle Ankara'da fazla bulunmadığını düşündürmektedir. Oturmak amacıyla kullanılan minderler için terekelerde, çit minder, köhne mavi ve beyaz minder, beyaz keçe ve minder, minder gibi ifadeleri kullanılmaktadır.²⁷³ Belgelerde geçen makat, Arapça 'da oturulacak yer anlamına gelmektedir. Sedir gibi şeylerin üzerine şilte konulan oturulacak yer manasındadır. Genel olarak üstüne oturulacak yerlere serilen halı ve kumaşlara da makat denilmektedir.²⁷⁴ Makat, çift yan makatı²⁷⁵, köhne yeşil makat²⁷⁶ şeklinde anılmaktadır. İncelenen mahallede bulunan evlerde sergi ve döşemeler dışında, ocak ve kapıları örtmek amacıyla kullanılan ocak perdesi, kapı perdesi²⁷⁷ gibi perde ve örtülerin varlığı da dikkat çekmektedir. Osmanlılarda kışları yaşamın oldukça zor geçmesi sebebiyle oturma odaları ve mutfaklarda var olan ocaklardan soğuşun içeri girmesine engel olunamıyordu.²⁷⁸ Ayazları ile tanınan Ankara'nın mahallelerinden Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinin de ocak ve kapılardan içeri giren soğuktan korunmak amacıyla perdelerin yardımına başvurduğu yukarıda verilen kayıtlardan anlaşılmaktadır.

²⁷⁰ Onno Ydema, *Carpets and Their Dating in Netherlandish Paintings 1540-1700*, Antique Collectors Club Ltd. 1991, s.48-51.

²⁷¹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 172.

²⁷² AŞS 757-219/770.

²⁷³ AŞS 752-221/1002, 764-138/539.

²⁷⁴ İsmail Cansız, *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997, s.101.

²⁷⁵ AŞS 752-218/993.

²⁷⁶ AŞS 753-41/sol alt kayıt.

²⁷⁷ AŞS 752-218/993, 752-240/1079, 764-138/539.

²⁷⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla)*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.195.

b.2- Yatak Takımları

Osmanlı toplumunun geleneksel ev yapısı içinde yer alan odaların ihtiyaç durumlarına göre farklı amaçlar için kullanıldığından daha önce bahsedilmişti. Bu amaçlara hizmet eden ve hemen her evde bulunan eşyalar arasında gösterilen yatak takımları da zorunlu eşyalar arasında yerini almaktadır. Osmanlı ailesi gündüzleri yaşam alanı olarak kullandıkları odalarını, geceleri uyku ihtiyacını gidermek amacıyla yatak takımlarını sererek yatak odası olarak kullanmışlardır.

Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili incelenen kayıtlarda yatak takımları olarak nitelendirilebilecek eşyalar döşek, yorgan, yastık ve çarşaf olarak tespit edilmiştir. Yataklar genel olarak yünden yapılmış olup, yatağın büyüklüğü, kumaşın cinsine göre misafire verilen kıymeti de ifade etmesi açısından önem taşımaktaydı.²⁷⁹ Yatakta üste örtmek amacıyla yorgan kullanılmaktaydı. Yorgan yüzleri genellikle parlak ipekli kumaştan yapılırdı. Ancak atlas, diba ya da daha basit beledi (bir tür kalın kumaş) kumaşların kullanıldığı da olurdu. Yorgan çarşafı ise yorganın alt tarafına teyellenerek tutturuldu.²⁸⁰ Kayıtlarda rastlanılan yorgan yüzü ve cedîd (yeni) yorgan yüzü²⁸¹ olarak ifade edilen ürünler muhtemelen bu amaçla kullanılmaktaydı.

Yatak takımlarının içinde ayrılmayacak bir parça olan yastık ise, içine ot, keten, yün, kuş tüyü ve pamuk gibi maddeler doldurularak, torba şeklinde bezden yapılmış, baş koymak ve dayanmak amacıyla üretilmiştir.²⁸² İncelenen kayıtlarda ismi geçen yatak takımları arasında yer alan yastıklar sadece yastık, beledi yastık, çit yastık cedîd, kadife yastık, çuka yastık, köhne yastık, kadife çatma yastık, işleme yastık, köhne beledi yastık şeklinde belirtilmiştir.²⁸³ Bunlara ait yüzler ise, çit, kadife, beledi, çuka gibi terimlerle ifade edilmiştir. Kayıtlarda görülen yastığı ifade eden bu alışlagelmiş isimlerin yanında dikkat çeken bir isim *bâлиндir*. Sözlükte

²⁷⁹ Ömer Demirel-Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, " Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev Eşya ve Giyim Kuşam", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II*, Ankara 1992, s. 709. Cansız, *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı*, s. 101.

²⁸⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 192.

²⁸¹ AŞS 752-218/993, 757-219/770.

²⁸² Demirel-Gürbüz-Tuş, " Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev Eşya ve Giyim Kuşam", s. 709. Cansız, *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı*, s. 101.

²⁸³ AŞS 749-120/601, 752-213/982, 752-218/993, 753-41/sol alt kayıt, 757-219/770, 764-108/464, 765-151/684.

koltuk, yastık²⁸⁴ şeklinde ifade edilen bâlin muhtemelen iskemle arkasında yaslanmak amacıyla kullanılan bir çeşit yastık türüdür.²⁸⁵

b.3- Mutfak Takımları

Osmanlı kültürünün zenginliği mutfaklarda da kendini açıkça göstermektedir. Birçok mutfak eşyası, birbirine çok benzer olmalarına rağmen, ayrı isimler almışlar ve farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmışlardır. Mutfak eşyaları genellikle bakır, pirinç, demir, toprak, porselen ve cam gibi malzemeler ile yapılmış incelenen kaynaklarda genel manada ifade edilebilmek için evani-i nühasiye²⁸⁶ (bir miktar kap kacak) adı altında toplanmışlardır.

Terekelerde geçen mutfak eşyaları arasında hemen her evde bulunanlar; tencere, kazan, sini, tas, lenger, tava, sahan, tabak, tepsi gibi eşyalardır. İncelediğimiz mahalle ile ilgili belgelerde geçen mutfak eşyaları ise; Kazan (kazgan)²⁸⁷, tencere²⁸⁸, sahan²⁸⁹, tas olarak adlandırılan eşyanın kayıtlarda cam tas ve bakır tas²⁹⁰ şeklinde ifade edilmesi hangi malzemelerden yapıldığının öğrenilebilmesi için örnektir. Daire şeklinde ve kenarları kalkık, toprak, çini ya da porselenden yapılmış, yassı yemek kabı tabak ismini almaktadır.²⁹¹ Kayıtlarda geçen fağfuri tabak²⁹² yine bir örnek olarak gösterilebilir. Tepsi²⁹³ ve çeşitleri ise yemişli tepsi²⁹⁴, hilâlîye tepsi²⁹⁵ ve halvet tepsisi²⁹⁶ olarak gösterilebilir. Sini²⁹⁷, lenger²⁹⁸, güğüm²⁹⁹, küp³⁰⁰, testi³⁰¹, kevgir³⁰², Kebap tavası³⁰³ mutfak eşyası çeşitlerindedir.

²⁸⁴ Develliöglü, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s.86.

²⁸⁵ AŞS 757-158/568.

²⁸⁶ AŞS 750-23/98.

²⁸⁷ AŞS 752-221/1002.

²⁸⁸ AŞS 752-185/878.

²⁸⁹ AŞS 749-120/601.

²⁹⁰ AŞS 753-41/sol alt kayıt.

²⁹¹ Cansız, *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı*, s.123.

²⁹² AŞS 752-218,993. Çin'de yapılan her türlü porselen evani hakkında kullanılan bir tabirdir. Bkz; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2. s. 582.

²⁹³ AŞS 765-185/799.

²⁹⁴ AŞS 749-120/601.

²⁹⁵ AŞS 764-119/498.

²⁹⁶ AŞS 765-185/799.

²⁹⁷ AŞS 757-158/568.

²⁹⁸ AŞS 757-113/568.

²⁹⁹ AŞS 752-218/993.

³⁰⁰ AŞS 764-138/539.

³⁰¹ AŞS 764-119/498.

³⁰² AŞS 764-108/464.

Yukarıda zikredilen tereke kayıtlarında geçen diğer mutfak eşyaları, bakraç, hereni, kâse, bardak, havan, kepçe, sofrâ, tencere kapağı, kebab maşası gibi eşyalar olarak sıralanmaktadır.

b.4- Kahve-Tütün Takımları ve Koku Verici Aletler

Hacı Doğan Mahallesi ile incelenen kaynaklarda, Osmanlı ailesinin keyif verici içecek ve koku verici aletler gibi eşyalara da sahip olduğu görülmektedir. Kahve takımları, duhan, gülabdan ve buhurdân söz konusu olan eşyalar arasında gösterilmektedir.

İncelenen tereke kayıtlarında kahve takımlarının oldukça fazla yer tutması, Osmanlı ailesinde zengin bir kahve kültürünün Hacı Doğan Mahallesi'nde de yoğun bir şekilde hayat bulduğunu gösterir. Suraiya Faroqhi'nin "yoksul kimselerin bile terekelerinde kahve takımlarının varlığı görülmektedir" şeklindeki yorumu bu bilgiyi güçlendirmektedir.³⁰⁴ Kahvenin kavrulması ve öğütülmesi amacı ile kullanılan kahve dibeği, pişirildikten sonra sunulması amacı ile kullanılan kahve ibriği olduğu terekelerden anlaşılmaktadır.³⁰⁵ Kahvenin sunulması amacı ile kullanılan bir diğer eşya ise kahve fincanıdır.³⁰⁶ Kayıtlarda Acem fincanı, meksûr³⁰⁷ fincan, kutu içinde fincan şeklinde geçmektedir.³⁰⁸

Keyif verici maddelerden birinin de duhan olduğu görülmektedir. Belgelerde duhan adıyla geçen tütün, Osmanlı toplumunda da var olan keyif verici bir bitkidir.³⁰⁹ Tütünün Osmanlı topraklarına giriş tarihi olarak Hezarfen Hüseyin Efendi 1598, Naima 1606 olarak vermiştir. Mısırlı âlim İbrahim el-Lekâni ise tütünün XVII. yüzyıl sonlarında ortaya çıktığını ve "cil" adlı bir İngiliz'in Osmanlı topraklarına getirdiğini söylemektedir. Ancak bu tarihler ilk ithal tarihi değil İstanbul'a yoğun bir şekilde getirilmeye başladığı tarihi göstermektedir. İlk getiriliş tarihinin en geç

³⁰³ AŞS 752-218/993.

³⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz; Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 193.

³⁰⁵ AŞS 752-185/878, 752-213/982, 752-240/1079.

³⁰⁶ Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 193.

³⁰⁷ Meksûr, kesrolunmuş, kırılmış demektir. Detaylı bilgi için bkz; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s. 722.

³⁰⁸ AŞS 749-120/601, 757-219/770, 764-108/464.

³⁰⁹ Necdet Sakaoğlu, " 17. Yüzyılda Tütün Haram, İçenler İdamlık ve Cehennemlikti", *Tarih ve Toplum*, 83 (Kasım 1990), s.18-23.

1570'le olduğu düşünölmektedir. 1633'te İstanbul'da meydana gelen büyük yangının ana sebebi olarak tütünün gösterilmesi ile tütün IV. Murat tarafından yasaklanmıştır. IV. Murad'ın 1640'ta ölümünün ardından yasağın etkisinin azalması ve 1688'de vergilendirilmesiyle devletin tütünü kabullendiğı görölmektedir.³¹⁰ İncelenen tereke kayıtlarından sadece birinde duhan geçmektedir. 7 Eylül 1688 (11 Zilkade 1099) tarihinde Hacı Doğan mahallesi sakinlerinden Hacı Gülabizade isimli kişinin 242 yük duhana sahip olması ve epeyce kişiden duhan karşılığı alacağını bulunması tütün ticareti yaptığının göstergesi olabilir.³¹¹ Tütünün vergilendirilme tarihi ile belgenin tarihinin aynı olması bu ihtimali güçlendirmektedir ve ayrıca mahallelinin tütünü kullandığının bir işareti sayılabilir.

Ortamın güzel kokmasını sağlamak amacıyla Osmanlı tebaası olan aileler tarafından gülabdânlar³¹² tercih edilmekteydi. Hacı Doğan Mahallesi'nde kullanılan bir diğerkoku verici eşyanın buhurdân olduğu görölmektedir.³¹³

b.5- Temizlik Aletleri

Osmanlı ailesi İslami emirlerin bir gereğı olarak, temizliğe ne kadar önem vermişse incelenen mahalle dâhilinde bulunan kişilerin de aynı önemi verdiğı terekelerde geçen temizlik malzemelerinin fazlalığından anlaşılmaktadır. Osmanlı evinde temizlik ve temizlik aletleri İslami emirlerin de bir gereğı olarak dikkate değer bir husus olarak yer almakta ve bedeni, mekân ve eşya olarak üç ayrılmaktadır.³¹⁴

İncelenen terekelerde geçen temizlik aletleri hamam tası,³¹⁵ hamam leğeni,³¹⁶ hamam rahtı (takımı)³¹⁷, peşgir,³¹⁸ peştamal, beyaz peştamal,³¹⁹ don leğeni, el

³¹⁰ Fehmi Yılmaz, "Tütün", *TDVİA*, C.42, İstanbul 2012, s.1.

³¹¹ *AŞS 752-240/1079*.

³¹² Gülabdan, gül suyunun konulduğu mahfaza kaptır. Demirel-Gürbüz-Tuş, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev Eşya ve Giyim Kuşam", s.713. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s.354.

³¹³ Buhurdân, tütsülük amacıyla kullanılan eşyadır. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s.140. *AŞS 752-218/993*.

³¹⁴ Demirel-Gürbüz-Tuş, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev Eşya ve Giyim Kuşam", s.714.

³¹⁵ *AŞS 749-120/60.*

³¹⁶ *AŞS752-213/982*.

³¹⁷ *AŞS 752-185/878*.

³¹⁸ *AŞS 752-218/993*.

³¹⁹ *AŞS 757-219/770*.

leğeni,³²⁰ el tabesi,³²¹ şeklinde sıralanmaktadır. Abdest leğeni ve ibrik temizlik aletleri arasında vazgeçilmeyecek araçlardandır ve ibrik, leğen, el ibriği, el leğeni, gibi çeşitleri vardır.³²² Kayıtlarda rastlanılan berber peşgiri,³²³ ev sahiplerinden birinin bu sanatı icra ettiği ihtimalini güçlendirmektedir. Bunun yanında abdest leğeni ve ibrik Müslüman terekelerinde geçen temizlik aletleri olarak görülmesine rağmen bir gayrimüslim terekesinde de ibriğe³²⁴ rastlanması, sadece abdest almak amacıyla kullanılmayıp aynı zamanda el yıkamak içinde kullanılan bir temizlik aracı olduğunu gösterir.

Diğer bir temizlik aleti olarak sınıflandırılan kazgan (kazan) don kazanı ya da bulgur kazanı gibi herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmadığından yukarıda mutfak takımları içinde değerlendirmeye alınmıştı. Günlük hayatın içinde kazanın hemen hemen incelenen her kayıтта yer alması Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan Osmanlı ailesinin temizlik ve mutfak kültüründe ayrılmaz bir parça olduğunu göstermektedir.³²⁵ Mekânın temizliğinde süpürge ile birlikte kullanılan küreğe benzeyen el tabesi³²⁶ diğer bir temizlik aleti olarak yerini almaktadır.

b.6- Aydınlanma Aletleri

Osmanlı evinin aydınlanması amacıyla kullanılan aletler, şamdan, fener, fanus, mum ve yağdanlık olarak sıralanmaktadır.³²⁷ Hacı Doğan Mahallesi'nde incelenen terekelerde sık sık geçen aydınlanma aletlerinin ise şamdan³²⁸, fanus (süslü fener)³²⁹, fener³³⁰ olduğu görülmektedir. Şamdan olarak adlandırılan aydınlanma aletinin yanında pirinç terimin kullanılması ne tür bir malzemeden yapıldığına işaret etmektedir.³³¹

³²⁰ AŞS 752-218/993, 752-221/1002.

³²¹ AŞS 757-148/546.

³²² AŞS 749-120/601, 752-213/982, 752-221/1002, 757-219/770.

³²³ AŞS 752-218/993.

³²⁴ AŞS 752-185/878.

³²⁵ "Çamaşırlar yıkandıktan sonra bu kazanlarda kaynatılarak hijyen şartlarına uygunluk sağlanmaktadır." Cansız, *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı*, s.143.

³²⁶ AŞS 765-185/799.

³²⁷ Demirel-Gürbüz-Tuş, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev Eşya ve Giyim Kuşam", s.714.

³²⁸ AŞS 752-185/878.

³²⁹ AŞS 752-218/993.

³³⁰ AŞS 765-185/799.

³³¹ AŞS764-138/539.

b.7- Silahlar

Gazi bir toplum olarak bilinen Osmanlının, kaynağını din ve gelenekten alan bir anlayış gereği, silahla olan ilişkisi önemli bir düzeydeydi. Osmanlı Devleti'nin bütün kesimlerinde görülen silahlar, sayı ve çeşit bakımından askeri zümreye mensup olanlar arasında daha fazla görülmekteydi.³³² İslam hukukuna göre silah bulundurması yasak olan gayrimüslim ahaliden bazılarında incelenen kaynaklara göre çeşitli silahların var olması³³³ bu yasağa uyulmadığını göstermektedir.

Hacı Doğan Mahallesi'nde klasik silahların başında yer alan kılıç, bıçak, hançer, çakı gibi kesici-delici aletlerin daha fazla olduğu, ateşli silah olarak adlandırılan tüfenk-tabanca gibi türlerin kaynaklarda çok fazla yer almadığı görülmektedir. Kesici delici aletler de yer alan silahlar listesinde, sim bıçak, sim zenne bıçağı, bıçak, çakı, freng bıçağı, maksur kara kılıç, sim hançer³³⁴, ateşli silahlar arasında ise çakmaklı tüfeng, bülend tüfeng³³⁵ yer almaktadır.

b.8- Kitaplar

Osmanlı evinin genel özelliklerini yansıtan Hacı Doğan Mahallesi'nde, yukarıda zikredilen ev eşyalarının yanında önemli bir yere sahip olarak kitaplar da evlerde bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde matbaanın batıya göre daha geç girmesi ve XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar etkili olamaması sebebiyle el emeği ile yazılan ve çoğaltılan kitapların sayısı fazla değildi. Bu sebep çok az ailenin terekesinde kitaba rastlanılması şaşırtıcı değildir.³³⁶ İncelenen kaynaklar arasında Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan kitapların başında Mushaf-ı Şerif (Kuran-ı Kerim) gelmektedir.³³⁷

Gayrimüslim ahalinin de evlerinde kendi inançlarının temsilcisi olan İncil'in bulunduğu görülmektedir.³³⁸ Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan Mıkırdıç veled-i Muratşeh isimli zimminin 13 Temmuz 1698 (4 Muharrem 1110) tarihinde

³³² Demirel, Gürbüz, Tuş, " Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev Eşya ve Giyim Kuşam", s.714.

³³³ AŞS 752-185/878.

³³⁴ AŞS 749-120/601, 752-213/982, 764-108/464, 757-219/770, 757-113/568.

³³⁵ AŞS 752-218/993.

³³⁶ Demirel, Gürbüz, Tuş, " Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev Eşya ve Giyim Kuşam", s.714.

³³⁷ AŞS 752-213/982.

³³⁸ AŞS 764-108/464.

Kamame³³⁹ Kilise ‘sine dini vecibelerini yerine getirmek için giderken yolda öldüğü görülüyor.’³⁴⁰ Aynı kişinin eşyaları arasında sim hac ve İncillerin yer alması mahalle dâhilinde dini özgürlüklerin yaşandığını göstermektedir.

Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili incelenen kaynaklarda kitaba sahip olan ailelerin sayısının az olmasının yanında epeyce kitaba sahip olan bir kimsenin varlığı dikkat çekmektedir. Kitaba sahip olan bu kişi Mahmud Beşe adıyla anılmaktadır.³⁴¹ Bu kadar kitaba sahip olan bir kişinin yeniçeri sınıfına dâhil olması, bu kişinin daha önce ilmiye kökenli olup sonradan yeniçeri olduğu, okumaya meraklı olduğu, sahaflığa ilgisi olan biri olduğu ya da ailesinden miras kaldığı ihtimallerini akla getirmektedir. Tespit edilen kitapları lügat, tefsir, hadis, akâid, tarih, mantık, hukuk, Arapça Farsça sözlük şeklinde tasnif etmek mümkündür. Ayrıca incelenen kayıтта kâğıt, zarf gibi eşyalarda bulunmaktadır.³⁴²

b.9- Diğer Ev Eşyaları

Hacı Doğan Mahallesi ailesinin sahip olduğu ve yukarıda bulunan sınıflamaların dışında kalan eşyaları iki ayrı gruba ayırmak mümkündür. İlk olarak sınıflandırılacak eşyalar arasında, belgelerde sıkça geçen mâhâfir (kazma),³⁴³ keser,³⁴⁴ kelpedin (kerpeten),³⁴⁵ satır, balta, ocak demiri,³⁴⁶ sandık,³⁴⁷ bohça,³⁴⁸ çuval,³⁴⁹ hurç,³⁵⁰ sepet,³⁵¹ tahta sandık içinde hırdavat,³⁵² büyük kutu içinde hırdavat, kutu içinde boya, kapı mismarı³⁵³ (çivi) bulunmaktadır. İkinci olarak incelenen kaynaklarda nadir olarak zikredilen, makras (makas)³⁵⁴, devat (divit), saat,

³³⁹ Kamame Kilisesi, 325 yılında İsa'nın çarmıha gerildiği ve yeniden diriltileceğine inanılan yere inşa edilmiştir. Bkz; İhsan Satış-Muhammed Ceylan, "Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait Bir Defter: 10 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri", *Belgeler*, C. XXXIII, S.37, Ankara 2014, s. 26.

³⁴⁰ AŞS 764-10/34.

³⁴¹ AŞS 752-16/88.

³⁴² AŞS 752-218/993.

³⁴³ AŞS 749-120/601.

³⁴⁴ AŞS 764-108/464.

³⁴⁵ AŞS 764-108/464.

³⁴⁶ AŞS 764-138/539.

³⁴⁷ AŞS 752-185/878.

³⁴⁸ AŞS 752-213/982.

³⁴⁹ AŞS 764-119/498.

³⁵⁰ AŞS 757-158-568.

³⁵¹ AŞS 753-41/ sol alt kayıt.

³⁵² AŞS 765-151/684.

³⁵³ AŞS 764-108/464.

³⁵⁴ AŞS 752-185/878.

tirkeş (okluk), mercan tespih³⁵⁵, hurma tespih³⁵⁶, mühür, zil³⁵⁷, kilit, kantar³⁵⁸, davul³⁵⁹ ayna, keçi derisi³⁶⁰, kese, pul, iğne³⁶¹, terazi, demirbend³⁶² gibi eşyaları sayabiliriz.

b.10- Hayvan ve Hayvan Takımları

Hacı Doğan Mahallesi ailesinin sahip olduğu hayvan ve hayvanlara ait olan takımların da incelenen kayıtlarda önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Şehirde ve köyde oturan ailelerin sahip oldukları hayvanların niceliksel ve niteliksel yapısında farklılıklar görülmektedir. Osmanlılarda köylerde koyun ve davar denilen küçükbaş hayvanlar ve çift öküzü, karasığır öküzü gibi çiftçilikte kullanılan hayvanlar yetiştirilirken, şehirlerde at, merkep, inek gibi hayvanlar görülmektedir.³⁶³ Ankara'nın keçisi ve keçiden elde edilen tiftik ile üretilen sof üretimi ticareti hareketlendirerek şehre bu yönüyle önemli bir özellik katmaktadır. Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinin evlerinde sof kârhanelerinin bulunduğu ve mahalle sakinlerinin sof ticaretini yaparak geçimlerini sağlama olasılıklarının olduğu hakkında yoruma yukarıda daha önce değinilmişti. Mahalle hakkında incelenen kaynaklarda koyun ve davar türünde hayvanların bulunmaması Ömer Demirel'in verdiği bilgiyi güçlendirmektedir. Ankara keçisinin genel olarak doğal koşullara dayanıklı olmasının yanında kendine has yetiştirilme özelliklerinin olması şehir içinde küçükbaş hayvancılığın yapılamamasına kanıt oluşturmaktadır.³⁶⁴ Ancak 5 Mart 1693 (7 Cemaziyelahire 1104) tarihli bir kayıta Hacı Doğan mahallesinde vefat eden El-Hac Mehmed isimli kişinin küçük oğlu İbrahim'e vasi tayin edilen Monla Hüseyin bin Veli, " İbrahim'in malından yüz otuz dokuz baş koyun-keçi ve altmış üç baş kuzu-oğlak toplamda iki yüz iki baş hayvanı otlatması için Şaban bin Abdullah'a teslim ettim, lakin Şaban geriye yüz elli sekiz adet hayvan getirdi"

³⁵⁵ AŞS 752-218/993.

³⁵⁶ AŞS 764-138/539.

³⁵⁷ AŞS 752-218/993.

³⁵⁸ AŞS 757-219/770.

³⁵⁹ AŞS 757-148/546.

³⁶⁰ AŞS 753-41/ sol alt kayıt.

³⁶¹ AŞS 764-108/464.

³⁶² AŞS 764-138/539.

³⁶³ Demirel-Gürbüz-Tuş, " Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev Eşya ve Giyim Kuşam", s.714.

³⁶⁴ Ankara keçisi fazla sığağa ve neme dayanıklı değildir, çalılık ve meşelik sever, su konusunda oldukça seçicidir, akarsuyu durgun suya tercih eder. Bkz; Tamur " Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", s. 49-51.

diyerek davacı olmuştur.³⁶⁵ Bu kayıt mahalle dâhilinde küçükbaş hayvancılığın yapıldığını, keçi-koyun türlerinin yetiştirildiğini ve muhtemelen bu kadar sayıya sahip olunması hayvancılık ile geçim sağlandığını göstermektedir.

Hacı Doğan Mahallesi'nde incelenen kaynaklarda inek³⁶⁶, bargir³⁶⁷, doru kısrak, siyah inek, gök inek³⁶⁸, merkep³⁶⁹, katır³⁷⁰, inek ve buzağısı³⁷¹ gibi hayvanların varlığı görülmektedir. Bu hayvanlara ait takımlar ise eğer takımları, bukağı (kaşağı)³⁷², velençe-velense³⁷³, kara raht³⁷⁴, Çerakise raht³⁷⁵ şeklinde kaynaklarda yer almaktadır. Hacı Doğan Mahallesi'nde 8 Ekim 1700 (24 Rebiülahir 1112) tarihinde El-Hac Halil bin Hıdır isimli kişinin 20 adet inek ve 2 adet danaya sahip olması³⁷⁶ mahalle dâhilinde hayvancılık yapıldığının ve bu kişinin süt ve süt ürünleri satarak geçimini sağladığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

³⁶⁵ AŞS 758-93/377.

³⁶⁶ AŞS 749-120/601.

³⁶⁷ AŞS752-218/993.

³⁶⁸ AŞS 764-138/539.

³⁶⁹ AŞS 765-151/684.

³⁷⁰ AŞS757-148/546.

³⁷¹ AŞS 757-148/546.

³⁷² AŞS752-218/993.

³⁷³ AŞS 764-119/498.

³⁷⁴ AŞS 752-240/1079.

³⁷⁵ AŞS 757-219/770.

³⁷⁶ AŞS 765-185/799.

Tablo 5: Hacı Doğan Mahallesi'nde Kullanılan Ev Eşyaları

Sergi ve döşemeler	Yatak takımları	Mutfak takımları	Kahve-Tütün Takımları ve Koku Verici Aletler	Temizlik aletleri	Aydınlanma aletleri	Silahlar	Kitaplar
Kebe Palas Kilim Kaliçe Minder Seccade Selanik Keçesi Keçe Orta kaliçe Çit yan makadı Alaca kilim Köhne kilim Mavi kilim Kırmızı kilim Yeşil makad Köhne minder Müstamel kaliçe Baş kaliçesi Mısır hasır Çul Beyaz keçe minder Köhne kebe	Döşek Yorgan Yastık Sade beyaz döşek Yastık cedid Yorgan yüzü Kadife yastık Çuka yastık Döşek yüzü Köhne yastık Köhne yorgan Köhne döşek Beledi döşek Kırmızı çarşaf Beledi yastık Balin Cedid yorgan yüzü Çit yorgan Çit yastık Beledi mavi döşek İşleme yastık Beyaz çarşaf Alaca çarşaf Keten çarşaf Mavi döşek Kırmızı döşek Beledi kırmızı yastık	Lenger Tencere Kapak Sini Yemişli tepsi Bakraç Kazgan Tas Hereni Sahan Ayaklı sahan Gügüm Kebap tavası Fağfuri tabak Tepsi Tabak Bardak Cam tas Bakır tas Kevgir Havan Kepçe Kapaklı tas Ocak demiri Tava Kebap demiri Sofra Süt tavası Maşa İbrikli sahan Hilaliye tepsi Desti Küp Halet tepsi Hoşaf tası	Kahve dibegi Kahve ibriği Kahve fincanı Acem fincanı Meksür fincan Kutu içinde fincan Gülabdân Buhurdân Cam gülabdân Duhan	Hamam tas İbrik Leğen Hamam raht-ı mükemmel Don leğeni Hamam leğeni El ibriği Peşgir Peştamal Beyaz peştamal Berber peşgiri El leğeni Kazgan El tabesi	Şamdan Fanûs Pirinç şamdan Şemi- fener	Sim bıçak Sim zenne bıçağı Gaddare Sim topuz Sim kılıç Kara kılıç Çakmaklı tüfeng Tüfeng Hançer Çakı Sim balta Boylu tüfeng Balık diş hançer Cebe Sim hançer Freng bıçağı Selanik kara kılıç Maksür kara kılıç Polat Kılıç	Mushaf-ı şerif İncil kitabı Lügat-ı ahter Ma'ruzât El-Eşbah ve'n-nezâr Adâbü'l-bahs Kitab-ı Gülistan Risale-i merhum Birgivi Kül Ahmet Kırk sual

3- Hacı Doğan Mahallesinde Bulunan Sivil ve Dini Yapılar

a- Camiler ve Mescitler

Cami kelime anlamı olarak Arapça 'da "toplamak, bir araya getirmek, buluşup birleştirmek" anlamında ki cem kökünden türemiştir.³⁷⁷ İçinde Cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler cami, minberi bulunmayan yani Cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise sadece mescit olarak anılmaktadır.³⁷⁸

Ankara şehri, câmi ve mescit bakımından zengin bir Osmanlı şehridir. Camilerin çarşı, pazar ve kalabalık yerleşim alanlarında yapılmış olmasına karşılık, mescitler genellikle mahalle ve sokak aralarına inşa edilmiştir. Bazı mescitler banisinin adıyla anılırken bazılarının adları bir mahalleyi belirlemektedir.³⁷⁹

Bütün camiler ve mescitler vakıf çatısı altında faaliyetlerini yürütmektedirler. Camilerin temizliği, aydınlatılması gibi giderler vakıflar vasıtasıyla karşılanmaktadır. Ayrıca camide imam, müezzin gibi dini hizmet veren ve temizliğinden sorumlu kişiler maaşlarını cami için kurulan vakıflardan almaktadırlar.³⁸⁰

Cami veya mescitlere vakfedilen gelir karşılığında imam veya müezzinden bir hizmet beklenmektedir. Buna örnek verecek olursak;

"Mescit vakıfları içerisindeki kadın vakıf kurucularından, Zahide nam Hatun, 2000 akçe vakf etmiş ki, mescit-i mezburê imâmu yevmi bir cüz okuya, hâsıl ani'r-rihb 200."

*"Altı Parmak Helvacı, mescid-i mezbûr imâmına, 5000 akçe vakf etmiş ki, imâm yevmi bir cüz okuya, hâsıl ani'r-rihb 500"*³⁸¹

³⁷⁷ Mehmet Şener, "Câmi", *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, s.92.

³⁷⁸ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Câmi", *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 46-56.

³⁷⁹ Özdemir, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 49.

³⁸⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD*, S.XIV, Ankara 1982, s.2.

³⁸¹ Semiha Nurdan, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Ankara Şehri Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 99.

a.1- Hacı Doğan Mescidi

Hacı Doğan Mahallesi'nde hala ayakta bulunan Hacı Doğan Mescidi³⁸² XIV. veya XV. yüzyılda yapılmış ve mescidin 1530 tarihinde vakfına ait toplam gelir 700 akça olup tümünün kaynağının para vakfı olduğu görülmektedir. 1571 Tarihli Ankara Evkaf Defterinde mescidin vakıf gelirleri yılda yaklaşık olarak 2981 akça olarak hesaplanmıştır. Bu gelirin kaynaklarının hepsi para vakfı olup 10 kişi tarafından vakfedilmiştir.³⁸³

a.2- Tac Ahmed Mescidi

Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan mescidin inşa tarihi bilinmemekle birlikte yok olan eserler arasında yerini almıştır. 1522 tarihli Ankara vakıf tahrir defteri içerisinde hakkında bilgi verilen mescit hayrî vakıflar içerisinde yer almaktadır.³⁸⁴

a.3- İbadullah Camii

İbadullah camii Hacı Doğan Mahallesi Sulu Han ve Çerkez sokaklarının kesiştiği köşede bulunan³⁸⁵ XVII. yüzyıl sonu veya XVIII. yüzyıl başına tarihlenen bir eserdir.³⁸⁶

Ankara'nın Hacı Doğan Mahallesi'nde şimdiki Postahane Caddesi'nin sağ tarafında çukurda bulunan cami küçük olmakla beraber gayet sanatkârane yapılmıştır.³⁸⁷ Caminin son cemaat yerini iki yığma ve ortada iki kare mermer sütun tutmaktadır. Aynı zamanda kapı gibi kullanılan kemerin sağındaki ve solundaki sütunların Bizans dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁸

İbadullah Camii, taş kaideli, ön cephesi tuğla duvar örgülü, ahşap hatlı, yan duvarları kerpiç, kiremit çatılı bir eserdir. Planı uzunlamasına dikdörtgendir. Silindirik tuğla gövdeli, tek şerefeli minare harimin (camilerde cemaatin namaz

³⁸² MVAD. 438 (1530), s.361.

³⁸³ ED. 558 (1571), s. 9a., 9b.'den aktaran, Köse, "Ankara Evkaf Defteri", s.11.

³⁸⁴ A.K.M.C. T. 116-05, vr.5a.' den aktaran, Nurdan, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Ankara Şehri Vakıfları*, s. 67.

³⁸⁵ "İbadullah Camii", *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s.410.

³⁸⁶ Tunçer, *Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14.-20. yy)*, s. 51.

³⁸⁷ M. Yusuf Akyurt, "Türk İslam Kitabeleri", *Cilt XI*. TTK, Ankara 1942, s. 54.

³⁸⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, *Ankara Camileri*, Kültür Matbaacılık, Ankara 1978, s. 55.

kılmaları için ayrılmış bölüm) kuzey doğusunda yükselir. Tepede üç dikdörtgen pencere vardır. Ahşap tavanlı harim çok sadedir. Kuzeyde yenilenmiş olan ahşap kadınlar mahfeli yer alır. XVII ve XVIII. yy Ankara camilerinde olduğu gibi tavanında geometrik çokgenlerle doldurulmuş altıgen rozet vardır. Kalıplama tekniği ile yapılmış nişli alçı mihrap bugün yağlı boya ile boyanmıştır. En dış bordürde "Kelime-i Tevhid'in" tekrarlandığı neshi yazı kullanılmıştır. Ahşap minber bugün yağlı boya ile boyanmıştır. Kitabesi ve vakfiyesi olmayan cami cephe düzeni, tavan işçiliği, mihrap ve tavan stili bakımından XVII. asır sonu veya XVIII. asra tarihlenen bir eserdir.³⁸⁹

Gönül Öney ve diğer araştırmacıların araştırmalarına göre caminin yapılış tarihi tam olarak bilinmemekte ancak mahalle ile ilgili incelenen belgelerde karşımıza çıkan bilgilere göre İbadullah camisinin yanında bulunan bir ev 3 Ağustos 1683 (9 Şaban 1094) tarihinde satılmaktadır.³⁹⁰ Vakfiyesi bulunmayan caminin kim tarafından yapıldığının bilinmediğine yukarıda değinilmişti. Ancak 9 Ocak 1697 (15 Cemaziyelahir 1108) tarihli bir belgede, Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan caminin müezzini vefat ettiği için yerine yeni bir müezzin tayin olduğundan bahsedilmektedir.³⁹¹ Bu belgede dikkat çeken asıl nokta "Hâce İbadullah'ın bina eylediği mescit- şerif " şeklinde geçen kısımdır. Caminin kesin tarihi bilinmese de XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde var olan bir yapı olmakla birlikte kim tarafından yapıldığı ortaya çıkmakta ve araştırmaların ileri sürdüğü iddiaları çürütmektedir.

b- Eğitim ve Kültür

b.1- Medrese

Arapça "derase" kökünden gelen medrese kelimesi talebenin eğitim gördüğü yer, sıbyan mektebinin üstünde orta ve yüksek dereceli eğitim öğretim kurumlarıdır. İlk zamanlar camiler medrese olarak kullanılmasına rağmen zamanla bir dersane etrafında hücrelerin teşekkülünden oluşmuştur. Medreselerin de diğer sosyal müesseseler gibi giderleri vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Medreseler vakfın

³⁸⁹ Öney, "Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları", s. 65-66.

³⁹⁰ AŞS 749-102/542.

³⁹¹ AŞS 764-149 /573.

mali durumuna göre imaret, kütüphane, hamam gibi yapılarla birlikte külliyyeye dönüştürülmektedir.³⁹²

Ankara Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan medrese ile ilgili aşağıda bilgi vermeye çalışacağız;

b.1.1- Yusufiye (Hacı Yusuf) Medresesi

Hacı Doğan Mahallesi'nde, Hasan Paşa Hanı (Suluhan) yanındaki İbadullah (Hacı Yusuf, Hoca Abadullah) Camiinin sol tarafına bitişik olan bir medreseydi. Ankara'da Emre Gülu mahallesinde oturan tüccardan Hacı Yusuf bin Kasım tarafından 17 Aralık 1730 (6. C.Ahir 1143) tarihinde yaptırılmış olup, medresede 1 dersane, 8 hücre ile 1 kenef yer almaktaydı.³⁹³ Vakıf, "Fende âlim ve âmil" bir kimsenin medresede müderris olup, alışılmış günlerde görevini yaptıktan sonra yevmi 20 akçe vazife almasını, ayrıca Ayvalı 'da bulunan bahçeyi de tasarruf etmesini, 8 hücrede kalan talebelerin yevmi üçer akçe vazife almalarını şarta bağlamıştı. Ankara'nın değişik semtlerinde bulunan birçok dükkânın gelirini de bu medreseye vakfetmişti.³⁹⁴

b.2- Sıbyan Mektepleri

Sıbyan mektepleri beş altı yaşındaki çocukların ilk tahsil gördükleri yerdir. Her mahallede olmasından dolayı "mahalle mektebi" "muallimhane" veya taştan yapıldığı için "taş mektep" de denilmektedir. Genellikle camilerin bitişğinde yapılan odalarda hizmet vermektedir.³⁹⁵

İncelediğimiz Ankara Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan sıbyan mektepleri şunlardır:

b.2.1- Hacı Doğan Mahallesi Muallim hanesi

Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan muallim haneye Emre Mahallesi sakinlerinden İlaldı isimli bir şahıs 34000 akça vakfediyor. Buna göre vakfın yıllık

³⁹² Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s.25-34.

³⁹³ Detaylı Bilgi İçin bkz. VA, *Df. 1964, sf. 396, sr. 319.*

³⁹⁴ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.59.

³⁹⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, s.201.

geliri yaklaşık olarak 3400 akçaydı. Bundan günde 2 akça vakfın mütevellisi olan Mehmet'e, 3 akça muallim Abdi'ye, bir akça halifeye ve 6 akça da cüz okuyanlara dağıtılıyordu.³⁹⁶

b.2.2- Mevlana Bedreddin Muallim hanesi

Mevlana Bedreddin Muallim hanesi Hacı Doğan mahallesinde bulunan 4 ev, 20000 akça ve Yundduman civarında bulunan bir yerin kirasını vakfederek müteveli olan kimsenin bir muallim hane ve bir cami yaptırmasını talep ediyor. 4100 akçadan fazla olan vakfın gelirinin 100 akçası muallim haneye, arazi kirasından elde edilen 2100 akça mütevelliyeye veriliyor. Rakabe için ise 80 akça ayrılıyor. Mevlana Bedreddin Muallim hanesi Ankara Evkaf Defteri'nde geçen diğer muallim hanelerden en fazla geliri olan muallim hanedir.³⁹⁷

b.2.3- Sıtiöglü Muallim hanesi

Özer Ergenç 16. Yüzyıl Ankara ve Konya çalışmasında, sıbyan mektepleri başlığı altında Hacı Doğan Mahallesi'nde Sıti oğlu Muallim hanesi adında bir muallim hanenin varlığından söz etmektedir.³⁹⁸ Ancak bu çalışmada bu konuda bilgiye rastlanılmamıştır.

c- Ticari Alan ve Hanlar

Ankara'da esnaf çarşıları ve büyük ticari yapılar şehrin topografyasına uygun olarak iki kısımda yer almışlardır. Yukarı Yüz 'ün esnafı Bedesten çevresindeki sınırlı bir düzlükte yer alan "*Atpazarı Çarşısı*" ile Samanpazarı'ndan Bedesten'e doğru çıkan "*Koyun Pazarı*" arasında yoğunlaşırken, Aşağı Yüz 'ün esnafı "*Kaledibi (Tahta'l-kal'a)*" ile "*Karaoğlan Çarşısı*" arasında kalan yerde ticari hayatlarını sürdürmüşlerdir.³⁹⁹ Aşağı Yüz 'ün merkezi olan Kaledibi'nin en önemli olan iki ögesi Hasan Paşa Hanı (Suluhan) ve Haseki Camii'dir.⁴⁰⁰

³⁹⁶ ED. 558 (1571), s. 9b.'den aktaran, Köse, "*Ankara Evkaf Defteri*", s. 30.

³⁹⁷ ED. 558. (1571), s. 47a.'den aktaran, Köse, "*Ankara Evkaf Defteri*", s. 32.

³⁹⁸ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.25.

³⁹⁹ Tunçer, *Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14.-20. yy)*, s. 36.

⁴⁰⁰ Ergenç, "16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri", s. 50.

Şehrin bu önemli iki kısmı olan Aşağı ve Yukarı Yüz 'ün ticaret alanlarını birbirine bağlayan kesim Ankara Uzunçarşısı'dır.⁴⁰¹ Genellikle iç kalelerin yüksek bir yerde kurulmuş olması, kale kapısı önünde kurulan pazarların da yüksek yerlerde kurulmasına neden olmuştur. Bu nedenle adı "*Yukarı Pazar*" olarak adlandırılmıştır. Zamanla artan nüfus sonucunda dış sur kapısında da pazarlar kurulmasına neden olmuş burada kurulan pazarlar da "*Aşağı Pazar*" adını almıştır. Yukarı ve Aşağı Pazar arasındaki yer alan uzun yol zamanla çarşıların, hanların ve bedestenin de içinde bulunduğu büyük bir ticari alan halini alarak, Uzun Çarşı adını almıştır.⁴⁰²

Uzun Çarşı yakınında bulunan mahalleler, şehrin ticari-iş muhitlerine yakın bulunması sebebiyle güvenlik ve korumanın en iyi olduğu yerlerdir. Ticaret merkezlerinin yakınında kurulan bu mahalleler şehrin nüfusunun önemli bir bölümünü barındırmaktaydı.⁴⁰³ Hacı Doğan Mahallesi de konum itibariyle Aşağı Yüz 'ün merkezi olan Suluhan'ın bir kapısının mahalleye çıktığı alanda kurulmuştur ve daha önce de bahsettiğimiz gibi kurulduğu alan itibariyle belgelerde adı sıkça geçen mahalleler arasında yerini almaktadır. İncelediğimiz belgeler ve daha önce yapılmış çalışmalar doğrultusunda Hacı Doğan Mahallesi'nin sosyal hareketliliğin temel sebebi olan Suluhan (Hasan Paşa Hanı) hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

c.1- Suluhan

Osmanlı Devleti bir bölgenin iskânı için öncelikli olarak şehirde imar faaliyetleri yapmaktaydı. Bu imar faaliyetleri genel anlamda vakıflar aracılığıyla yürütülmekte ve fiziki-sosyal yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Fiziki etkisi genel olarak bir dini yapının inşasıyla başlamakta ve bu yapı çevresinde han, hamam, bedesten, çeşme gibi diğer yapıların inşa edilmesiyle birlikte mahalleler meydana gelmekteydi. Böylece şehrin fiziki yapısı ortaya çıkmakta bu durum ile ekonomik yapısına göre ya bir cami ya da bir külliye çevresinde şeklini almaktaydı. Bu noktada

⁴⁰¹ Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 16.

⁴⁰² Ömer Demirel, " Osmanlı Uzun Çarşılarına Örnekler: Ankara- Sivas Uzun Çarşıları", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 1. , Ankara 2012, s. 380.

⁴⁰³ Demirel, " Osmanlı Uzun Çarşılarına Örnekler: Ankara- Sivas Uzun Çarşıları", s. 384-385.

vakıf müessesesi devreye giriyor, bahsi geçen yapıları inşa ederek ayakta kalmasını sağlıyordu.⁴⁰⁴

Bu vakıflar hizmet esasına göre tasnif edilerek, her biri ayrı bir değerlendirme içine alınmıştır. Bu doğrultuda Ankara vakıfları, hayrî, evlatlık ve hayrî-evlatlık olmak üzere üçe ayrılmıştır.⁴⁰⁵ En yaygın olan hayrî vakıf, ihtiyaç sahiplerinin doğrudan yararlandığı vakıf çeşididir⁴⁰⁶, vakfın bütün gelirleri hayır kurumlarına gitmektedir ve ne vakfın sahibi ne de yakın-uzak akrabaları hiç bir şekilde gelirinden pay alamamaktadır.⁴⁰⁷

Ankara'da hayrî vakıflar arasında yer alan Hasan Paşa Vakfı'nda Suluhan da bulunmaktadır. Hasan Paşa, Sultan II. Bayezid döneminin ünlü paşalarındandır ve Konya Beylerbeyi olup, 909/1503-1504'de Anadolu Beylerbeyi, 911/1505'de Rumeli Beylerbeyi olmuş, bir dönem azledilmiş ancak daha sonra geri dönmüştür. Çaldıran Meydan Muharebesi'nde şehit olan Hasan Paşa'nın doğum yeri hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte babasının adının Abdülhay olduğundan mühtedi olduğu, kurmuş olduğu vakıfların mütevelliliğini azatlı kölesine vermesinden dolayı da evladı olmadığı, gayretli, hırslı, mantıklı ve ahlaklı biri olduğu Sicil-i Osmaniye'den edindiğimiz bilgilerdir.⁴⁰⁸

Hasan Paşa vakfının vakfiyesi 914/1508 tarihinde düzenlenmiştir.⁴⁰⁹ Vakfiyeye 917/1511 tarihinde bir zeyl (ek) eklenmiş bu da hanın verilen tarihler arasında yapılmış olması ihtimalini göstermektedir.⁴¹⁰ Vakfiyenin aslı, 13x24 cm. ebadında, yazı ebadı 8x14 cm, nesih tarzında yazısı vardır. 80 sayfalık meşin ciltli bir kitap halindedir. Bu cilt içinde iki vakfiye vardır ve 77. sayfaya kadar devam eden birincisi 1508 (914) tarihli, ikincisi ise beş sayfa tutan ve 1511 (917) tarihli zeyl bulunmaktadır. Vakfiyenin 5. yaprağında Sultan II. Bayezid'in tuğrası çekilmiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁴Ömer Lütfi Barkan, " Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, Ekim 1962-Şubat 1963, No. 1-2, s.239-296.

⁴⁰⁵ Nurdan, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Ankara Şehri Vakıfları*, s.16.

⁴⁰⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, C.III, s.577-580.

⁴⁰⁷ Hasan Yüksel, "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 148.

⁴⁰⁸ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* C.II, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996, s. 119.

⁴⁰⁹ VGMA, 734 nolu Defter. s.n. 124, s. 227.

⁴¹⁰ Ergenç, " XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", s.124.

⁴¹¹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Akşehir Tarihi*, İstanbul 1945, s.323-339.

Hasan Paşa Akşehir'de bulunan cami ve imaretinin masraflarını karşılamak için birçok gelir kaynakları vakfetmiştir. 1508 tarihli bu vakfiye de vakıflar şu şekilde sıralanmıştır.⁴¹²

- Alacık köyü, Diyecik köyü, Çukuroğlu köyü, Kestel köyünün yarısı, İzmir yakınlarında Çepar köyü

- Karabürklü Mezraası, Anaklı Mezraası, Saruhan İli'ndeki Sincanlı Mezraası

- Kefe'de Cekri Çarşısı civarında kadın ve erkeklere mahsus iki hamam

- Bu iki hamamın önündeki beş dükkân

- Kırk dört odalık han

- Bu hanın dışında bulunan on altı dükkân

- Sofya'da Ömercik Minaresi Mahallesi'nde bulunan bir hamam

- Ankara'da Belkıs Minaresi denilen yerde iki hamam

- Ankara'da Karyağdı suyu üzerinde bulunan Uzun oluklu Değirmen

Hasan Paşa'nın vakfettiği bu vakıflar arasında Hasan Paşa Hanı (Suluhan) adı geçmezken Evkaf Defteri'nde varlığından söz edilmektedir.⁴¹³

- Belkıs mahallesi'nde bulunan ve geliri 17 000 akça olan bir hamam hissesi

- Kâfir Köyü'nde bulunan bir hamamdan elde edilen 2500 akça

- Ankara Kalesi'nde bulunan bir kervansaraydan elde edilen 15 000 akça

- Yazın Oluk köyünde bulunan bir değirmenden elde edilen 6000 akça.

Hasan Paşa vakıflarından olan ve önceki adı Hasan Paşa Hanı olarak geçen Suluhan, araştırma konumuz olan Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan İbadullah Camii'nin yanında yer almaktadır ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.⁴¹⁴

⁴¹² VGMA, 734 nolu Defter, s.n. 124, s.227.

⁴¹³ ED. 558 (1571), s. 48a.'dan aktaran, Köse, *Ankara Evkaf Defteri*, s. 49.

⁴¹⁴ Suluhan'dan Hacı Doğan Mahallesi'nde yer alan İbadullah Camii'ne açılan kapı

Resim I. Suluhan'dan Hacı Doğan Mahallesi'ne Açılan Kapı

Suluhan 63 odalı bir handır ve iki ana bölümden meydana gelmektedir. Han'ın ön kısmının XVI. yüzyılda (1511) yılında yapıldığı, XVII. yüzyılda (1685) ise Emin Mehmed Efendi tarafından arka bölümün eklendiği öne sürülmektedir.⁴¹⁵ Özer Ergenç ise Hasan Paşa Hanı'nın Suluhan olarak bilinen hanın yanında, stil bakımından XVI. yüzyıl yapısını andıran harabe hücreler olabileceği gibi, Suluhan denilen hanın da olabileceğini belirtmektedir.⁴¹⁶

Hasan Paşa Hanı'nın 1685 tarihinde Şeyhülislam Mehmed Emin Cevair-Zade tarafından yaptırıldığı ve Zincirli Camii'ne vakıf edildiği Ernest Mamboury tarafından iddia edilmekte ve bu iddiaya Gönül Öney'in de eşlik ettiği görülmektedir.⁴¹⁷ Ancak Kasım 1679 (Şevval 1090) tarihli bir belgede eski Rumeli Kazaskeri olan Emin Mehmed Efendi'nin yeni inşa ettirdiği caminin hatibi olan İsmail'in işini düzgün yapmadığı gerekçesiyle görevden alındığı ve yerine Mevlana

⁴¹⁵ Tunçer, *Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14.-20. yy)*,s.49.

⁴¹⁶ Ergenç, , " XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", s.124.

⁴¹⁷ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 29.

Ramazan'ın atandığı görülmektedir.⁴¹⁸ Ayrıca Semavi Eyice de Zincirli Camiinin Emin Mehmed Efendi tarafından yaptırıldığını kabul etmektedir.⁴¹⁹ Ankara'da şimdiki Ulus semti, Vilâyet Meydanında, Hacı Bayram Külliyesi yakınında Zincirli Camii adıyla anılmaktadır.⁴²⁰ Şeyhülislam Mehmed Emin Efendi'nin 24 Mayıs 1686 tarihli vakfiyesinde cami hakkında bilgi "...Vilâyet-i Anadolu'da maskatı reisleri olan Medine-i Ankara'da amme-i müslimin için bundan akdem müceddeden bir Camii Şerif ve ma'bed-i istif bina ve ihya edüp izni şerifleriyle içinde cemaati müslimin evkâtı hamsede eda'i salatı mektube ve ibadeti mendube etmededirler..." verilmektedir.⁴²¹

Resim II. Suluhan⁴²²

⁴¹⁸ AŞS 746-205/925.

⁴¹⁹ Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", s. 112.

⁴²⁰ "Zincirli Camii", *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, s. 407.

⁴²¹ Sadi Bayram, "Hasan Paşa'nın Vakfı, Şeyhülislam Ankaravi Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi ve Ankara Suluhan Hikâyesi", www.sadibayram.com, s. 20-26.

⁴²² Suluhan Restorasyon Projesi, Tunçer, *Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14.-20. yy)*, s.50.

1673 tarihli bir belgede hamam, çeşme, han, suyollarının varlığı görülmektedir.⁴²³ Rıfat Özdemir XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara çalışmasında, XIX ve XVII. yüzyıl dönemlerinin belgelerini karşılaştırarak hanın genel durumu hakkında bilgiler vermeye çalışmıştır.⁴²⁴ XIX. yüzyıl kayıtlarında 63 odalı kervansaray han, hanın bitişiğinde 15 adet dükkânın varlığına şahit olunurken, 8 Eylül 1673 (26 Cemaziyülevvel 1084) tarihli bir başka belgede tahtani ve fevkani durumda olan 62 odalı hanın harap durumdadır. Hasan Paşa hanının müteveli vekili Üstat Himmet ile bina işlerinden anlayan birkaç kişi hana giderek keşif raporu hazırlamışlardır. Bu rapora göre 62 odası bulunan hanın 7000 guruş onarım bedeli vardır. Ancak bu kadar parayı ödemeye vakfın gücü olmadığı için hanın harap vaziyette olduğu görülmektedir.⁴²⁵

İncelenilen belgeler ve daha önce yapılmış olan çalışmalara göre Hasan Paşa Hanı (Suluhan) Ankaravi Mehmed Emin Efendi tarafından satın alınarak yeniden onarılmıştır.⁴²⁶ İncelenen sicil kayıtlarından Ekim 1677 / Şaban 1088 tarihinde, Emin Mehmed Efendi'den İstanbul'da oturan eski Rumeli Kazaskeri şeklinde bahsedilmektedir. Ankara'da bulunan vakıflarına nazır olan oğlu Hasan Efendi, Emin Mehmed Efendi'nin yeni yaptırdığı hamam ve çeşmelerin tahrip olduğunu söylemektedir.⁴²⁷ Eski Rumeli Kazaskeri şeklinde bahsedilen Emin Mehmed Efendi'nin bu tarihlerde Şeyhülislam vekilliği yaptığı düşünülmektedir.

Hanın ön kısmının adını aldığı Hasan Paşa tarafından yaptırıldığı ve 1685 tarihinde Mehmet Emin Efendi tarafından hana bir ek yapılmış olabileceğinden yukarıda bahsedilmişti. 1676 yıllarında şeyhülislam vekili olduğu düşünülen Mehmet Emin Efendi'nin han çevresinde bazı kişilerin arsalarını satın aldığı görülmektedir. Şöyle ki; 28 Ekim 1676 (20 Şaban 1087) tarihli bir belgede Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden Agop veled-i Arağil, bir taraftan Pirlî Çelebi, bir taraftan Ohannes, bir

⁴²³ AŞS 742-98/670.

⁴²⁴ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, s. 29-34.

⁴²⁵ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, s. 30.

⁴²⁶ “Ankaravi Mehmed Emin Efendi 1619 (H. 1028) tarihinde doğmuş, babasının Ankaralı bir tüccar olması sebebiyle *Ankaravi* lakabını almış, babasının adı Hüseyin olup, asıl ismi Hüseyin bin Muhammed'dir. 1672 tarihinde Anadolu, 1673'de Rumeli Kadıaskerliği yapmış, bir ara Şeyhülislam vekili olduktan sonra, 1684'de Rumeli Kadıaskeri, 1685 tarihinde de Şeyhülislam olmuştur.⁴²⁶ 1687 (H. 1088) tarihinde vefat etmiş, Çarşamba Sultan Selim civarı Kovacı Dede Türbesi önüne gömülmüştür.” Veli Ertan, *Ankaravi Mehmed Emin Efendi 1028 H/1619-1098 H./ 1688*, Defne Yayınevi, İstanbul 1994, s. 143. Erdoğan, *Ankaram*, s. 223.

⁴²⁷ AŞS 745/659.

taraftan yol ve diğer taraftan Rumeli Kazaskeri Emin Mehmed Efendi'nin bina eylediği hanın arsası ile çevrili evini 12 guruşa satın almıştır.⁴²⁸ Ve yine aynı tarihte Hacı Doğan Mahallesi sakini Sarı Ohannes veled-i Serkis, Mehmed Emin Efendi'nin oğlu Hasan Efendi önünde, yine aynı mahallede bir taraftan Artin, bir taraftan Agop, bir taraftan İsmail ve bir taraftan yol ile çevrili olan arsasını, Hasan Paşa Hanı adıyla bilinen han için kullanılmak üzere evini 53 guruşa satmıştır.⁴²⁹ İncelenen bu belgelerden Hasan Paşa Hanı adıyla bilinen hanın harap vaziyette iken Rumeli Kazaskeri Emin Mehmed Efendi tarafından satın alınarak onarıldığı ve hana bir ek yapılmak üzere yukarıda örnekleri verilen arsaların alınmış olabileceği ihtimali düşünülmektedir. Yani verilen tarihler göz önüne alındığında Suluhan ilk olarak Hasan Paşa tarafından yaptırılmış ve Mehmet Emin Efendi tarafından daha sonra ikinci bölüm yapılarak büyütülmüştür.

Bunun yanında Mehmed Emin Efendi'nin 24 Mayıs 1686 tarihli vakfiyesinde Uzun Çarşı yanında Han-ı Kebir (Suluhan) içinde yeni bir mescit-i şerif (Köşk Mescit)⁴³⁰, yanında çeşme ve şadırvan yaptırdığı görülmektedir. Emin Mehmed Efendi kurduğu vakıfların idamesi içinde, Uzun Çarşı yanında dört yanı yol ile çevrili, üst katında 63, alt katında 30 odası bulunan ayrıca 4 dükkân, 2 ahır, 8 tuvaleti olan arsası Hasan Paşa vakfına 9 akçe kiralı Han-ı Kebir (Suluhan), ve han yanında 11 dükkân, hanın dış duvarlarına bitişik 21 kemerli dükkân, han kapısı dışında 4 dükkân, han kapısı karşısında 7 dükkân vakfetmiştir.⁴³¹ 2 Aralık 1699 (9 Cemaziyelahir 1111) tarihli sicil kaydında hanın damlalığı olan altı kıta vakıf arazisine izinsiz menzil inşa edildiği ve şikâyette bulunulduğu görülmektedir.⁴³² Bu belge ile de hanın arazisinin vakıf arazisi olduğu kanıtlanmaktadır. Ankara'da bulunan vakıfların geliri ile Ankaravi'nin, İstanbul'da medrese inşa ettirdiği görülmektedir.⁴³³

Öte yandan Rıfat Özdemir çalışmasında, hanın adının 29 Nisan 1688 tarihli bir belgeye dayanarak Suluhan şeklinde ifade edildiğinden bahsetmektedir. Bu

⁴²⁸ AŞS 745-32/195.

⁴²⁹ AŞS 745-32/196.

⁴³⁰ Bkz. Resimler.

⁴³¹ Bayram, "Hasan Paşa'nın Vakfi, Şeyhülislam Ankaravi Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi ve Ankara Suluhan Hikâyesi", s. 20-26.

⁴³² AŞS 765-38/164.

⁴³³ Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK, Ankara 2000, s. 155.

tarihten önce Hasan Paşa Hanı olarak anılmaktaydı.⁴³⁴ Bizde incelediğimiz belgelerden 25 Nisan 1688 (26 Cemaziyelahir 1099) tarihli kayda kadar Suluhan adıyla anılan bir hana rastlamadık. Verilen kayıttta merhum Emin Mehmed Efendi'nin bina eylediği Suluhan denilen handa sakin Ahmed bin Pir Mehmed, Acem Mehmed bin Hüseyin'in davasından bahsedilmektedir.⁴³⁵ Bunun yanında 10 Temmuz 1698 (Gurre-i Muharrem 1110) tarihinde Acem taifesinden olup handa misafirlik yapan Sinan veled-i Andiros isimli Ermeni ile handa sakin olan Hasan bin İbrahim'in davasının olduğu görülmektedir.⁴³⁶

Hasan Paşa Hanı'nın adının Suluhan olarak değişmesi hakkında, Rıfat Özdemir hanın eski adının unutulup yerine yeni bir adla anılmaya başlamasının sebebi olarak meydana gelen sel baskınlarında meyilli bir arazi üzerinde bulunan hanı su bastığı için halk tarafından değiştirilmiş olabileceğini söylemişti.⁴³⁷ İncelediğimiz sicil kayıtlarından bu konuya destek verecek bazı veriler elde edilmiştir. Örneğin 12 Ekim 1694 (22 Safer 1106) tarihli belgede, merhum Emin Mehmed Efendi vakfının mütevellisi olan El-Hac Mustafa Efendi ibn El-Hac Hüseyin, Suluhan'a komşu olan Kebkebir-i Zimmi Mahallesi sakinlerinden birkaç kişinin evlerinin kar ve yağmur sularının hanın duvar dibinden ahırına sızarak zarar vermektedir şeklinde beyanda bulunmakta ve gereğinin yapılmasını istemektedir.⁴³⁸ Buradan Hasan Paşa Hanı olarak bilinen hanın adının Suluhan olarak değiştirilmesi hakkında Rıfat Özdemir iddiası bir bakıma doğrulanmaktadır.

Aynı tarihli bir diğer kayıttta ise, yine müteveli El-Hac Mustafa Efendi, Suluhan'ın bitişiğinde bulunan kahvehane ve tahmini on yedi adet dükkânın kiremitleri ile hanın içinde bulunan su mahzenin sıvasının harap olduğu gerekçesiyle tamir için beyanda bulunmaktadır.⁴³⁹ Bu belgeden de yine hanın içinde olan su mahzeni nedeniyle Suluhan olarak adının değişebileceğine ayrı bir kanıt oluşmaktadır.

⁴³⁴ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 32.

⁴³⁵ AŞS 754-12/40.

⁴³⁶ AŞS 764-11/39.

⁴³⁷ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 32.

⁴³⁸ AŞS 760-57/249.

⁴³⁹ AŞS 760-53/234.

Ankara'nın Aşağı Yüz diye adlandırılan kesiminin merkezi olan Suluhan'ın yapımıyla kervanların kente ulaşımı ve konaklaması kolaylaşmıştır. Ayrıca XVI. yüzyıl Ankara'sının ekonomik gelişiminin başlıca faktörü olan sof ticareti ile Bedesten ve çevresinde bulunan ticari hanlar nasibini almış, artan bu gelişme neticesinde Suluhan ve çevresi de büyüyüp gelişmiştir.⁴⁴⁰ Örnek verilecek olursa, Suluhan'da Acem taifesinden Avanis veled-i Manok isimli kişinin ticaret amacıyla bulunduğu⁴⁴¹, Geyveli olan İbrahim Beğ ibn Hasan bin İbrahim'in misafirlik olarak konakladığı⁴⁴², yine Acem taifesinden Anton veled-i Harima'nın misafirlik yaptığı⁴⁴³, Aksaraylı Mehmed Çelebi ibn Abdullah'ın misafirlik yaptığı⁴⁴⁴ görülmektedir. Bu belgeler ile Suluhan'ın sadece Ankara halkı tarafından değil aynı zamanda ticaret ve misafirlik amacıyla farklı yerlerden gelen kişiler tarafından da kullanıldığını kanıtlamaktadır.

⁴⁴⁰Mehmet Tunçer, "Ankara Tarihsel Kent Merkezi Gelişim Süreci ve Suluhan Çevresi Tahtakale Çarşısı", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*, C.2, Ankara 2012, s.688-692.

⁴⁴¹ AŞS 754-16/64.

⁴⁴² AŞS 759-9/32.

⁴⁴³ AŞS 759-76/317.

⁴⁴⁴ AŞS 759-35/142.

III. BÖLÜM

HACI DOĞAN MAHALLESİNDE SOSYAL HAYAT

A- Aile Hukuku

İnsanlığın başlangıcından bu yana kadar var olagelmiş bir kurum olan aile, toplumun temel ve tabii ögesidir. Her toplumun ekonomik, sosyal, siyasi, dini ve kültürel kurumları ailenin oluşumu ve biçimlenişi üzerinde etkilidir.⁴⁴⁵ Feodal dönem Avrupa'sında evlilikler erkek çocuk elde etmek amacıyla mülkiyetlerin dağılmaması için yapılmaktaydı. Ancak aile, Osmanlı'da toplum hayatının temel sebebi olarak sayılmış ve kadına ayrı bir önem verilmiş, Kuran ve hadislerle de aile hayatına ve kadına verilen önem öne çıkarılmıştır.⁴⁴⁶

Aile ve aile hayatı toplumu meydana getirmiş olan en küçük yapı taşıdır ve bu yapı taşı Osmanlılar için önemli bir konuma sahiptir. Buna istinaden aile hukukunu oluşturan nişan, evlenme, boşanma, mihr, nafaka vb. konuların günlük hayatta nasıl meydana geldiği Ankara Şer'iyye Sicilleri ışığında ele almış olduğumuz mahalle kapsamında kısaca değerlendirilecektir.

1. Nişan

Aile kurumunun oluşmasında ilk adım olan nişanlanma, İslam hukukunda nikâhın ilk aşaması sayılmıştır. Nişan evlenecek kişilerin belirlenerek, söz kesilmesinin ardından, küçük bir merasim düzenlenerek ilerleyen zamanlarda nikâh yapılacağına etrafa duyurulmasıdır. İslam'ın ilk dönemlerinden beri çeşitli şekillerde uygulanan nişan merasiminin hukuki bir değeri yoktur. Tarafların aileleri arasında bir sözleşme niteliği taşıyan nişan, bu özelliğinden dolayı hukuki metinlere kayıt edilmemiştir. Ancak nikâhtan vazgeçildiği zamanlarda verilen mihr ve diğer hediyelik eşyaların teslimi sebebiyle çıkan anlaşmazlıkların mahkemeye taşınmasıyla

⁴⁴⁵ Ömer Demirel- Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992,C.1, s. 96.

⁴⁴⁶ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile" *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, s. 91.

kaydedilmiş olduğunu görmekteyiz.⁴⁴⁷ Ankara Hacı Doğan Mahallesi'nde 16 Kasım 1683 (26 Zilkade 1094) tarihli bir kayda göre, Sinan veled-i Tonis isimli zimmi, Nifşe binti Kirakos isimli bkr-i bâliğ (buluğ çağına girmiş bekâr kız) ile nişanlanmış (namzed olmuş) bu vesileyle bazı hediyeler vermiştir. Ancak aralarında meydana gelen anlaşmazlık sebebiyle Sinan verdiği hediyeleri geri alarak Nifşe ile nişanını bozmuş ve "Nifşe her kimi isterse onunla evlenebilir" diye beyanda bulunmuştur.⁴⁴⁸ İfade edildiği gibi nişanlanma ile ilgili belgeler, genel anlamda nişan sözünden vazgeçilmesi durumunda verilen hediyelerin geri alınması ve aralarında hiçbir husumetin kalmadığına dair beyanda bulunulması üzerine kayıt altına alınmıştır.

Nişanın erkek tarafından bozulduğuna işaret eden belgeler de mevcuttur. Bu tür belgelerde erkeğin "kendi rızam ile fariğ oldum (vazgeçtim) kiminle isterse evlensin" şeklinde beyanda bulunduğu görülmektedir. 23 Mart 1699 (21 Ramazan 1110) tarihli kayıta Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan Mehmed Beşe ibn Abdülmennân isimli şab-ı emred (bıyığı yeni çıkmış delikanlı) Nikogos'un büyük kızı isimli bkr-i bâliğ (buluğ çağına girmiş bekâr kız) Hıristiyan kadına nişan namıyla namzed olmuştur. Mehmed Beşe aralarında henüz nikâh olmadığını ve Bula'dan vazgeçmiş (fariğ olmuş) "bundan sonra kiminle isterse evlenebilir" diyerek bu konuya ilişkin davasının olmadığını söylemiştir.⁴⁴⁹

Osmanlı döneminde meydana gelen nişanlılığın süresi üç ay ile altı sene arasında değişiklik göstermektedir.⁴⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin sosyo ekonomik hayatı ile ilgili yapılmış olan çalışmalarda nişan namıyla geçen belgeler genel bağlamda nişandan vazgeçme olayları ve buna bağlı olarak meydana gelmiş olan anlaşmazlıkların mahkeme huzuruna taşınmış olması sebebiyle nişanlı kalma süresine ait belli bir bilgi bulunamamaktadır. İncelenen mahalle ile ilgili bir kayıt nişan süresine ilişkin yorum yapılabilmesine olanak sağlamıştır. 8 Ağustos 1686 (18 Ramazan 1097) tarihli bir kayıta Nari binti Bagsadar isimli bkr-i bâliğe (buluğ çağına girmiş bekâr kız) Maydıros ve Maryem isimli Hıristiyan kadınlar on sene önce kardeşleri Allahvirdi için nişan namıyla (namzed olup) adedi ve değeri

⁴⁴⁷ Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, C. 2, s. 504.

⁴⁴⁸ AŞS 750-24/103.

⁴⁴⁹ AŞS 764-65/267.

⁴⁵⁰ Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s.104.

aralarında malum olan bazı eşyalar teslim etmişlerdir. Allahvirdi başka bir şehre gidip yaşadığı veya öldüğü hakkında bilgi olmadığı ve aralarında nikâh olmadığı için nişan namıyla verilen eşyaları "Nari'den tamamen aldık bundan sonra kiminle isterse evlenebilir" diyerek bu davaya ilişkin bütün konular kapanmıştır.⁴⁵¹ Bu belgeden hareketle nişan bozma hadiselerinde meydana gelen anlaşmazlığın mahkemeye taşınmış olması nişanlı kalma süresi hakkında bizim de bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Osmanlı döneminde nişan süresi üç ve altı ay arasında değiştiği varsayımına, bu belge ile sürenin daha da fazla olabileceğine örnek verebiliriz.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman ve gayrimüslim ahalinin günlük hayatın temel yapı taşı olan mahallelerde beraber yaşam sürdürdükleri öteden beri bilinmektedir. Bu beraber yaşama geleneği daha da ileri götürülmüş Müslüman ve gayrimüslim ahali arasında nişan ve evlilik ilişkileri de sıklıkla kurulmuştur. Benzer durumlar Hacı Doğan Mahallesi için de geçerlidir. Ancak her ilişkide olabileceği gibi burada da sıkıntılar yaşanmış bu sıkıntıların halledilmesi sürecinde Müslüman mahkemeleri rol almıştır. Örneğin, 24 Nisan 1685 (20 Cemaziyülevvel 1096) tarihli bir kayda göre Hacı Doğan Mahallesi sakinelerinden Şahbula binti Simfon isimli bir Hıristiyan kadın Ali Beşe ibn Abdullah isimli kişiden davacı olmuştur. Şahbula'nın kızı Sare bir buçuk sene önce Ali Beşe ile nişanlanmış (namzed olmuş) ancak aralarında henüz nikâh yapılmamışken Ali Beşe başka bir memlekete gitmiştir. Bu sürede Sare başka biri ile evlenmiştir. Ali Beşe döndükten sonra nişan namıyla Sare'ye verdiği eşyasını isteyerek geri almıştır.⁴⁵² Bu belge Osmanlı toplumsal hayatında farklı etnik ya da dini kökene mensup tebaanın ortak yaşama kültürünü daha ileri seviyelere taşıyarak nişanlanma ile hayat birlikteliğinin başlangıcına adım attıklarını gösteren belki yüzlerce örnekten biridir. Ayrıca şehir dışına ticaret, ziyaret vs. gibi nedenlerle gitme ihtimali bulunan birinin nişanlısının vermiş olduğu sözden vazgeçerek başka biri ile evlilik yapması neticesinde ortaya çıkan haksızlığın mahkeme yoluyla giderilmesi de imparatorluğun hukuk devleti olma halinin bir yansımasıdır. Gayrimüslimlerin, İslam hukuku ve mahkemelerinde verilen adalete riayet etmiş olmaları da burada anılmalıdır.

⁴⁵¹ AŞS 752-93/486.

⁴⁵² AŞS 751-102/579.

2. Evlilik

Nikâh, aralarında evlenme uygun olabilecek kadar uzak akraba ya da birbirine yabancı olan bir kadınla bir erkeği birbirlerine eş haline getirilmesi işlemidir. İslam'da nikâh akdi, basit ve kolay bir hukuki işlemdir. Evlenebilecek yeterlilikte olan, aralarında evlenmeye engel oluşturmaya bir neden bulunmayan kadın ve erkek, şahitler huzurunda iradelerini bildirerek "filanla evlendim, filanı eş olarak kabul ettim..." şeklinde bir ifadeyle evlenmiş olurlar.⁴⁵³

Nişan ile evlenecekleri etrafa duyurulan gelin ve güvey, nikâh akdi ile de nişan namıyla birbirlerine verdikleri sözleri yerine getiriyorlardı. Aile kurumunun sağlam bir şekilde kurulması ve devamlılığının süregelmesi için nikâhın yapılması temel şarttı.⁴⁵⁴ XVII. yüzyıl ortasında Türkiye'den geçen seyyah Thevenot, "Şayet biri evlenmek isterse, evlenmek istediği kızın ebeveynleri ile kızlarına verecekleri çeyizin miktarı hakkında anlaşır ve bu anlaşmada kadı, iki şahidi ile birlikte bulunur, bu kadı evlenme şartlarını ve kocanın hanımına vereceği dulluk gelirini yazar. Kadın ise çeyizini evlenme günü düğün sebebiyle odasında sergiler. Fakat bu evlenme gününden önce koca hanımını bir imamın önünde nikâhlattırır." şeklinde nikâh akdini tarif eder.⁴⁵⁵ Osmanlı döneminde kadılar tarafından verilen izinnameler ile mahalle imamları ya da köy imamlarının nikâh akdi yaptıkları görülmektedir.⁴⁵⁶ İncelenen belgelerde evlilik ile ilgili kayıtların az olması da bunun bir neticesi olarak görülebilir.

Osmanlı toplumunda nikâh, evliliğin toplum tarafından kabul görmesi ve hukuken meşruluk kazanması açısından önemlidir. Nikâh akdi ve evliliğin gerçekleşme biçimi üzerinde şüphesiz toplumun dini ve kültürel yapısı belirleyici ana faktör olmuştur. Osmanlı döneminde toplumlar arasındaki dini ve kültürel farklılıkların ziyadesiyle fazla olması sebebiyle nikâh işlemleri de farklıdır. Bu konuyla alakalı olarak incelenen belgelerde bir örnek mevcuttur. 29 Kasım 1691 (8 Rebiyülevvel 1103) tarihli bir kayıta Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan Mehmed bin Abdullah isimli mühtedi (İslam dinini kabul eden), "on sene önce Şeref-i İslam

⁴⁵³ Hayrettin Karaman, "İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, , Ankara 1992, C.2, s. 4.

⁴⁵⁴ Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", s. 510.

⁴⁵⁵ Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, İstanbul 1978, s. 135.

⁴⁵⁶ Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", s.512.

ile müşerref oldum, büyük kızım Ay Melek'e İslam dinini teklif ettiğimde kabul etmedi, Ay Melek Hıristiyan bir kimseden kimi isterse ayîn-i bâtilası ve ahkâm-ı fasidesi üzere (kendi inancına göre) evlenebilir" demiştir.⁴⁵⁷ Bu belgeden hareketle gayrimüslimlerin kendi inanç ve adetlerine göre kiliselerde papaz eşliğinde evlilik akdini gerçekleştirdiklerini görebiliriz. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin farklı etnik ve dini kökenli insanların saygı çerçevesi içerisinde kendi inanç ve kültürlerine göre yaşanılmasında sakınca görmediği Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili bu kayıtla kanıtlanmaktadır. Daha önce sahip olduğu kültürel faaliyetleri, yaşam şekli ve ismi de dâhil olmak üzere pek çok değerini değiştirerek hayatına yeni bir yön veren gayrimüslim bir kişinin din değiştirmesi ve çevresinde bulunan başta ailesi olmak üzere diğer insanları da Müslüman olmaya davet etmesi, hoşgörü dini olan İslam'ın küçük bir numunesi olarak anılabilir.

Osmanlı toplumunda evlilik ile ilgili kaydedilmiş sicil kayıtlarında, fetvalarda ya da izinnamelerde evlenecek kızın evliliğe razı olma şartı esas alınmıştır.⁴⁵⁸ Gerçekleşen nikâh akdi ile yeni bir aile meydana geldiği için evliliğin sağlam temeller üzerine kurulması ve devam etmesinden dolayı Osmanlı hukukunda tarafların rızasına önem verilmektedir. 14 Mart 1696 (9 Şaban 1107) tarihli bir kayıтта, Hacı Doğan Mahallesi sakinelerinden Firdevs binti Ali isimli bıkı-balığe (ergenliğe girmiş genç), Mehmed bin Mehmed şab-ı emred (bıyığı, sakalı henüz çıkmış genç) ile Hani-zâde Mahmud Beşe ve El-Hac Es-seyyid Sefer isimli kişilerin aracı olmalarıyla tanışıp görüştüktan sonra "ben akli yerinde ve ergenliğe erişmiş olmam ile birlikte Hazret-i Resul-i Ekrem Sallallahu Te'ala Aleyhi Vesellem hazretlerinin emriyle Mehmed ile evlenmeye razı oldum, Mehmed de evlenmeye razı oldu" diyerek karşılıklı beyanda bulunulmuştur.⁴⁵⁹ Bu kayıttan ergenlik çağına ermiş olan bir kızın kendi rızası ile evlenmeyi kabul ettiğini dile getirmiş olmasının yanında evlenmek hususunda Hz. Muhammed'in (SAV)'in emrine de biat etmiş olduğunu görüyoruz.

Evliliğin toplum tarafından onaylanması ve hukuken meşruluk kazanması için nikâhın Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip olduğundan bahsedilmiştir. 12

⁴⁵⁷ AŞS 757-98/396.

⁴⁵⁸ Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", s.515.

⁴⁵⁹ AŞS 762-48/193.

Ağustos 1695 (1 Muharrem 1107) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nden Fatıma binti Yunus isimli kadın, bir sene önce eşi Halil bin Mahmut'un Edirne'de Katırcı Hanı denilen yerde vefat ettiğini, bundan sonra kiminle isterse evlenebileceğini şahitler huzurunda beyan etmektedir.⁴⁶⁰ Nikâh ile topluma evlendiği duyurulan bir kadının, dul olduğu zamanda durumunu bildirmesi nikâha verilen önemin bir göstergesi olarak zikredilebilir.

3. Mihr

Nikâh akdi esnasında erkek tarafından kadına verilen ve nikâh bedeli olarak atfedilen ücrete mihr denilmektedir. Mihrin kullanım hakkı tamamen kadına aittir.⁴⁶¹ İslam hukukunda evlenilen kadın zimmi de olsa mihrin mutlaka verilmesi gerekmektedir. Herhangi bir mal ile mübadelesi kabul olan bir menfaat de mihr olarak kabul edilmektedir. Nikâh sırasında zikredilmesi şart olan mihr iki kısımda verilmektedir;

1) Nikâhtan önce verilen mihr-i muaccel 2) Nikâh sonunda veya vefat halinde terekenin paylaşımından önce zevceye ödenen mihr-i müecceldir.⁴⁶² İncelenen mahallede nikâh sırasında verilen mihr ile alakalı bir kayıtla örnek vermek gerekirse, 9 Mayıs 1701 (1 Zilhicce 1701) tarihinde Aişe binti İsmail, Ahmed bin İvaz isimli kişi ile "iki bin akçe mihr-i mu'accel ve beş bin akçe mihr-i müeccel ile evlenmeye razı oldum" demiştir.⁴⁶³ Vefat halinde verilen mihr-i müeccel ile alakalı başka bir örnekte, 13 Eylül 1679 (7 Şaban 1090) tarihinde, Âlime binti Abdülgani isimli kadının, ölen kocasının terekesinden daha önce söz verilmiş olan mehr-i müeccel hakkından dolayı bir baş at, bir baş yük taşıyan at ve on esedi guruş aldığı görülmektedir.⁴⁶⁴ İncelenen mahalle dâhilinde görülen belgelerde mihr ile alakalı olarak fazla belgeye rastlanılmamış olması ya boşanma vakalarının çok meydana gelmemesinden ya da boşanmanın mahkemeye taşınmadan kendi aralarında gerçekleşmesinden kaynaklı olma ihtimalini göstermektedir.

⁴⁶⁰ AŞS 760-143/578.

⁴⁶¹ Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", s.520.

⁴⁶² İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul 1980, s.35.

⁴⁶³ AŞS 766-24/129.

⁴⁶⁴ AŞS 746-76/342.

4. Boşanma

Her toplumun evlilikle oluşan ve çocuklar ile birlikte oluşum sürecini tamamlayan aile kurumundan bazı beklentileri vardır. Bu beklentiler, aile kurumunun temel iki yapı taşı olan anne ve babanın üstlendikleri role uygun tavır ve davranışlar sergilemek zorunda olmalarıdır. Osmanlı toplumunda da aile kurumu oluşturulurken, bir prensip olarak ömür boyu devam edeceği kabul edilirdi. Ancak zamanla eşler arasında meydana gelen bazı olumsuz durumlar nedeniyle aile, toplumun beklediği davranışları karşılayamaz ve sonuç olarak müessesese dağılırdı. Boşanma netice itibariyle hoş karşılanmamasına rağmen şiddetli geçimsizlik, zina gibi durumlarda zarurî olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı toplumunda meydana gelmiş olan boşanma çeşitleri ise Talak, Muhâlaa ve Tefrik şeklinde gösterilebilir.

Talak prensip olarak kocanın karısını kendi iradesiyle tek taraflı olarak boşamasıdır.⁴⁶⁵ İslam hukukuna göre boşanmaya karar veren hâkim unsur erkektir ve boşanma onun ağzından çıkabilecek basit birkaç kelime ile kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Buna göre erkek mahkemeye başvurmadan eşini boşayabilme hakkına sahiptir.⁴⁶⁶ Mahkemeye intikal eden bazı kayıtlarda kadın kocasının kendini boşadığını iddia ederken, erkek bu durumu inkâr edebilmektedir. Örneğin Hacı Doğan Mahallesi'nde 3 Aralık 1613 (20 Şevval 1022) tarihinde Fethiya binti Mehmed isimli kadın eşi olan Üveys bin Turasi isimli kişiden davacı olmuştur. Fethiya, "eşim beni beyne-l talak-ı sülüse ile boşamış olmasına rağmen kendi halime bırakmayıp hala zevciyet muamelesi etmek istiyor" diyerek şikâyette bulunmuştur. Üveys hatunu Fethiya'yı talak-ı sülüse ile tatlik ettiğini (boşadığını) inkâr etmiş ancak şahitler aracılığıyla Üveys'in eşini gerçekten boşadığı anlaşılmıştır.⁴⁶⁷

Yukarıda verilen örnekte de görüldüğü gibi, İslam hukukunda evliliği sona erdirmeye yetkisi temelde kocaya verilmiştir.⁴⁶⁸ Ancak evlilik hayatının devam etmesini istemeyen kadının mihr, nafaka gibi haklarından vazgeçerek boşanma talebi ile mahkemeye müracaat ettiği görülmektedir. "Muhâlaa" ya da "hul" adı verilen bu

⁴⁶⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye ve Istalahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. II, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1968, s. 217. Hamza Aktan, "Aile Hukuku", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, C.2, s. 409.

⁴⁶⁶ Colin Imber, *Şeriattan Kanuna*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 208.

⁴⁶⁷ *AŞS 701-45/688*.

⁴⁶⁸ Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", s.530.

uygulama asıl kaynağını Kur'an-ı Kerim'den almaktadır.⁴⁶⁹ Talak hakkının kendisine yükleyeceği mali sorumluluğun farkında olan erkek bu şekilde boşanmayı daha çok tercih etmiştir.⁴⁷⁰ Mesela 23 Mayıs 1693 (18 Ramazan 1104) tarihli bir kayıтта, Rahime binti Şaban isimli kadın, eşi Ahmed bin Ömer ile aralarında kaynaşma olmayıp anlaşmazlık olması sebebiyle "mehr-i müeccel ve iddet-i nafakamdan vazgeçerek hul' talep ederim" diyerek beyanda bulunmuştur.⁴⁷¹ Devletin ve İslam hukukunun kendisine tanıdığı en tabii hakkı olan mehr ve nafakasından vazgeçecek kadar evlilik hayatının devam etmesinin kendisi açısından sağlıklı olmayacağı kanaatine varan kadının ne sebeple böyle bir karar almış olduğunu anlayabilmek pek mümkün gözüküyor. Ancak örneğe bakılırsa bu tür boşanma isteklerinin temel sebebinin şiddetli geçimsizlik olabileceği düşünülebilir.

Anlaşmalı boşanmalarda genel olarak "zindegâne olamama" ya da "aramızda ülfet mümkün olmamakla" tabiri kullanılmaktaydı. Meselâ 5 Eylül 1682 (3 Ramazan 1093) tarihli incelenen mahallede geçen bir kayıтта Bülbül binti Acı Agop isimli Hıristiyan kadın mahkemeye başvurarak Yakup veled-i Kirkor ile boşanma gerekçelerini geçimsizlik olarak göstermiştir. Yakup veled-i Kirkor'un kendisine mihr olarak vaat ettiği bin akçeden vazgeçerek beş yüz akçe mehr-i müeccel ve nafaka-ı iddet karşılığı olarak kabul ettiğini beyan etmiştir.⁴⁷² Bu örnekte mihr, iddet nafakası gibi İslam hukukunda Müslümanlar için belirlenmiş olan bu hakların gayrimüslim tebaa için de geçerli olduğu ve onların da sosyal hayatlarında uyguladıkları görülmektedir.

Boşanma neticesinde hangi toplum olursa olsun en çok olumsuz etki altında kalanlar çocuklardır. Mesela 18 Eylül 1699 (23 Rebiyülevvel 1111) bir kayıтта, Asiye binti İbrahim, boşandığı eşi Satılmış bin Abdullah'tan olan çocuğu Hasan için "oğlumun nafakaya zaruri ihtiyacı vardır, babasından bugünden itibaren günlük sekiz akçe nafaka talep ederim" diyerek beyanda bulunmuş ve mahkeme istenilen nafakayı

⁴⁶⁹ "Boşamak iki defa olur. Ondan sonra ya güzellikle kadını tutmak gerek ya hoşlukla bırakmak. Onlara verdiğinizden bir şey de almak helal değildir. Fakat erkek ve kadın Allah sınırları koruyamayacaklarından korkarlarsa o başka. Siz de onların Allah sınırlarını muhafaza edemeyeceklerinden korkarsanız kadının, hakkından vazgeçmesinde ikisi için de günah yok. Bunlar, Allah'ın tayin ettiği sınırlardır, bunları aşmayın sakın. Kim Tanrı sınırlarını aşarsa o ve o çeşit adamlar, zalimin ta kendisi olurlar." Abdülbaki Gölpınarlı Meali, Bakara Suresi 2/229, Elif Kitabevi, İstanbul 2007.

⁴⁷⁰ Ahmet Akgündüz, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor 1*, OSAV Yayınları, İstanbul 1997, s.86.

⁴⁷¹ AŞS 759-30/122.

⁴⁷² AŞS 750-7/18.

bağlamıştır.⁴⁷³ Bir diğer kayıтта ise nafakanın verilmediği görölmektedir. 10 Kasım 1686 (23 zilhicce 1097) tarihinde Raziye binti İsa isimli hatunun eği Enver'in nafaka vermediği ve Kayseri'ye gittiğine şahit olunmaktadır.⁴⁷⁴ Mahkemeye intikal eden boşanma olaylarında çocuğun kimde kalacağı, nafakasının ne kadar olacağı, kimin karşılayacağı gibi konularında bir sonuca bağlandığı ve aynı zamanda ödenmesi zorunlu olan nafakanın ödenmediği de bu örneklerden anlaşılmaktadır.

B- Vasi ve Nazır Tayini

Boşanma veya ebeveynlerden birinin ölmesi durumunda maddi ve manevi olarak en fazla zarar görenler çocuklardır. Bu nedenle Osmanlı toplumunda anne veya babası vefat eden ve bakacak kimsesi olmayan çocukların gelecek hayatlarını daha iyi ve sağlıklı geçirebilmeleri adına bir takım önlemler alınmıştır. Bu durumlarda kimsesiz çocukları korumak ve mallarını idare etmek adına vasi tayin edilmekteydi. Kimsesiz çocukların bakımını üstlenecek kişiler doğruluğu ile tanınmış, güvenilirliği herkes tarafından onaylanan, her yönden vesayet işlerini yürütebilecek kişiler olmak zorunda idi. Belgelerde bunlar için, "*vesayete ehil ve sağîre-i mezbureye enfâ ve evlâ olduğunu mevsûkun-bih kimesneler ihbarları ile*"⁴⁷⁵ ibaresi yer almaktadır. İslam Hukuku prensiplerine uyularak, vasi tayinlerinde görevini yerine getirebilecek en yakın akrabalar (anne, baba, kardeşler, nine, dayı, amca) ile emin olunan kimselerin seçildiği görölmektedir.⁴⁷⁶

Osmanlı belgelerinde herhangi bir sorunun çözümlü için en doğru kararın verildiğini ve böylelikle tarafların menfaatlerine en uygun çözümlü bulunduğunu dile getirmek için "*enfâ*" ve "*evlâ*" gibi kelimeler sıklıkla kullanılmıştır. Bulunan çözümlü taraflara "*enfâ*" ve "*evlâ*" olması, anlaşma ve uzlaşmanın temel koşulu olarak düşünölmüştür. Gündelik hayat içinde birçok örneklerle karşımıza çıkmakta olan "*enfâ*" ve "*evlâ*" kuralına sıklıkla vasi tayinlerinde yani "*sabi ve pir*" (çocuk ve yaşlı) olanın korunması ile ilgili belgelerde rastlanılmaktadır.⁴⁷⁷ 5 Aralık 1683 (15 Zilhicce 1094) tarihli bir kayıтта, ölen Anderyas isimli zimminin kızı Maryem ve

⁴⁷³ AŞS 765-17/76.

⁴⁷⁴ AŞS 752-112/574.

⁴⁷⁵ AŞS 758-18/100.

⁴⁷⁶ Özdemir, "Tokat'ta Aile'nin Sosyo- Ekonomik Yapısı (1771-1810)", s. 1030-1031.

⁴⁷⁷ Özer Ergenç, " "Enfâ" Kuralının Devlet ve Reaya Arasındaki Mali İlişkiler Açısından Anlamı" *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 429-441.

intikal eden malını zapt etmek için, ablası Şahbula'nın eşi Murat veled-i Sefer isimli zimminin, vesayete ehil ve sagire-i mezbure'ye (adı geçen çocuk) enfâ ve evlâ olduğu gerekçesiyle vasi tayin edildiği görülmektedir.⁴⁷⁸ Vasi tayinlerinde, İslâm hukuk kuralları yerine getirilerek vesayet görevini gerçekleştirebilecek en yakın akrabalar (anne, baba, kardeşler, dede, amca, vb.) ile emin olduğu inanılır kimseler seçildiği görülmektedir. 22 Haziran 1683 (26 Cemaziyelahire 1094) tarihli bir kayıtla vefat eden Recep'in oğlu Ali'ye validesi Raziye binti Ayni'nin vasi tayin edildiği görülmektedir.⁴⁷⁹ Diğer bir kayıta yine aynı mahallede 12 Nisan 1686 (18 Cemaziyülevvel 1097) tarihinde El-Hac Mehmet'in oğlu İbrahim'e amcası Hüseyin Halife bin Veli vasi tayin edilmiştir.⁴⁸⁰

Yetim kalan çocukların korumakla yükümlü olan herhangi bir akrabası yok ise mahkeme tarafından güvenilirliği kanıtlanmış kişiler vasilik görevine getirilmekteydi. Örnek verilecek olursa, 27 Kasım 1699 (4 Cemaziyelahire 1111) tarihinde, Acı Avanis veled-i Agop isimli zimminin ölmesi ile çocuklarına, güvenilir kimselerin ihbar etmeleriyle Kirakos veled-i Sinan'ın da kabul etmesi üzerine vasi olarak tayin edildiği görülmektedir.⁴⁸¹ Ancak 18 Aralık 1683 (28 Zilhicce 1094) tarihli bir kayıta⁴⁸², Maryem isimli çocuğun annesi hayatta olmasına rağmen eniştesinin vasi tayin edilmesinin sebebinin ne olduğu bilinmemektedir. Şeker binti Kapril isimli kadının çocuğuna vasi tayin edilememesinin sebebi olarak ya sorumluluk almak istememesi ya da bakabilecek derecede sağlığa sahip olmaması düşünülebilir. 3 Ekim 1698 (27 Rebiyülevvel 1110) tarihinde El-Hac Abdi bin Hasan isimli kişinin vefat etmesiyle oğlu Ahmet'e annesi Aişe'nin enfâ olacağı gerekçesiyle vasi tayin edildiği görülmektedir.⁴⁸³ Bir örnekte anne vasi olurken bir diğerinde olmaması, bakabilme gücüyle alakalı olduğu kanısını güçlendirmekte ve Osmanlı Devleti'nin "*enfâ*" ve "*evlâ*" gibi bir kuralı neden kullandığına delalet etmektedir. Vasiliği de aynı şekilde olmaktadır. 12 Ağustos 1684 (1 Ramazan 1095) tarihinde "Medine-i Ankara'da Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden iken daha önce ölen Kirakos isimli zimminin sülbi oğlu Ohanis ve sülbiye kızı Meşkune'ye babalarından

⁴⁷⁸ AŞS 750-27/118.

⁴⁷⁹ AŞS 749-84/451.

⁴⁸⁰ AŞS 752-69/363.

⁴⁸¹ AŞS 765-27/116.

⁴⁸² AŞS 750-31/134.

⁴⁸³ AŞS 764-29/115.

kalan mallarını zapt eden ve ahvallerini hıfz için bir vasi lazım ..."⁴⁸⁴ olarak kayda geçen ibareler ise Müslüman ahali için uygulanan hukuki muamelelerin Gayrimüslim ahali için de uygulandığını ve hukuki anlamda eşit olunduğunu göstermektedir.

Yetim çocukların ihtiyaçları, bir başka ifadeyle nafaka ve kisvelerinin (kılık-kıyafet) karşılanması zarureti doğduğunda, vasi olan kişi, yetimlere kalan malları onların yararına en iyi olacak şekilde kullanmakla görevliydi. Bu anlamda vasi, ihtiyaç hâsıl olması durumunda intikal eden mülkü satabiliyor ya da miras kalan alacağı talep edebiliyordu. 16 Haziran 1686 (24 Recep 1097) tarihli bir kayıta vasi olan Bayram Efendi ibn El-Hac Veli, intikal eden Taht'al-Kal'a sükûnda (çarşı) bulunan dükkânın satılmasının, vasisi olduğu Mehmed için daha iyi olacağı gerekçesiyle kırk üç buçuk guruşa satmıştır.⁴⁸⁵ Yine aynı şekilde 19 Temmuz 1686 (27 Şaban 1097) tarihinde vasi tayin edilen Kristo veled-i Satı, vasisi olduğu sagirlerin babalarından kalan mirasın içinde olan Karabet isimli zimminin on esedi gurusu borcunu tamamen aldığı⁴⁸⁶ görülmektedir.

İslam dinine göre çocuk, mal ve benzerleri için bir veya birden fazla vasi tayin edildiği gibi, vasi ile nazır tayini de yapıldığı görülmektedir. Ancak nazırın, vasi gibi malı tasarrufa yetkisi bulunmamaktadır. Hâkim, çocuk ve mal üzerine bir vasi tayin ederken aynı zamanda vasi ve çocuk üzerine de bir nazır tayin edebilmektedir.⁴⁸⁷ Osmanlı mahkemesinin de bu konuda İslami prensiplere uyduğu görülmektedir. Bir babanın ortadan kaybolması ve ölümü durumunda, mahkeme, çocukların büyüüp beslenmesi, yeme-giyme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması, terbiye edilmesi, babanın çocuklara bırakmış olduğu malın tasarruf edilmesi ve korunması gibi amaçlarla bir vasi tayin etmekteydi.⁴⁸⁸ Örneğin 5 Temmuz 1685 (3 Şaban 1096) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde, Manok isimli zimmi öldükten ve mirası küçük kızı Maryem'e kaldıktan sonra Maryem'i yedirip-giydirmek, büyüüp beslemek, terbiye etmek amacıyla ablası Gevher nam Hatun vasi tayin edilmiştir. Tayin edilen vasi ve çocuk üzerine de eniştesi Hacador veled-i Karakaş nazır tayin

⁴⁸⁴ AŞS 751-45/236.

⁴⁸⁵ AŞS 752-80/425.

⁴⁸⁶ AŞS 752-88/470.

⁴⁸⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 5, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, s. 116-231.

⁴⁸⁸ Özdemir, "Tokat'ta Aile'nin Sosyo- Ekonomik Yapısı", s. 1032.

edilir. Tayin edilmiş olan nazırın da, nazırlığı kabul ettiği görülmektedir.⁴⁸⁹ Aynı şekilde 12 Ağustos 1691 (17 Zilkade 1102) tarihli bir kayıta Ahmet ve Kezban adlı iki küçük çocuğa anneleri Rukiye binti Hacı Mehmed vasi tayin edilirken Mahmud bin Mehmed isimli kişi de nazır tayin edilmiştir.⁴⁹⁰

Vasi tayinlerinde, sorumluluğu üstlenen kişinin, miras kalan malı çocuğun yararına olacak şekilde kullanma hakkına sahip olduğundan daha önce bahsedilmişti. Bu konuyla alakalı olarak, yukarıda bahsedilen belgenin devam kaydını örnek vermek mümkündür. Maryem'e vasi tayin edilen Gevher nam Hatun, 10 Temmuz 1685 (8 Şaban 1096) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde babasından miras kalan evi, babalarının borcu dolayısıyla ortaklarla birlikte hem kendi adına hem de vasisi olduğu Maryem adına bütün haklarından vazgeçerek evin satılmasını onayladığı görülmektedir.⁴⁹¹

Osmanlı hukuk sisteminde kendi bakımını sağlayamayacak kadar küçük olan çocuklar, ister kız olsun ister erkek çocuk olsun rüştünü ispatlamadan, âkile olmadan, babasından kalan malı istediği şekilde tasarruf hakkına sahip olamazdı. Bu hakka sahip olduğu takdirde gelecekte geri döndürülemez pişmanlıklar yaşayabilirdi. Bu uygulamadan amaç çocukların mağduriyetini önlemektir.⁴⁹² Örneğin, 22 Aralık 1693 (23 Rebiülahir 1105) tarihli bir kayıta, on yıl sonra Maryem isimli sagir (küçük) çocuğun büyüyerek babasından kendisine kalan maldan hakkını talep ettiği görülmektedir.⁴⁹³ Bu örnek ile Osmanlı hukuk sisteminin kimsesiz ve küçük yaşta çocuklara sahip çıktığı, çocuklar reşit olduktan sonra kendilerine kalan mirası talep etme haklarının olduğu anlaşılmaktadır.

İslam hukukunu temel alan Osmanlı toplumunda, incelenen bazı kayıtlarda, bir kişinin vasi olmadığı halde yetimlere miras kalan malı kendi isteği doğrultusunda tasarruf ettiğine şahit olunmaktadır. 24 Mart 1699 (22 Ramazan 1110) tarihli bir kayıta bu duruma örnek gösterilebilir. Hacı Doğan Mahallesi'nde Zarik veled-i Bogos isimli zimmi öldükten sonra malları kızlarına kalmıştır. Kızları küçük çocuk iken vasileri olmadığı halde İlkesan isimli zimmi, miras kalan evi Marta binti

⁴⁸⁹ AŞS 752-18/100.

⁴⁹⁰ AŞS 757-80/317.

⁴⁹¹ AŞS 752-18/101.

⁴⁹² Özdemir, "Tokat'ta Aile'nin Sosyo- Ekonomik Yapısı", s. 1033.

⁴⁹³ AŞS 759-78/326.

Kapril'e satmıştır. Yetim çocuklar akıl baliğ olduktan sonra miras kalan malların fuzuli bir şekilde yetkisi olmadığı halde İlkesan sattığı için mahkemeye başvuruda buldukları⁴⁹⁴ görülmektedir.

Görüldüğü üzere Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili incelenen belgelerde vasi tayinlerinde Osmanlı hukukunun din ve ırk farkı gözetmeksizin yetim ve kimsesiz olan çocukların terbiyelerini üstlenmesi, geleceğe sağlıklı ve eğitilmiş birer birey olarak gelmeleri için eşit davrandığı ve adalet ile vesayet işlerini yürüttüğüne ve mahallenin de bu özellikten geri kalmadığına şahit olunmaktadır.

C- Nafaka, Kısve ve Baha Tayini

İslam hukuku, kişi ve kişi haklarını, aciz ve muhtaç olan insanların korunmasını, masum çocukların yaşama haklarını garanti edecek tedbirler almayı ihmal etmemiştir.⁴⁹⁵ İslam hukuku üzerine hareket eden Osmanlı mahkemeleri de bu durum ile ilgili gerekli önlemleri alarak, kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklara vasi ve nazır tayini aracılığıyla çocukların can ve mal güvenliğini garanti altına almış oluyordu.

Boşanma veya ölüm sebebiyle yetim kalan çocuklara mahkeme tarafından, çocukların büyüyüp akıl baliğ olana kadar mallarını tasarruf etmek ve yevmi olarak çocuklara "*nafaka ve kısve baha*" tayin etmek adıyla belli bir parayı harcamak üzere uygun görülen bir kimse tayin ediliyordu. Ancak bu kişiler yetimin babasından kalan malı istedikleri gibi kullanarak yiyecek-giyecek gibi çocukların temel ihtiyaçlarını alamazlardı. Eline vasilik belgesini alan kişi, ilk önce mahkemeye müracaat ederek vesayeti altındaki çocuğa günün şartlarına uygun "*nafaka ve kısve baha*" belirli bir paranın takdir edilmesini, takdir edilen parayı kullanabilmek için izin verilmesini talep ederdi. Mahkeme bu durumu inceleyip, şahitleri de dinledikten sonra günün şart ve fiyatları temel alınarak talep edilen "*nafaka ve kısve baha*" yı tayin ederdi.⁴⁹⁶ Örneğin, 6 Kasım 1696 (10 Rebiülahir 1108) tarihli bir belgede, Hacı Doğan Mahallesi'nde oturan El-Hac Nasuh bin El-Hac Yakup isimli müteveffanın küçük oğlu Yusuf isimli çocuğa vasi tayin edilen kardeşi El-Hac Yakup mahkemeye

⁴⁹⁴ AŞS 764-65/270.

⁴⁹⁵ Bilmen, *Hukuki İslamiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 5, s.116-274.

⁴⁹⁶ Özdemir, "Tokat'ta Aile'nin Sosyo- Ekonomik Yapısı", s. 1036.

başvuruda bulunmuş " Yusuf'un nafaka ve kisve baha'ya zaruri ihtiyacı olduğunu", miras kalan maldan harcanmak üzere günün şartlarına göre *nafaka ve kisve baha* talep etmiş ve mahkeme bu talebi uygun görerek günlük on akçe verilmesine izin vermiştir.⁴⁹⁷ Yine aynı yöntemle, 6 Mayıs 1699 (6 zilkade 1110) tarihinde, El-Hac Mustafa bin El-Hac Hasan isimli müteveffanın küçük oğlu Ahmet'e vasi tayin edilen Hızır bin Mustafa mahkemeye başvurarak, terbiyesinde olan Ahmed 'in nafaka ve kisve bahaya ihtiyacı olduğu gerekçesiyle miras kalan maldan günlük on akçe talep etmektedir.⁴⁹⁸ Görüldüğü üzere *nafaka ve kisve baha* tayininin dönemin koşul ve şartlarına ve ailenin maddi haline göre belirlendiği varsayarsak yukarıda örneği verilen iki ailenin de maddi imkânlarının eşit düzeyde olduğu ya da çocukların benzer yaşlarda olup benzer harcama seviyesine sahip oldukları için aynı ücretin verildiği söylenebilir. Konuyla alakalı başka örneklerde vardır. 24 Mart 1696 (19 Şaban 1107) tarihinde İbrahim Mehmet'in vefat etmesi sonucu oğlu Mustafa amcası Halil'in koruması altına girmiş ve günlük üç akça⁴⁹⁹, 26 Ağustos 1699 (29 Safer 1111) tarihli bir diğer kayıta iki çocuğa günlük altı akça nafaka tayin edilmiştir.⁵⁰⁰ Yukarıda verilen iki örnek ile bu iki örnek karşılaştırıldığında nafaka miktarının çocuğun yaşı ile alakalı olduğu ve ihtiyaca göre ücret belirlendiği anlaşılmaktadır. İncelenen kayıtlarda vefat harici olan tayinlerin dışında boşanma sonucu meydana gelen bazı tayinler de görülmektedir. 28 Mayıs 1686 (5 Recep 1097) tarihli bir kayda göre, kocasından boşanan Saime binti Hasan isimli kadın kızı Şerife için nafaka ve kisve talebinde bulunmuş günlük beş akçe nafaka bağlanmıştır.⁵⁰¹

Nafaka ile ilgili incelenen belgelerde yetim kalan ve vasi tayin edilen çocuklar büyüyüp akıl baliğ olduktan sonra, vasisi olan kişinin nafakasını alamadığı gerekçesiyle yıllar sonra dava açtığı görülmektedir. 12 Mayıs 1682 (5 Cemaziyülevvel 1093) tarihli bir kayıta, ölen Agazar isimli zimminin eşi Kızlarbeği binti Malhas isimli kadın, kızı Kotanbula'ya on sene baktığı ve nafakasını alamadığı gerekçesiyle dava açtığı, kızına miras kalan evin değeri üzerinden on dört miskal

⁴⁹⁷ AŞS 762-105/452.

⁴⁹⁸ AŞS 764-81/341.

⁴⁹⁹ AŞS 762-56/230.

⁵⁰⁰ AŞS 765-12/55.

⁵⁰¹ AŞS 751-20/92.

(4,5 gr değerinde ağırlık birimi) altın karşılığında davasından vazgeçtiği anlaşılmaktadır.⁵⁰²

Osmanlı toplumunda mahkemelerin kimsesiz kalan çocuklar için uygun gördüğü kişiyi vasi olarak atasa bile bazen bu durumun böyle işlemediğine şahit olunmaktadır. İncelenen kayıtlarda rastlanılan 6 Haziran 1684 (22 Cemaziyelahir 1095) tarihli bir belgede Aydın veled-i Kirkor isimli zimminin ölmesiyle küçük çocukları Bedos ve Anna için amcaları Yafya vasi tayin edilmiş ve görev Yafya tarafından kabul edilmiştir.⁵⁰³ Ancak yaklaşık yedi ay sonrasına 11 Aralık 1684 (4 Muharrem 1096) tarihine kayıtlanmış bir belgede çocuklara nineleri Sare binti Tatyos isimli Hıristiyan kadının baktığı ve amcaları Yafya'dan çocukların her biri için gerekli olacak kadar nafaka ve kisveyi talep ettiği görülmektedir. Ancak Yafya'nın vermekten kaçındığını ve aralarında tartışma olduğunu yine de bir neticeye bağlanamayıp çocuklara para almadan bakacağına razı olduğunu beyan etmiştir.⁵⁰⁴

⁵⁰² AŞS 749-8/35.

⁵⁰³ AŞS 751-14/63.

⁵⁰⁴ AŞS 751-69/283.

IV. BÖLÜM

HACI DOĞAN MAHALLESİ'NDE TOPLUM DÜZENİNİ BOZAN OLAYLAR

Suç, sözlükte ahlak kurallarına uymayan davranış anlamına gelirken⁵⁰⁵, İslam Hukuku'nda Allah'ın yasaklayarak hakkında ceza tayin ettiği davranış anlamındadır.⁵⁰⁶ Genel anlamda ise suç, yapılması yasak olan bir eylemi ısrarla yapmaya devam etmektir.⁵⁰⁷

Ankara Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili incelenen belgeler bize o dönemde işlenen suçların çeşitleri ve ne oranda gerçekleştiği hakkında bilgi vermektedir.

A- Hırsızlık

Hırsızlık suçunun cezası Fatih Kanunname 'sinde belirlenmiştir. II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni dönemlerinde de konu ile alakalı uygulamalarda bir değişiklik yapılmamıştır. Hırsızlık suçu had cezasına girmekle birlikte ispatlanmasının zor olmasıyla had cezalarının düşmesinden dolayı Osmanlı Devleti'nde hırsızlık suçuna ceza uygulaması genel itibariyle para cezası ve ta 'zir şeklinde olmuştur. Kaz, ördek, koyun, kovan vs. hırsızlığının cezası ta 'zir ve para cezası olarak tespit edilmiş ancak çalınan malın büyüklüğüne bağlı olarak örneğin; sığır, at, eşek vs. gibi hayvan hırsızlıklarında elin kesilmesi, şayet el kesilmiyorsa zenginden yüz akçe, orta halliden elli akçe fakirden de kırk ya da otuz akçe alınması karara bağlanmıştır.⁵⁰⁸

Hırsızlık konusunda Ankara Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili mahkeme sicillerine yansıyan konulardan biri, izinsiz bir şekilde ev ya da dükkân içerisine girilerek eşya çalınmasıdır. Bu durumla alakalı olarak incelenen bir kayıтта, Hacı Doğan Mahallesi'nde 20 Temmuz 1683 (25 Recep 1094) tarihinde, Tayyip bin Mahmut, Kerime binti Ahmet isimli ergenlik çağına ermiş kızı dava etmiştir. Tayyip

⁵⁰⁵ *Türkçe Sözlük*, C.2, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 1998, s. 2036.

⁵⁰⁶ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, (*Hukuk Tarihi*), *Türk Hukuk Tarihi*, C. 1, Timaş Yay. İstanbul 1990, s. 368.

⁵⁰⁷ Sabri Erturhan, *İslam Hukukunda Suça İştirak*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2000, s. 9.

⁵⁰⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, C. 1 İstanbul 1990, s. 349. C. 2, İstanbul 1990, s. 42. C. 3, İstanbul 1991, s. 368.

bin Mahmud iddiasında, "Kerime, sahibi olduğum eve girerek piştahtayı (küçük sandık) içinde, bir meşîn kîse ile kırk beş guruş nakd ve altı pâyelü altun bukağlı (halka) saç bağı ve bir âl atlas kise ile tahminen üç gurûşluk cedîd akçeden bir meşîn içinde iki şerîfi ve bir yıldız altun ve bazı hırdavatı çalarak sahibi olduğu harabe evde saklamıştır. Sakladığı yeri öğrenerek oraya vardığımda çaldığı eşyalarım bulamadıklarımı talep ederim" demiştir. Kerime cevabında iddiayı kabul etmiş ancak bulamadığı eşyalarla borcumu ödedim demiştir.⁵⁰⁹ Bir başka belgede dikkat çeken husus hırsızlığa şahit olunmasıdır. 12 Şubat 1681 (23 Muharrem 1092) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde Ayşe binti Abdullah isimli kadın Gülistan binti Abdullah'a dava açmıştır. "Muhzıroğlu Hüseyin Beşe'nin evindeyken Gülistan saçımda bulunan incili saç tokamı çalmıştır" diyerek ciddi bir iddiada bulunmuş, Gülistan aldığı eşyayı iade ederek dava kapanmıştır.⁵¹⁰

Hırsızlık ile ilgili mahkeme kayıtlarında mağdur olanlar yalnızca evleri soyulanlar, eşyaları çalınanlar olarak geçmemektedir. Bazı kayıtlarda hırsızlık yapan kişiden ziyade, hiçbir alakası olmamakla birlikte mahkemede adı geçen kişilerin mağdur olarak görülmesi mümkündür. İncelenen bir kayıтта, 31 Ağustos 1684 (20 Ramazan 1095) tarihinde, daha önce ölmüş olan Melkon isimli zimminin bir zamanlar kölesi olan Yaran veled-i Abdullah isimli kişi, Belkıs mahallesi sakinlerinden İsmail bin Bayram huzurunda, "Melkon Ankara'da bulunan büyük handa tüccar iken ben onun hizmetindeydim, öldükten sonra handa bulunan odasına gece gizlice penceresinde bulunan demiri kırıp girerek, eşyasından yedi yüz yetmiş guruş nakd ve iki altun çapayı ve bir takım eşyalarını aldım İsmail'in bundan haberi yoktur, Melkon'un varisleri beni suçlu kabul ederek Ankara mütesellimi Mehmed Ağaya şikâyet ederek benden eşyayı talep etmişler, ben de suçumu kabul ederek bahsi geçen meblağdan yedi yüz yetmiş guruş ve sof ve çapaları varislere teslim ettim, konu ile alakalı olarak İsmail'in hiçbir suçu yoktur" diyerek beyanda bulunmuştur.⁵¹¹

Bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere sadece içinde bulunmuş olduğumuz dönem itibariyle değil, her dönemde yaşanmış hırsızlık vakalarında eşyaları çalınmış

⁵⁰⁹ AŞS 749-95/511.

⁵¹⁰ AŞS 747-118/2.

⁵¹¹ AŞS 751-49/257.

olan kişilerin maddi ve manevi olarak mağdur oldukları anlaşılmaktadır. İncelenen mahalle dâhilinde hırsızlık suçu ile alakalı çok fazla belgeye rastlanılmamıştır. Bunun nedeni ya hırsızlık vakalarında halkın mahkemeye başvurmadan kendi aralarında çözmüş olmalarından ya da Osmanlı Devleti'nin dönem olarak merkezi idarenin güçlü ve şer'i hukukun uygulanırlığının sağlam bir temele dayandırılması ile hırsızlık gibi baya suçların önüne geçildiğindedir.

B- Gasp

Hacı Doğan Mahallesi'nde, asayiş bozan durumlar arasında incelenmiş belgelerden karşılaşılan bir diğer şikâyet konusu da gasp olmuştur. İncelenen süreç içerisinde sadece iki adet gasp hadisesine rastlanılmış olması, Osmanlı Devleti'nin Ankara'da merkezi teşkilatının güçlü olduğunun bir göstergesi olması yanında mahalle içerisinde yürütülen asayiş sisteminin iyi gözetildiğinin işareti olabilir. Mahalle halkının birbirleriyle olan ilişkilerinde gasp gibi hadiselerin bir elin parmaklarını geçmeyecek şekilde vuku bulmuş olduğunu görmek, sadece devlet teşkilatının kuvvetli olmasıyla açıklanamaz. Osmanlı hukuk sisteminin ana bölümünü oluşturan şer'i hukuk kurallarının halk üzerinde önemli bir etkisinin olması, insanların birbirlerinin mallarına, canlarına, namuslarına kast etmelerinin önüne geçilmesini sağlamıştır.

Mahalle halkının kendilerini ve mallarını rahatsız eden, ahlak ve namus dışı hallerde bulunan kişileri, mahalleden ihraç etmek gibi hakları da vardır. Çünkü kanunlara göre mahalleliler birbirlerinden ve mahallelerinde olan bir vakanın gün yüzüne çıkarılmasından, suçu yapan bulunamamışsa meydana gelen zararın karşılanmasından ortaklaşa sorumludurlar. Mahalle halkı Subaşı ve ehl-i örf taifesinin suçlamasına maruz kalmamak, isimlerinin kötüye çıkmasını önlemek adına mahallerinde yaşayan iyi huylarıyla tanınmayan kişileri mahalleden çıkartmak için şikâyetlerde bulunmuşlardır. Özer Ergenç'in Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili vermiş olduğu bir örnekte, mahalle ahalisi Ocak ortaları 1584 tarihinde İnci bin Abdullah ve oğullarını, "birbirleri ile kadın erkek demeden dövüşüyorlar, namaz kılmıyorlar,

günah işlemekten geri durmuyorlar, bir gün mahallemizde kan olacak ya bunlar dursun ya da biz duralım" diyerek şikâyetle buldukları görülmektedir.⁵¹²

Hem gasp hem de buna bağlı olarak ihraç ile ilgili mahalle dâhilinde incelenmiş olan bir kayıta, 19 Ekim 1696 (22 Rebiyülevvel 1108) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan Ali bin İsa isimli kişi, Haymana-i Kebir nahiyesine tabi İncik isimli karyede Maden bin Mehmet'in on beş gün önce karye yakınlarında bulunan arı kovanından iki tanesini gasp ettiği gerekçesiyle şikâyetle bulunmuştur. Mahalle ahalisine durum sorulduğunda, ahali Maden'in gerçekten hırsız olduğunu, devamlı olarak bu suçlamadan dolayı hakkında şikâyetle bulunulduğunu ve bu sebepten mahalleden ihraç edilmesi gerektiğini söylemeleri üzerine kendisinin ihracına karar verilmiştir.⁵¹³

Yukarıda verilen örnekte suçlunun durumu mahalle ahalisine sorulmuş, kötü hal üzere olduğu gerekçesiyle ihracına karar verilmiştir. Gasp dâhilinde görülen belgelerden bir diğesinde dikkat çeken nokta, 17 Ağustos 1702 (23 Rebiyülevvel 1114) tarihinde, suçlu olarak itham edilen kişinin mahalle halkına sorulmasıyla iyi hal üzere olduğuna dair beyanda bulunulmuş olmasıdır. Bu belgeden hareketle gasp suçları, genel manada tek başına şikâyet konuları arasında yer alırken bazen de darp, yaralama gibi vakalarla birlikte zikredildiği görülmüştür.⁵¹⁴

C- Şiddet Uygulama, Yaralama ve İftira

Sicillerde yer alan bu tür belgeler herhangi bir sebepten dolayı birbirlerine vuran, küfreden ya da yaralama ile sonuçlanan vakalara karışmış olanların davalarından oluşmaktadır. Darp davalarında şikâyetle bulunanlar genellikle davacı oldukları kişiler için fiili olarak darp edildiklerini söyleyerek, cezalandırılmalarını istemektedirler.⁵¹⁵ Örnek verilecek olursa mahalle dâhilinde 14 Mart 1702 (14 Şevval 1113) tarihinde ahaliden Es-seyyid Hasan Çelebi ibn Es-seyyid Sefer ve Osman Efendi ibn El-Hac Muharrem ve Abdullah Halife ibn Bayram Halife ve Ali Kaya bin Hamza ve Mustafa Beşe ibn Mehmed ve El-Hac Süleyman bin Mehmed isimli kişiler, mahallede Helvacı Pirlı menzili denilen evde kiracı olan Kirkor veled-i

⁵¹² Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine", s. 81.

⁵¹³ AŞS 762-99/429.

⁵¹⁴ AŞS 766-137/704.

⁵¹⁵ İzzet Sak, 37 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili, Konya Ticaret Odası, Konya 2010, s. 31.

Mirace'nin yaralı olduğunu beyan etmişlerdir. Bahsi geçen konunun araştırılması için tayin edilen Memiş Ağa ibn El-Hac Hasan Ağa ve diğer kişiler, kontrol ettiklerinde Kirkor'un altı yerden bıçaklandığına şahit olmuşlardır. Kirkor " bir gün önce Kızılbey Mahallesi'nde oturan Aşçı Ali oğlu Ali Beşe ve Hacı Muzaffer oğlu Mehmed Beşe isimli kişiler gece gelerek Ali Beşe kara saplı İznikmid bıçağı ile altı yerden beni yaralamıştır, yaramdan Ali Beşe 'den başka kimse sorumlu değildir" diyerek davada bulunmuştur.⁵¹⁶ Bir diğer kayıta 17 Kasım 1686 (1 Muharrem 1098) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde meydana gelmiş olan darp davasında Zerki isimli kişi, kuyumculuk sanatında ustası olan kişinin kendisini fiili olarak darp ettiği gerekçesiyle şikâyet ettiği görülmektedir.⁵¹⁷

Meydana gelen darp davalarında vakanın geçtiği yer önemlidir. Çünkü Osmanlı hukuk sisteminde bir olayın ispatlanabilmesi için şahitler gerekmektedir. Eğer olay pazar yeri, dükkân önü, mahalle gibi herkesin şahit olabileceği bir yerde meydana gelmişse ispat edilmesi kolay olacaktır. Şahitlerle ispatlanamayan bir vaka meydana gelmişse, yapılan muayene sonucu darp ve yaralama durumları belirlenebilmiştir. İncelenen mahalle dâhilindeki kayıtlardan bir örnek verilecek olursa, 23 Mart 1696 (18 Şaban 1107) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nden Mustafa bin Abdullah isimli kişi, Hatuni Mahallesi'nde oturan Kirkor veled-i Azvador⁵¹⁸ ve Yenice Mahallesi'nde oturan Karabet veled-i Asvador⁵¹⁹ isimli zimmileri dava ederek, "Kirkor ve Karabet bıçakla gece yarısı evime girmiş evde bulunan eşim Meryem bağırınca eşimin elini yaralamışlardır" diyerek davada bulunmuş ancak iddiasını ispatlayabilecek herhangi bir kanıtı bulunmadığı için Karabet ve Kirkor'un durumlarının sakini oldukları mahalle ahalisinden sorulmasını talep etmiş mahalle ahalisi suçlanan kişilerin kendi halinde olduklarını ve kimseye zarar verecek bir insan olmadıklarını söylemeleriyle dava düşmüştür. Hacı Doğan Mahallesi'nde meydana gelmiş olan bu vakada da görüldüğü gibi iddia edilen durumun evde gerçekleşmiş olması ve herhangi bir şahit olmaması sebebiyle suçlanan kişinin genel durumu mahalle ahalisinden sorulmuş ve itham edilen suç ispatlanamadığı için dava düşmüştür.

⁵¹⁶ AŞS 766-97/495

⁵¹⁷ AŞS 752-122/613.

⁵¹⁸ AŞS 762-57/235.

⁵¹⁹ AŞS 762-57/236.

Yaralama, el, ayak ya da vücudun diğer azalarının kesilerek vücuttan ayrılması veya zarar görmesidir. Bu tür fiillerin cezaları ise, kısas, diyet ve ta 'zirdir.⁵²⁰ İncelenen örneklere bakıldığında yaralamaların sadece sicillere geçmekle kaldığı, bu suçlara verilen cezaların ne olduğu belli değildir. Ancak mahalle dâhilinde meydana gelmiş olan bir vakada verilmiş olan suç açıkça belirlidir. 29 Mart 1693 (22 Recep 1104) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde El-Hac Süleyman bin El-Hac Ali , "Hasan Beşe ibn Ali isimli kişinin mahallede bulunan haneme gelerek elinde bıçak ile bir ayağı içerde eşime küfür etmekle yetinmemiş aynı zamanda Semerciler Çarşısı'nda bulunan işyerime gelerek yine küfür etmiş ve Yusuf bin İbrahim isimli yetişkin olan çırağıma ustanın eşi ile zina edersin diye iftirada bulunmuştur" diyerek dava etmiştir.⁵²¹ Kazf kelimesi sözlükte " iftira, bir kimseye utandırma ve küfür kastı ile zina isnat etmek" anlamında geçmektedir.⁵²² İffete iftira suçunun cezası 80 kırbaç ve iftirada bulunan kişinin şahitliğinin kabul edilmemesidir.⁵²³ İffete iftira suçunda Müslüman erkek ve dürüst iki şahidin yapmış oldukları şahitlikler ve suçlunun işlemiş olduğu suçu kabul etmesiyle sabit olur. Bu bahsedilen hususlardan bir tanesinin yokluğu dâhilinde ya da ispat edilememesi durumunda, had cezası yerine ta 'zir cezası uygulanır.⁵²⁴ Yukarıda örneği verilen belgede bıçaklı saldırının yanında iftira eden kişi aleyhinde güvenilir Müslüman kişilerin şahitlikleri ile birlikte, mahalle ahalisinden suçlunun genel durumu hakkında alınan bilgilerde de "sürekli küfür ve iftira halinde" diye belirtmeleriyle hapis ve ta 'zir olunmak üzere serdar Abdünnebî ağaya teslim edildiğine şahit olunmaktadır.

D- Adam Öldürme ve Ölüm Yaralanma Keşfi

İncelenen belgelerde, bir kişi tarafından başka kişi veya kişilerin canına, malına yönelik yapılan davranışlar sonucu cinayet, kaza veya tabii ölümlerin

⁵²⁰ Ta 'zir kelime anlamı olarak "alıkoymak, engel olmak, ıslah etmek" demektir. İslam hukuku'nda tazir, "had ve kısas cezaları dışında kalan, derecesi Kur'an ve sünnet tarafından belirlenemeyen, takdiri ve tayini kanun koyucuya bırakılmış cezalara" denmektedir. Hakkında belli bir ceza belirlenemeyen suçlarda verilecek olan cezanın derecesinin ve şeklinin devlet başkanı tarafından verilen ceza türü olarak da ifade edilebilir. Detaylı bilgi için bkz. Cin, Akgündüz, (*Hukuk Tarihi*), *Türk Hukuk Tarihi*, s. 331. Mehmet Erdoğan, (*Fıkıh*) *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay. İstanbul 1998, s. 441.

⁵²¹ AŞS 759-18/70, AŞS 759-17/68.

⁵²² Erdoğan, (*Fıkıh*) *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 328.

⁵²³ Cin, Akgündüz, (*Hukuk Tarihi*), *Türk Hukuk Tarihi*, s.320.

⁵²⁴ Cin, Akgündüz, (*Hukuk Tarihi*), *Türk Hukuk Tarihi*, s.319-320.

yaşandığı kayıtlara da rastlanılmaktadır. Bu tarz durumlarda genellikle, mahkeme tarafından görevlendirilen ehil bir kimse ile vali veya mütesellim tarafından görevlendirilen bir kimse ölüm mahalline gönderilmekte ve bu kişiler yanlarına aldıkları en az iki kişi ile beraber cesedin bulunduğu yere giderek, ceset üzerinde gerekli olan tetkikleri yapmakta ve ölüm nedenini belirleyerek, durumu kayda geçirerek arkasında da mahkemeye gelerek olayı tescil ettirerek ölüm keşfi yapılmaktadır.⁵²⁵

İncelenen mahalle dâhilinde yaşanan cinayet davasının kişiler arası çıkan anlaşmazlıklar sonucu meydana gelebileceği söylenebilir. Cinayet davasında katilin öldürdüğü kişiyi hangi araçla öldürdüğü ile ilgili bilgilere de rastlanılmaktadır. 23 Haziran 1696 (22 Zilkade 1107) tarihli kayıтта, Besimi binti Nazarata isimli Hıristiyan kadın sakini olduğu mahallenin çeşmesinden su getirmek için gittiği zaman eşi Gazel veled-i Arton isimli zimminin, çeşme yanında sol dizi üzerinden bıçak ile yaralandığını ve yaradan kaynaklı olarak öldüğünü beyan etmiştir. Meydana gelmiş olan vakayı incelemek üzere tayin olunan Ankara mütesellimi Mustafa Ağa tarafından tayin olunan İbrahim Ağa ve birkaç Müslüman reaya, maktulü incelediklerinde bıçaklamaya bağlı yaradan öldüğünü bildirmişlerdir. Eşi Besimi binti Nazarata, meydana gelmiş olan cinayet vakasından kendisinin ve mahalle ahalisinin bilgisi olmadığını, ahaliden davaya ilişkin bir talebi olmadığını beyan etmiştir.⁵²⁶

Ölüm ile ilgili incelenen belgelerde, ölümlerin çeşitli kazalarla mı yoksa darp veya yaralama sonucu meydana geldiği yapılan muayene ve tetkikler ile birlikte ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu belgelerde görülen ölümlerin bir kısmını cinayet oluştururken bir diğer kısmında kaza ve tabii ölüm şekillerinin oluşturduğu görülmektedir. 28 Temmuz 1681 (12 Recep 1092) tarihli bir belgede Hacı Doğan Mahallesi'nden Hüseyin Beşe bin El-Hac Piyale isimli kişi hasta olan kardeşi Osman Beşe'yi hamama götürürken Allah'ın emri ile vefat ettiğini bildirmiş ve cesedin tahlil edilmesini beyan etmiştir. Tayin edilen görevli kişiler gerçekten de Osman Beşe'nin vücudunda herhangi bir yaraya rastlanılmadığını eceli sonucu vefat ettiğini

⁵²⁵ İzzet Sak-Cemal Çetin, *45 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2008, s. 43.

⁵²⁶ AŞS 762-77/326.

mahkemeye bildirmişlerdir.⁵²⁷ Bir başka belgede meydana gelmiş olan ölüm vakasının kaza sonucu olduğuna rastlanılmaktadır. 8 Ekim 1694 (18 Safer 1106) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nden Haçar veled-i Murat ve çevre mahallelerde sakin olan arkadaşları, Meryem binti Mehmed isimli kadının adı geçen mahallenin ortasında bulunan "yol ağzı" denilen mevkide, sahipsiz bir tosun tarafından darp edilerek öldüğünü bildirmişler ve ölüm mahallinde tahlil yapılması için beyanda bulunmuşlardır. Yapılan muayene sonucunda ölümün kaza ile olduğu bildirilmiştir.⁵²⁸

İncelenen belgelerde meydana gelmiş olan ölüm davalarından başka yaralanma sonucu keşif yapıldığına da şahit olunmaktadır. 31 Ağustos 1681 (16 Şaban 1092) tarihinde Agop veled-i Astâki isimli zimminin sakini olduğu evin merdiveninden kendi hatası ile düşüp ayağını yaraladığı⁵²⁹ 6 Mayıs 1686 (12 Cemaziyelahire 1097) tarihinde Kasır veled-i Esen isimli zimminin beyanı ile kardeşi Aydın isimli zimminin sakini olduğu evin damından gece aşağı inerken kendi hatası ile düşerek belinden aşağısının tutmaz olduğu⁵³⁰ 24 Aralık 1696 (29 Cemaziyülevvel 1108) tarihinde, Hacı Doğan Mahallesi'nden Hacador veled-i Mihail isimli zimmi kendi oğlu Karabet 'in kendi hatası ile evinin içinde bulunan tandıra düşerek ayaklarını yaktığını⁵³¹ beyan etmeleriyle görevli kişilerin keşif yapmak için olay mahalline giderek rapor tuttukları görülmektedir.

Osmanlı hukuk sisteminin temelini oluşturan şer'i hukukta herhangi bir sebepten meydana gelmiş olan cinayet davalarında ödeme olarak tanımlanan kısasta, öldürme veya yaralama yolunda işlenmiş olan suçların faillerinin de imkân dâhilindeyse, işlemiş oldukları suçun aynı şekliyle cezalandırılmaları gerekmektedir.⁵³² Osmanlı Devleti'nde adam öldürme ve yaralama suçlarına kısas cezalarının verilmesi ve bu durumun kanunnamelerde açıkça belirtilmesiyle ilgili hükümler bulunmaktadır.⁵³³ Ancak incelenen mahalle ile ilgili kayıtlarda darp, yaralama ve ölüm ile ilgili belgelerde bu tür bir cezalandırma şeklinde

⁵²⁷ AŞS 748-50/234.

⁵²⁸ AŞS 760-51/227.

⁵²⁹ AŞS 748-56/256.

⁵³⁰ AŞS 752-72/386.

⁵³¹ AŞS 762-116/497.

⁵³² Coşkun Üçök, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 2002, s. 75.

⁵³³ "Ve adam öldüren kimesneyi yerine öldüreler", Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. II, Fey Vakfı, İstanbul 1990, s. 43.

rastlanılmamıştır. Bunun nedeni olarak ise, ölüm ve yaralama vakalarına ait fazla bir kaydın bulunmaması ve dönem içinde Osmanlı Devleti'nin asayişe vermiş olduğu önemin yanında hukuk sisteminde ceza şeklinin çok sert bir uygulama ile karşılık bulması ve caydırıcı bir etkiye sahip olması gösterilebilir.

V. BÖLÜM

HACI DOĞAN MAHALLESİNDE EKONOMİK VE TİCARİ HAYAT

XVII. yüzyıl dönemi içinde incelenen belgelerde bir toplumu oluşturan temel unsurların başında gelen ekonomik faaliyetlerin Ankara Hacı Doğan Mahallesi için de önemli olduğuna mülk alışverişlerinden, hibe ve borca kadar çeşitli ekonomik aktivitelerin kaydından şahit olunmaktadır. Kırsal ve kentsel gayrimenkullerin alım ve satımının yanında evler, dükkânlar, bağ ve bahçeler, tarlalar gibi satışların da gerçekleştiği görülmektedir.

A- Gayrimenkul Alım ve Satımları

XVII. yüzyıl Osmanlı şehirlerinin en gelişmişlerinden biri olan Ankara şer'iyye sicil kayıtları ile hem sosyal hem de ekonomik açıdan zengin bilgileri ihtiva etmektedir. XVII. yüzyılda Ankara'da mülk satışlarıyla alakalı olarak incelenen belgelerde bazı genel özelliklerin belli bir sıralama ile birlikte kayıt altına alındığı gözlenmektedir.

Satış davasında ilk olarak satıcının tanıtımı yapılmakta "Medine-i Ankara'da Hacı Doğan Mahallesi sükkanından Hamza Halife ibn Rıdvan nam kimesne", alıcı eğer kadınsa ve buna binaen vekili varsa "Fatıma binti El-Hac Abdülbakî nam hatun tarafından ikrar-ı atiyül-beyânı tasdike vekil-i şerîsi olan" diye belirtildikten sonra alıcının tanıtımı yapılmaktadır. "Nasrullah Çelebi ibn Abdurrahman nam kimesne mahzarında" alıcı ya da vekil ile alıcının tanıtımı yapıldıktan sonra satılan evin mevkiisi belirtilmekte "mahalle-i mezburede vaki", daha sonra komşuları belirtilmekte" bir taraftan Mustafa ve Halil ve bir taraftan El-Hac Mahil nam kimesneler mülkleri ve bir taraftan tarik-i amm ile mahdûd" şeklinde kısımları belirtildikten sonra ardından belgenin en önemli bölümü evin özellikleri sıralanmaktadır." Bir bab tab-hâne ve bir bab fevkanî oda ve bir saye-gâh ve bir tab-hane yerini müştemil mülk menzilimi" hemen arkasından da satış bedeli açıklanmaktadır. "Doksan beş esedi guruşa bey ve teslim ve ahz-ı semen eyledim"

denildikten sonra alıcının tasdiki ile " gibbet-tasdik" tarihleme ile kaydın aşağısına bulunan şahitlerin adlarının yazılmasıyla işlem tamamlanmaktadır.⁵³⁴

Yapılan alışverişin o günün alım-satım değerinden satış bedelinin yanı sıra herhangi bir mal ya da ilaveten satılacak şeyler verilmesi gibi bazı kayıtlara rastlanılmaktadır. İncelenmiş olan belgelerde ev satışının fazla olması ve satış hususunda gerçekleştirilen titizlik, tıpkı günümüz insanında olduğu gibi o dönem insanı için de bir eve sahip olmanın ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Konuyla alakalı örnek verilecek olursa; 20 Haziran 1690 (13 Ramazan 1101) tarihli belgede, Maryem binti Acem Bedros isimli Hıristiyan kadın, bir bab tab-hâne ve bir bab tahtanî oda ve bir kiler ve sebr-i mâ (su kuyusu) ve hayatı müştemil mülk menziline, Miyanser veled-i Murat'a otuz üç esedi gürüş nakit para ve yanında değeri aralarında malum olan bir bütün benefşi sofa (mor kumaş) ile birlikte satmıştır.⁵³⁵

İncelenen dönem itibariyle tam olarak bir mahallenin nerede olduğu ve kesin sınırlarını belirlemek mümkün değildir. Ancak ev satışları ile ilgili hazırlanan belgelerde satılan evin komşuları ve çevre özelliklerinin belirtildiğinden yukarıda bahsedilmişti. 6 Eylül 1689 (21 Zilkade 1100) tarihli belgede bir ev satışı gerçekleşmiştir.⁵³⁶ Bu satışta dikkat çekilen husus evin bir tarafında Karyağdı Sultan Türbesinin⁵³⁷ bulunmasıdır. Bu türbenin Rıfat Özdemir'in XIX. Yy'ın İlk Yarısında Ankara adlı çalışmasında vermiş olduğu haritadan⁵³⁸ yararlanarak komşu mahallelerden biri olan Kızılbey Mahallesi'nde bulunması, Hacı Doğan Mahallesi'nin bir taraftan kesin sınırının belirlemektedir.

Osmanlı Devleti'nin tarihi gelişimi içinde temel idari birim olan mahalle ile ilgili kayıtlar sosyal hayat ile ilgilenen bir tarihçi ya da araştırmacı için pek çok bilgi vermektedir. Bir ev satış akdinde mülkiyetin sahipleri ve alıcıları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Buradan hareketle söz konusu olan şahısların Müslüman mı Gayrimüslim mi, erkek mi kadın mı, asker mi yoksa halktan biri mi olduğu belirlenebilmektedir. Bu bilgiler ile Müslüman ve Gayrimüslim reaya arasındaki ilişkileri, kadınların sosyal ve ekonomik hayattaki rolleri, asker ve halk arasındaki

⁵³⁴ AŞS 749-76/403.

⁵³⁵ AŞS 755-88/Sağ Orta Belge

⁵³⁶ AŞS 755-17/77.

⁵³⁷ Bkz; Resimler.

⁵³⁸ Özdemir, XIX. Yy'ın İlk Yarısında Ankara, s. 303.

yaşam farkı öğrenilebilir. 30 Ocak 1684 (12 Safer 1095) tarihli bir belgede, Âlime binti Abdurrahman isimli kadının vekili olan eşi Mahmud Beğ ibn Mustafa, bir bab ahur ve kenîfi müştemil mülk menzilini Adob veled-i Dilveşte isimli zimmiye yirmi üç guruşa sattığı görülmektedir.⁵³⁹ Bu belge ile birlikte kadınların mülk alım-satım işlerini kimi zaman kendileri kimi zaman da vekil tayin ettikleri kişiler aracılığıyla yaptıklarına dikkat çekilebilir ki vekilleri genellikle kocaları olmaktadır. Ayrıca Müslüman kadınların da gayrimüslimler ile mülk alışverişi yaptıkları gözlenmektedir. Yapılan satış akdinden kocasını vekil göstererek kadının kendi mülkünü satmak istemesi, kadının mülke ya ailesinden kalan miras yoluyla ya da mehr olarak sahip olduğu kanısına varılabilir.

Genellikle incelenen belgelerde kadınların ev sattıkları görülse de kadınların ev aldıklarına da şahit olunmuştur. 28 Ekim 1698 (22 Rebiülahir) tarihli bir belgede Hacı Doğan Mahallesi'nde sakin olan Rabia binti El-Hac Hüseyin isimli kadın, El-Hac Yakup Çelebi ibn El-Hac Nasuh isimli kişiyi vekil tayin ederek, Hoca Paşa Mahallesi'nde⁵⁴⁰ bulunan bir evi Mehmed Halife ibn Yusuf Efendi'den yetmiş guruşa almıştır⁵⁴¹. Belgede Rabia binti El-Hac Hüseyin isimli kadın için "*fahrül-muhadderât*" yani kapalı Müslüman kadınlar⁵⁴² anlamına gelen bir ifade ile tanımlanmıştır. Rabia isimli kadının, Hacı Doğan Mahallesi'ne yakın mesafede bulunan sadece Müslümanlar ile mütemekkin olan mahalleye taşınmak istemesi, karma bir mahallede yaşamak istememesine kanıt olarak gösterilebilir.

Ev satışı da dâhil olmak üzere muntazam bir şekilde tutulmuş olan kadı sicilleri birden fazla evi olan kişileri saptamamıza yardımcı olmaktadır. Sosyo-ekonomik hiyerarşi içinde birden fazla gayrimenkulü bulunan kişiler muhtemelen varlıklı ailelerden gelmektedir. Bir başka ihtimal ise kendisine kalan mirasın epeyce yüklü olmasıdır. 27 Nisan 1691 (28 Recep 1102) tarihli bir kayıтта Hatice binti Mirza Efendi isimli hatun Ankara kalası sakinelerindendir. Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan evini yirmi miskal (4,5 gr kadar) bir çift altın cebe (silah) ile

⁵³⁹ AŞS 750-45/217.

⁵⁴⁰ 1785-1830 tarihleri arasında Hoca Paşa Mahallesi Müslümanların meskûn olduğu bir mahalledir. 1830 nüfus sayımından sonra bu mahalle az da olsa gayrimüslimler tarafından yerleşilen bir bölge haline gelmiştir. Özdemir, *XIX. Yy'ın İlk Yarısında Ankara*, s. 97.

⁵⁴¹ AŞS 764-32/128.

⁵⁴² Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s. 795.

otuz beş guruşa satmıştır.⁵⁴³ Özer Ergenç'in "*Kala içinde yoğun bir iskân sahası olduğu görülmektedir. Kaledeki evlerin aşağı şehirdeki evlere nazaran daha pahalı olduğunu görüyoruz. Muteber kimselerin çoğunun kalede oturmayı tercih ettiklerini de tahmin edebiliriz. Nitekim Ankara müftisinin H.1008 (1599-1600) tarihinde kalede oturduğunu tespit edebiliriz. Bir başka kayıta Encek köyü sipahisinin Kale dâhilinde evi olduğunu ve ambarları ile muhteşem durumda olduğunu gösteriyor...*"⁵⁴⁴ şeklindeki yorumu Hatice binti Mirza Efendi isimli hatunun kalede meskun olması hasebiyle varlıklı olabileceği ihtimalini göstermektedir. Sosyo-ekonomik hiyerarşinin bir diğer ucunda da borçlarını ödemek veya bir yetimin bakım masraflarını çıkarmak için ev satan yani para sıkıntısı çeken insanlar vardır. Örneğin 13 Haziran 1679 (13 Cemaziyülevvel 1090) tarihli bir belgede Hacı Doğan Mahallesi'nde sakin iken ölen Murat veled-i Avanis isimli zimminin, Tursun veled-i Abgoz isimli zimmiye çok fazla borcu olması gerekçesiyle ve borcunu karşılayabilecek başka eşyası olmamasından dolayı Tursun'a evi elli üç esedi guruşa satılmıştır.⁵⁴⁵

Satış esnasında kayıtlara "Karabet veled-i Hora"⁵⁴⁶ ya da Mehmed bin Recep⁵⁴⁷ gibi kişilerin açık isimlerinin yazılması, ev satan ve alanın Müslüman mı Gayrimüslim mi olduğunu anlaşılmasını da sağlamaktadır. Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde 74 numara ile kayıtlı olan tahrir defterinden 1523/30 tahririnde karma olarak gösterilen Hacı Doğan Mahallesi⁵⁴⁸ 1571 tahririnde ise tamamen Müslümanlar ile iskân olmuştur.⁵⁴⁹ İncelenen dönemde Şer'iyye Sicilleri içinde mahallenin sadece Müslümanlar ile iskân olmadığı gayrimüslim ahali ile iç içe yaşandığına şahit olunmaktadır. XVII. yüzyılın ilk çeyreğindeki kayıtlarda mahallenin karma bir halde olması yine gözlerden kaçmamaktadır. Bu kadar kısa bir zaman içinde neyin değişip mahallenin halkının karışık olmasına sebep olduğunu bilinmemektedir.

⁵⁴³ AŞS 757-45/181.

⁵⁴⁴ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 14.

⁵⁴⁵ AŞS 746-31/149.

⁵⁴⁶ AŞS 749-48/244.

⁵⁴⁷ AŞS 751-81/432.

⁵⁴⁸ Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, s.49.

⁵⁴⁹ TKGM -KKA-TD-74, s.64.

Günümüzde olduğu gibi o dönem içinde de bazen ev satmanın sebebi başka bir şehre göç edilmiş olmasıydı. 21 Şubat 1697 (29 Recep 1108) tarihinde aslında Hacı Doğan Mahallesi'nden olan Molla Mahmud ve Recep ibn El-Hac Ali isimli kişiler Tokat Meydan Mahallesi'ni kendilerine yeni yurt olarak edinmiş olmaları sebebiyle evlerini elli guruşa satmışlardır.⁵⁵⁰

İncelenen belgelerde mülk satışlarının içine sadece evin girmediği, aynı zamanda bağ, bahçe, arsa, tarla da satıldığı görülmüştür. Bağ ya da tarla satışlarıyla ilgili belgelerde de satılan mülkün önemi vurgulanmak amacıyla detaylı bir şekilde yeri tarif edilmektedir. Belgelerde, satılan bir evin yeri, mahallesi, içeriği ve hatta komşularının belirtildiği gibi bağ-bahçe satışlarında da benzer açıklayıcı bilgiler görmek mümkündür. Daha sonra var ise yakınında olan nehir, akarsu, tepe vs. belirtilmektedir. Örnek verilecek olursa; 5 Şubat 1682 (27 Muharrem 1093) tarihinde Hacı Doğan mahallesi sakinlerinden Acı Arakil isimli zimminin ölmesiyle malları oğlu Norsis ve eşine kalmıştır. Norsis, Kel Bolas deresi diye bilinen mevkideki yirmi ırgatlık bir kıta bağını Es-seyyid Mehmed Efendi'ye babasının borcu karşılığında yüz guruşa satmıştır.⁵⁵¹

Yukarıda satış belgelerinde verilmiş olan örneklerden farklı olarak, iki satış belgesinde "satış" sözcüğünün yanında kullanım hakkını devretme, bu hakkı bir başkasına verme gibi anlamlara gelen "ferağ" ve "tefviz"⁵⁵² sözcükleri geçmektedir. Örneğin 27 Mayıs 1702 (29 Zilhicce 1113) tarihinde, Keçiviran isimli karyede bulunan tahminen üç dönüm tarlayı Kaplan veled-i Hatarbali isimli zimmi, menzilci İsmail Ağa'dan ferağ ve tefviz etmiştir. Lakin Es-seyyid Abbas Çelebi ibn Mustafa isimli kişi tarlayı zapt ettiği için davacı olmuştur. Es-seyyid Abbas Çelebi, bu tarlayı, İsmail Ağa'nın daha önce kardeşi Es-seyyid Halil'e ferağ ve tefviz ettiğini ve kardeşi öldükten sonra kendisine intikal ettiğini iddia etmiş, gerekli şahitler dinlendikten sonra, tarla Es-seyyid Abbas Çelebi'ye verilmiştir.⁵⁵³ Görüldüğü üzere, belgelerde geçen bu tarlaların tam olarak satışının yapılmadığına, sadece kullanım hakkının satıldığına şahit olunmaktadır.

⁵⁵⁰ AŞS 762-128/541.

⁵⁵¹ AŞS 748-85/401.

⁵⁵² Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s.307.

⁵⁵³ AŞS 766-113/583.

Bazen satışı yapılan bir bağın bulunduğu yerden mevzi, mevki diye bahsedilirken bazen de karye olarak bahsedildiğine şahit olunmaktadır. 3 Eylül 1692 (21 Zilhicce 1103) tarihli bir belgede Balgat nam karye hududu dâhilinde Başdere demekle maruf mevzide⁵⁵⁴ diye bahsedilirken, 26 Eylül 1691 (3 Muharrem 1103) tarihli bir başka belgede Çubukabâd kazasına tabi Urnakos nam karye ki bağ⁵⁵⁵ şeklinde kayıtlara geçtiğine şahit olunmaktadır.

Yapılan incelemede, yine bağ satışları yapılırken çeşitlilik arz eden ağaçların yanında aynı zamanda çiftlik evlerinin de satıldığı görülmektedir. 20 Ekim 1699 (25 Rebiülahir 1111) tarihli bir belgede Kasaba nahiyesinde bulunan İlgazi isimli karyede bulunan bağ, çiftlik evi ile birlikte satılmaktadır.⁵⁵⁶ 21 Mayıs 1687 (9 Recep 1098) tarihli bir diğer satış belgesinde Çubukabâd Kazasına tabi Pursaklar isimli karyede bulunan yirmi ırgatlık bağ eşcar (ağaçlar) ile birlikte satıldığı görülmüştür.⁵⁵⁷

Yukarda örnekleri verilen belgeler haricinde Solfasol⁵⁵⁸, Çubukabâd⁵⁵⁹ ve Balgad⁵⁶⁰ isimli farklı yerlerde bağ satışı gerçekleştiği görülmüştür. Buradan hareketle, Ankara'nın fiziki yapısı içinde dört tarafının bağcılığa elverişli alanlar içerdiği kanısına varılabilir.

İncelenen kayıtlarda bir gayrimenkulün kiraya verilmesine sadece bir belgede rastlanılmıştır. Suraiya Faroqi'nin " 17. yy 'da Ankara ahalisinin çoğunluğunun kendi evlerinde yaşadıklarını varsaymak akla yakın görünüyor. Ancak halk kiracılık kavramına yabancı değildi. Bir şehirde uzun bir süre kalmayı planlayan tüccarların kaldığı kalabalık hanlardan uzak durup ev kiralamayı yeğleyebiliyorlardı." ⁵⁶¹ yorumu gayet açıklayıcıdır. 27 Ekim 1694 (8 Rebiyülevvel 1106) tarihli belgede Hacı Doğan Mahallesiinde yaşayan Mahmud bin Ahmet isimli kişi, Ankara'da İcar Usta olarak bilinen yerde, İsa Beğ vakfına seneliği yetmiş iki akçe ile kirada bulunan

⁵⁵⁴ AŞS 758-59/244.

⁵⁵⁵ AŞS 758-62/255.

⁵⁵⁶ AŞS 765-27/119.

⁵⁵⁷ AŞS 752-159/800.

⁵⁵⁸ AŞS 749-101/536.

⁵⁵⁹ AŞS 753-105/243.

⁵⁶⁰ AŞS 758-59/244.

⁵⁶¹ Faroqi, *Orta Halli Osmanlılar*, s. 22.

bir odasını, yirmi sekiz esedi gurus ve alım satım işlemleri için bir rub' (dörtte bir) bedel karşılığında sattığına şahit olunmaktadır.⁵⁶²

B- Borç ve Alacak-Verecek Davaları

İncelenen mahallede borç alışverişlerine, alacak-verecek davalarına ve alacak-verecek sebebiyle çıkan anlaşmazlıklara da şahit olunmaktadır. Belgelerde rastladığımız borç alışverişleri genelde mahalle içinde geçmekle birlikte mahalle dışı alışverişlerinin de gerçekleştiği görülmektedir.

Borç alacak ile ilgili davalarda en çok deyn, hak ve zimmet kelimelerine yer verilmiştir. Borçlu-alacaklı davalarında dikkat çeken husus, çoğu davanın miras anlaşmazlıklarından çıktığıdır. Örneğin, 6 Aralık 1683 (16 Zilhicce 1094) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde Güldar isimli Hıristiyan kadın öldükten sonra varisi olan Yanos veled-i Serkis isimli zimmi, Güldar'ın ölmeden önce emanet sebebiyle verdiği bazı eşyaları ve masraf sebebiyle verdiği üç yüz gurusu Ogasib'ten talep etmiş, Ogasib eşyaların varlığını kabul etmiş ancak para olmadığını beyan etmesiyle, emanet olan eşyaları vererek dava kapanmıştır.⁵⁶³ Bir başka belgede, 24 Eylül 1684 (14 Şevval 1095) tarihinde, daha önce ölmüş olan Turfanda? binti Bagdasar isimli Hıristiyan kadının kalan mirası için varisleri arasında anlaşmazlık yaşanmış ancak davayı açan varislerin iddiasını doğrulayacak kanıt olmadığı için dava düşmüştür.⁵⁶⁴

İncelenen mahalle içinde miras anlaşmazlıkları sonucu alacak-verecek davalarından dikkat çeken bir diğeri de Mahmud Beşe ile ilgili davadır. 27 Haziran 1685 (25 Recep 1096) tarihli bir belgede, Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan Mahmud Beşe vefat etmiştir. Mirası eşi olan Âlime binti Mustafa isimli hatun ile akrabaları Hüseyin bin Ali ve Veli ve Mustafa bin Mehmed isimli kişilere kalmıştır. Sinan veled-i Agop isimli zimmi Mahmud Beşe'ye olan yüz on dört gurus borcunun on dört gurusunu sağlığında ödemiştir. Kalan yüz gurus Mahmud Beşe öldükten sonra varisleri arasında paylaşılmıştır.⁵⁶⁵ Diğer bir kayıta 28 Haziran 1685 (26

⁵⁶² AŞS 760-55/540.

⁵⁶³ AŞS 750-28/120.

⁵⁶⁴ AŞS 751-54/290.

⁵⁶⁵ AŞS 752-15/82.

Recep 1096) tarihinde, Mahmud Beşe hayattayken Hatırbalı veled-i Manas isimli zimmiye borç senedi karşılığında iki yüz on iki esedi guruş ile altı boğası (pamuk ipliğinden dokunmuş bez) ve kırk sekiz guruş borç vermiştir. Mahmud Beşe öldükten sonra varisleri parayı almışlar ve aralarında paylaşmışlardır.⁵⁶⁶ Yine 28 Haziran 1685 (26 Recep 1096) tarihli bir diğer kayıta Mahmud Beşe'nin nakit ve menzil ve inâs-ı beyt ve evâni-i nuhâsiye ve gayr-i nuhâsiye (kap kakak) ve diğer eşyalarından varislerine yüz on dörder guruş miras kalmıştır.⁵⁶⁷ Mahmud Beşe'nin incelenen kayıtlar içinde en çok alacağı olan kişi olması, maddi durumunun iyi olmasına ve gayrimüslim ya da Müslüman ayırt etmeden borç veren bir yapıya sahip olmasına yorumlanabilir.

İslam hukukunu baz alarak hareket eden Osmanlı hukukuna göre bir kişinin ölümüyle birlikte var olan malları varislerine intikal etmektedir. Mirasçılar terekeden haklarına düşen payı almadan önce, ölen kişinin varsa borcu ödenir, tedfin (defin) masrafları karşılır ve kalan mirası varisler paylaşırlar. 8 Mart 1686 (12 Rebiülahir 1097) tarihli bir belgede, ölen Hacır isimli zimminin miras olarak bıraktığı ev, karısına olan borcuna karşılık olarak diğer varislere pay verilmeden doğrudan karısına kaldığı görülmektedir.⁵⁶⁸ Ölen kişinin mirası paylaşılmadan önce borçları varsa ödendikten sonra, miras pay edilmeden tedfin masrafları karşılır. İncelenen mahallede 20 Mayıs 1690 (11 Şaban 1101) tarihinde Acem Bedros isimi zimminin malları öldükten sonra tedfin masrafları için satılmıştır.⁵⁶⁹ 19 Temmuz 1690 (12 Şevval 1101) tarihli bir başka kayıta, Hacı Doğan Mahallesi'nde, Horosimi binti Ohan isimli Hıristiyan hatunun ölmesiyle kalan mirası üzerinde eşi ve kardeşleri arasında tartışma yaşanmıştır. Eşi Karagöz, karısından kalan mirasın yarısını istemiştir. Ancak Horosimi'nin kardeşleri Kirakos ve Abraham, mirası sattıklarını ve “parayı tedfin masrafları ve ayin-i batılıımız (geleneksel inanış) için gerekli olan harcamaları yapmak üzere papazımıza verdik” diye beyanda bulunmuşlardır. Ve bunun üzerine "âlâ-vukufissual yemin billahi aliyyül-azîm ellezi enzelül-İncil âlâ-resûlihi İsa aleyhis-selâm" şeklinde yemin etmişlerdir.⁵⁷⁰ Bu belgeden dikkat çekilen nokta, Hacı Doğan Mahallesi içerisinde yaşayan farklı etnik ve dini kökene sahip

⁵⁶⁶ AŞS 752-15/87.

⁵⁶⁷ AŞS 752-16/88.

⁵⁶⁸ AŞS 752-50/Sol alt satır.

⁵⁶⁹ AŞS 755-81/412.

⁵⁷⁰ AŞS 755-93/Sağ Alt Belge.

olan insanlara özgürlük ve haklar tanındığıdır. Daha önce bahsedildiği gibi evlilik üzerinde tanınan hakların aynısı ölüm ya da miras durumlarında da gayrimüslim ahaliye tanınmaktadır. Kendi inançlarına göre cenaze işlemleri yapılmaktadır.

İncelenen sicillerde alacaklılar kimi zaman ölenin vasisinden ya da mirasçılarından borçlarını istemektedirler. 21 Ağustos 1679 (14 Recep 1090) tarihli bir mahalle kaydında, Melkon veled-i Sina isimli zimmi El-Hac İsa Beşe ibn İsa'ya dava açmıştır. El-Hac İsa Beşe mütevellisi olduğu vakıf malından, "kardeşim Kirkor'un zimmetinde olan altı yüz guruş borca ben kefil olmadığım halde, beni azarlayarak sen kefilisin! diyerek altı yüz guruşu benden zorla aldı. Verdiğim parayı talep ederim" demiştir. El-Hac İsa Beşe Kirkor benden parayı aldığı zaman kardeşi Melkon'un da orda olduğunu ve kefillik ettiğini şahitler ile ispatladıktan sonra Melkon davadan men olmuştur.⁵⁷¹ Başka bir dava da borçlunun sahip olduğu ev, ölümünden sonra mirasçıları tarafından satılarak borçlarının ödenmesine ya da doğrudan borcu olan kişiye verildiğine şahit olunmaktadır. 4 Ağustos 1683 (10 Şaban 1094)tarihinde Aydın isimli zimminin mirası varisleri tarafından borcu karşılığında Manas isimli zimmiye verilmiştir.⁵⁷²

Mahalle ahalsinin birbirleri ile olan alacak-verecek davaları dışında kişilerin mahalle vakfından da borç aldıklarına şahit olunmuştur. 30 Nisan 1682 (22 Rebiülahir 1093) tarihli bir kayıta, Hacı Doğan mahallesinde sakin iken ölen Aynışah isimli kadın Kuran'ı Kerim okunması için (eczâ-yı şerîfe) vakıf eylediği nakit paraya önceden müteveli olan Hacı Mehmed bin Muslu'nun borç aldığı ve borcu ödeyemediği için mahallede bulunan evini sattığı görülmektedir.⁵⁷³

Vâkıfa olan borç nedeniyle incelenen bir diğer belgede, borçlunun borcunun ödenmesi için terekesinden işlem yapıldığına şahit olunmaktadır. 29 Temmuz 1686 (8 Ramazan 1097) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan Mescit-i Şerif'in hem müezzini hem de mum vakfına müteveli olan Mahmud bin El-Hac Ali, Mustafa isimli kişinin büyük oğlu olan Ahmed 'den babasının vâkıfa borcu olduğunu ancak

⁵⁷¹ AŞS 746-66/299.

⁵⁷² AŞS 749-101/536.

⁵⁷³ AŞS 749-71/371.

ödemedi öldüğü beyan etmiş ve ölenin terekesinden borcun alınması kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁴

Sicillerde rastlanılan bir diğeri borç-alacak ilişkisine ait kayıtda, mahalle ahalisinin mahalle avarız vakfına olan borçları ile ilgilidir. Hacı Doğan Mahallesi'nde 28 Kasım 1688 (4 Safer 1100) tarihli bir kayıtda, daha önce ölen Kapril isimli zimminin Kebkebir-i Müslim Mahallesi'nde bulunan evi, Hacı Doğan Mahallesi'nin hane-i avarızı vakfına yirmi dört guruş ve Koçhisar Mahallesi'nin avarızı vakfına otuz guruş borcu olduğu gerekçesiyle, varisleri tarafından suk-i sultanide (açık artırma) elli dört guruşa satılmıştır.⁵⁷⁵

Bazı zamanlarda borçlu-alacak ilişkisinde borçlu, karşılıklı anlaşma ile asıl borcuna karşılık olarak başka bir türden ödeme de bulunabilir ve bununla borç sona ermiş olur. 9 Mayıs 1688 (8 Recep 1099) tarihli mahalle de geçen bir kayıtda, Karabet veled-i Murat isimli zimmi, kardeşinin kendisine olan borcunu talep etmiştir. Kardeşi Kirkor önce vermemiş ve aralarında tartışma yaşanmıştır. Daha sonra anlaşma sağlanarak Kirkor kardeşi Karabet'e olan iki yüz beş esedi guruş karşılığında, bir sîm raht kuşak ve anun kesire-i müteferrikası ve bir samur kalik ve bir münakkaş serâvil ve bir İstanbul peşkiri ve iki takye ve bir bürümcek gömlek ve bir cedîd kapama ve bir mor serhaddî çuka ve bir kırmızı çuka ve bir al çuka köhne kürk ile ve bir göğez gezî Şam hâresi kaftan ve bir Acem tellisi kaftan ve bir alaca kuşak ve bir vukiyye sof ipliği vererek dava kapanmıştır.⁵⁷⁶ Konuyla alakalı bir diğeri belgede takas usulü ile borcunu ödeme görülmüştür. 15 Şubat 1693 (9 Cemaziyelahire 1104) tarihinde Baron Agop veled-i Erkeşe isimli zimmi, borcu olan dört yüz guruş karşılığında mahallede bulunan evini üç yüz elli guruş karşılığında takas etmiş ve kalan elli guruşu elden ödemiştir.⁵⁷⁷

Mahalle sakinlerinin birbirleri ile olan borçlu-alacak ilişkilerinin haricinde, uzak mahallelerde oturan kişiler ile de borç alıp verdiklerine gözlenmektedir.20 Eylül 1691 (26 Zilhicce 1102) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde oturan Ahsaberet binti Yagya isimli Hıristiyan kadın, Yenice Mahallesi'nde oturan Asvador veled-i Yagya veled-i Hüdavirdi isimli zimmiye borç olarak verdiği yirmi dört

⁵⁷⁴ AŞS 752-90/477.

⁵⁷⁵ AŞS 754-62/292.

⁵⁷⁶ AŞS 754-17/65.

⁵⁷⁷ AŞS 758-91/371.

guruşu varislerinden talep etmiştir. Varisler ise "Asvador hayattayken borcunun on iki guruşunu nakit geriye kalan on iki guruşuna karşılık olarak da yine Yenice mahallesinde bulunan evini vermiştir" diyerek davacının iddiasını reddetmişlerdir.⁵⁷⁸

Mahalle halkının alacak-verecek ilişkilerinde şahit olunan bir diğer kayıt da, borca kefil olma durumudur. 8 Temmuz 1689 (20 Ramazan 1009) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde Agop veled-i Devlet isimli zimmi Kirkor veled-i Murat isimli zimmiye "kendisinde yüz elli yedi buçuk alacağım olup istediğimde vermektan geri durur" diyerek dava açmıştır. Kirkor ise "ben ticaret sebebiyle Edirne'de iken Agop, Avanis isimli zimmiyi vekil tayin etmiş ben de ona borcumu ödedim" diyerek itirazda bulunmuştur. Bundan dolayı aramızda tartışma çıkmış ve alacağım üzerinde doksan guruş karşılığında anlaştık demiştir. Bundan sonra Kirkor borcunu ödemek için 3 ay erteleme istemiş, bunun karşılığında doksan guruşun tamamının bahsi geçen günde ödeneceğine dair Simon veled-i Gazel isimli zimmi kefil olmuştur.⁵⁷⁹ Kefillik örneğinin geçtiği bir başka belgede yine aynı kişilerin borç durumu ve yine mahalleler arası alacak-verecek davalarına örnek olarak gösterilebilir. 2 Eylül 1690 (28 Zilkade 1101) tarihinde Keyyalin Mahallesi'nde oturan Maryem binti Gülemez isimli Hıristiyan kadın, Hacı Doğan Mahallesi'nde oturan Simon veled-i Gazel'in daha önce kocası Kirkor veled-i Murat'ın doksan gurûşluk borcuna karşı kefil olduğunu, ancak kocası borcu ödemek için verilen süre zarfında ödeyemeden öldüğünü beyan etmiştir. "Benimde borcu ödeyecek gücüm olmadığı için miktarı ve fiyatı aramızda bilinen bir miktar malı suk-i sultani 'de (açık artırma) ile satılması üzere Simon'a vekâlet verdim" demiştir.⁵⁸⁰ 9 Ocak 1696 (3 Cemaziyelahire 1107) tarihli bir diğer belgede ise Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan Hasan bin Hasan Halife isimli kişi, daha önce vefat eden babam Hasan Halife'nin Çerkeş kazasına tabi Viran isimli karyede sakin iken daha önce vefat eden Mustafa bin El-Hac Süleyman isimli kişiden borç olarak verdiği otuz guruş alacağına Hasan bin El-Hac Mehmed kefil olmuş ve ben de "kefaleti sebebiyle Hasan'dan alacağımın tamamına aldım" şeklinde beyanda bulunmuştur.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ AŞS 757- 86/347.

⁵⁷⁹ AŞS 755-17/80.

⁵⁸⁰ AŞS 755-32/151.

⁵⁸¹ AŞS 762-31/118.

Bir başka alacak-verecek ile ilgili ilişki de, mahalle sakinlerinin ticaret hayatlarında yaşadıkları borç-alacak durumlarıdır. Örnek verilecek olursa, 6 Mayıs 1686 (12 Cemaziyelahire 1097) tarihli bir belgede, Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden Mustafa bin Yusuf isimli kişi, ticaret ortağı olduğu Mehmed bin Mustafa isimli kişiyi şikâyet etmiştir. Mustafa'ya göre, ortağı Mehmed "benim iznim olmadığı halde ticaret malından yüz otuz iki gurûşluk hurde akçeyi, aynî gurus yapmak üzere Hacador isimli zimmiye vermiş ve ben hala hakkıma düşen meblağı alamadım" demiştir. Şahitler dinlendikten sonra Mustafa'nın iddiası kanıtlanmış ve Mehmed ortağı olan Mustafa'ya hakkını iade etmiştir.⁵⁸² Bir diğer belgede, 3 Kasım 1690 (30 Muharrem 1102) mahalle sakinlerinden Ogasib veled-i Mark isimli zimmi, Karaman isimi zimmi karşısında ortağı olduğu Kirkor veled-i Emin isimli zimmiyi dava etmiştir. "Üçümüz bir mecliste bulunduğumuz sırada şirketten hakkım olan dört yüz seksen gurusun üç yüz yirmi gurusunu Karaman'dan aldım geriye kalan yüz altmış gurusu talep ederim" demiştir. Karaman iddiayı dinledikten sonra dört yüz seksen gurusu alacağını doğrulamış lakin "hepsini verdim" diyerek iddiayı reddetmiştir. Gerekli şahitler dinlendikten sonra Ogasib'in iddiası yalanlanmış ve dava düşmüştür.⁵⁸³

Faizsiz ödünç verme anlamına gelen "karz-ı hasen", XVI. yüzyılın ikinci yarısında gittikçe yaygınlaşan ve "muamele-i şer'iyye" ifadesi ile İslam ulemasınca uygun gösterilen faiz işlemlerine bir nevi alternatif olarak düşünülmüş ve teşvik edilmişti.⁵⁸⁴ Herhangi bir karşılık talep etmeden insanlara borç vererek yardım etmek, mahalle içi ahali ve mahalleler arası sosyal yardımlaşmanın belirgin bir örneği oluşturuyordu. Ancak her ne kadar İslam dininin hoş karşılamadığı şeylere Osmanlı toplumu tarafından karşı durulmak istense de buna bazı zamanlar engel olunamadığı incelenen kayıtlardan görülmektedir. 31 Mart 1691 (1 Recep 1102) tarihinde, Hacı Doğan Mahallesi'nde oturan Nikogos veled-i Sefer isimli zimmi, Teke Ahmed mahallesinde otururken daha önce vefat eden Osman Efendi ibn Ahmed Bey'in oğlu ve kızına dava açmıştır. Nikogos, dört sene önce Osman Efendi ibn Ahmed Bey'den Barut Agop isimli zimminin aldığı borç olan iki yüz on altı gurusu kefil olmuştur. Barut Agop firar etmiş ve iki sene geçtikten sonra, "kefaletim

⁵⁸² AŞS 752-73/388.

⁵⁸³ AŞS 755-122/594.

⁵⁸⁴ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, Ankara 2003, s.73.

sebebiyle Osman efendi ölmeden önce borcumu ödememe rağmen, borcu alalı iki sene oldu" diyerek "tefecilik namıyla benden yetmiş guruş daha aldı" diye beyanda bulunmuş ve şahitler bu duruma şahitlik etmişlerdir.⁵⁸⁵

Sicillere yansıyan borç verme durumlarına ilişkin belgelerde, tefecilik namıyla faiz alınarak verilen borçların yanında bey'⁵⁸⁶ işlemleri üzerinden de borç verildiğine şahit olunmaktadır. İncelenen mahalleye ilişkin borç-alacak davalarına ait belgelerden bey' işlemleri ile ilgili dikkati çeken bir örnek verilecek olursa; 26 Mart 1687 (12 Cemaziyülevvel 1098) Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan ve ticaret sebebiyle İzmir'de bulunan Agop veled-i Devletşah isimli zimmi, annesi Sare binti Asvador isimli Hıristiyan kadına vekâlet vermiştir. İki sene önce Kirkor veled-i Murat ve Yanos'a ticaret mallarından olan üç yüz on beş gurûşluk malı, doksan gün sonra ödemek üzere borç senedi vermeleri karşılığında satmıştır. Vekâleti elinde bulunduran annesi Sare, senetten kalan yüz elli yedi buçuk guruşu talep etmiş, borç ödenerek dava kapanmıştır.⁵⁸⁷

Mahalle ile ilgili incelenen belgelerde faiz ile para verme ya da verdiği eşyaya karşılık borç senedi alma gibi durumların yanında borç karşılığı rehin eşya alma durumu da gözlemlenmiştir. Hacı Doğan Mahallesi'nde 10 Ekim 1690 (6 Muharrem 1102) tarihinde ki bir kayıтта Nari binti Ohanis isimli Hıristiyan kadın, Süleyman bin Hacı ve eşi Emine binti Hasan'dan aldığı on guruş borç karşılığında vermiş olduğu bir kutu içinde mevzu bir sîm sine-bend ve bir çift altûn topak cebesi ve bir sîm bıçak ve bir çift altûn küpeyi borcunu ödediği halde alamadığı gerekçesiyle dava açmış, iddiasını kanıtlayamadığı için dava düşmüştür.⁵⁸⁸ Rehin vererek borç vermeye ilişkin bir diğer dava da 15 Ağustos 1698 (7 Safer 1110) tarihinde, Simfon veled-i Kızıl isimli zimmi, Suluhan'da sakin olan Hacador veled-i Markos isimli zimmiden seksen dört guruş aldığı borcun karşısında kendisine, kendi malımdan olan her bir miskali (4,5 gr kadar ağırlık) ikişer guruş kıymetli otuz yedi miskal altından bir çift cebemi (örme zırh) rehin olarak verdim. Borcumu

⁵⁸⁵ AŞS 757-35/137.

⁵⁸⁶ Bey' Müslüman halkın faizsiz borç para temin etmekte karşılaştıkları güçlükleri faiz sayılmayacak bir usulle ortadan kaldırarak, borca karşılık bir teminat vermek amacıyla XI. Yüzyıl Hanefî fakihleri tarafından ortaya konmuş bir akiddir. Abdülaziz Bayındır " Bey' bi'l-vefâ" *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 20-22.

⁵⁸⁷ AŞS 752-144/727.

⁵⁸⁸ AŞS 755-113/557.

ödediğim halde rehin olarak verdiğim mallarımı alamadım diye iddiada bulunduğu gözlemlenmektedir.⁵⁸⁹

Borç-alacak ilişkilerine ait incelenen belgelerde, borç alan kişilerin her zaman davalık olmadığı, alacaklı kişinin ödünç olarak verdiği parayı arada mahkemelik bir durum olmadan aldığına şahit olunmuştur. Örnek verilecek olursa Hacı Doğan Mahallesi'nde 22 Nisan 1684 (7 Cemaziyülevvel 1095) tarihinde, Arton veled-i Kaplan isimli zimmi Serkis veled-i Zeki'ye borç olarak verdiği yirmi iki esedi guruşu aldığını ve verilen borca ilişkin bir sorun olmadığını beyan etmiştir.⁵⁹⁰ Alacak davalarında bahsi geçen alacağın genel manada para, miras, altın vs. olmasının yanında ödünç verilen bir eşyanın da söz konusu olduğu görülmektedir. 2 Şubat 1691 (3 Cemaziyülevvel 1102) tarihli bir kayıta vefat eden Ahmed bin Pirli'nin eşi Cennet, " iki sene önce eşim Ahmed, Abdi bin Ahmed isimli kişiye yirmi üç vakiyye (dört yüz dirhemlik tartı) bir helvacı kazanı teslim etti, iki sene oldu hala istediğimde vermektan sakınır" diyerek dava etmiş, Abdi " kazanı on sekiz guruşa satın aldım" diyerek iddiayı reddetmiştir.⁵⁹¹ Günümüz şartları göz önüne alındığında bir kazan için iki sene kadar tartışma yaşamak ve bunun için sonunda mahkemelik olmak ilk bakıldığında şaşırtıcı gelebilir. Ancak 26 Temmuz 1691 (29 Şevval 1102) tarihli bir kayıta⁵⁹² kazan davasından yaklaşık beş ay sonra bir sofa, bir tabhane, bir sayegâh, kuyu ve hayat ile çevrili evin otuz beş guruşa satıldığı görmek, bir evin yarı fiyatıyla eş değer olan kazan davasının haklılığını doğrulamakta ve 17. yy 'da mutfak takımları vs. gibi ürünlerin ne kadar değerli olduğuna bir örnek teşkil etmektedir.

C- Hizmet Davaları

İncelenen mahallede görülen, mahalle ahalisi- çevre mahalle arasındaki tabanı miras ya da borç alıp vermeye dayanan davaların yanında, borçlu-alacaklı ilişkisine ait olan bir diğer belge türü de hizmet sonucu hak edilmiş olan parayı alamayanların açtığı davalardır. İncelenen mahallede yapılan borçlanmaların işveren-işçi arasında çıkan bazı anlaşmazlıklardan doğduğuna şahit olunmaktadır.

⁵⁸⁹ AŞS 764-17/70.

⁵⁹⁰ AŞS 751-29/150.

⁵⁹¹ AŞS 757-12/47.

⁵⁹² AŞS 757-72/288.

Osmanlılarda sanayi ve ticaret merkezi olan şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretiminin herhangi bir kolunda uzmanlaşmış kişilerin meslekler halinde örgütlenmelerinden oluşan esnaf denilen topluluklarda, mesleki örgütlenme yukarıdan aşağıya doğru usta, kalfa, çırak şeklindedir. Çıraklık ile başlayan ve kalfalık ve ustalığı takip eden süreç oldukça zordur. Ustaların yanında bulunan çıraklara "şakird" denilmektedir.⁵⁹³ İncelenen mahallede de hizmet karşılığı açılan davalardan birinde şakird olan bir kişinin ustasından parasını alamadığı iddiasında bulunduğu görülmektedir. 20 Şubat 1699 (19 Şaban 1110) tarihinde Hacı Doğan mahallesinde Bogos veled-i Acı Bogos isimli genç zimmi, Toros veled-i Zakir'in isimli ustasından "yedi senedir hizmet ettiğim halde ücretimi alamadım" diyerek şikâyette bulunmuştur. Ustası Toros, Bogos "birkaç sene hizmet etti lakin mesleği öğrenmek üzere sofçuluk sanatı üzerine şakird olarak hizmet etti" diyerek iddiayı reddetmiştir.⁵⁹⁴

Aynı konuyla alakalı bir diğer kayıta, 16 Ocak 1700 (25 Recep 1111) tarihinde, Bedros veled-i Sakar isimli zimmi, "Ohanis veled-i Bogos'a on beş senedir hizmet ettiğim halde ücretimi alamadım" diyerek dava açmıştır. Ohanis ise cevabında "Bedros'un sekiz sene sofçuluk sanatını öğrenmek için şakirdlik ettiğini, üç sene içinde ücretini ödediğini" söyleyerek iddiayı reddetmiştir. Şahitlerin Ohanis'i desteklemeleriyle birlikte Bedros'un davası düşmüştür.⁵⁹⁵

Öte yandan bir sof kenti olarak tanımlanan Ankara'da 1590 (H. 998) olarak tarihlenen bir belgede 621 adet sof tezgâhı için vergi toplandığından bahsedilmektedir.⁵⁹⁶ 6 Şubat 1691 (7 Cemaziyülevvel 1102) tarihli incelenen bir belgede içinde iki destgahlı bir bab sof hanenin de bulunduğu bir ev satışına şahit olunmaktadır.⁵⁹⁷ Yukarıda verilen hizmet davaları ile ilgili örnekte, Hacı Doğan Mahallesi'nde sofçuluk sanatının yapıldığı ve sof ticaretiyle ailelerin geçimlerini sağladığı ve Hacı Doğan Mahallesi'nin de, Ankara'nın sof kenti olmasını sağlayan süreçte katkılarının olduğu görülmektedir.

⁵⁹³ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara 2006, s. 190.

⁵⁹⁴ AŞS 764-59/238.

⁵⁹⁵ AŞS 764-54/214.

⁵⁹⁶ Halit Ongan, *Ankara'nın İki Numaralı Seriyeye Sicili*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 4.

⁵⁹⁷ AŞS 757-13/49.

Mahalle içinde yaşanan işveren-işçi ilişkisi ile ilgili örnek belgelerden birinde, 27 Mart 1692 (9 Recep 1103) tarihinde, Maydıros veled-i Kirkor isimli zimmi, Peştemalcı oğlu Acı Melkon veled-i Avanis isimli zimmiyi dava etmiştir. "Sekiz senedir Acı Melkon'un evinde annesi, evlatları ve kendisine hizmet ettim, yapmış olduğum hizmet karşılığında hakkım olan ücretimi talep ederim" demiştir. Mahkeme Maydıros'un ücret karşılığı hizmet etmediği gerekçesiyle iddiayı reddetmiştir.⁵⁹⁸

Bir diğer belgede 25 Nisan 1681 (6 Rebiülahir 1092) tarihinde Hacador veled-i Feraşet isimli zimmi, daha önce ölen Ohanis veled-i Agop isimli zimminin varislerine dava açmıştır. Hacador iddiasında, "Ohanis'e yirmi sene ücret almadan hizmet ettim, Ohanis öldükten sonra varislerine kalan mirastan hakkımı talep ederim" demektedir. Varisler ise "Ohanis hayattayken ve akli yerindeyken Hacador'a yüz guruş vermiş ve aralarında bu paranın yirmi sene hizmet karşılığında takas etmişlerdir" diyerek iddiayı reddetmiş ve dava kapanmıştır.⁵⁹⁹ Bu örnek belgelerden hizmet eden kişilerin hangi gerekçeyle ya da tam olarak ne şekilde bir hizmet ettikleri bilinmemektedir. Ancak incelenen bazı belgelerde hizmetin hangi alanda yapıldığı ve talep edilen ücretin gerekçesinin beyan edildiğine şahit olunmaktadır. Örnek verilecek olursa, 10 Kasım 1699 (17 Cemaziyülevvel 1111) tarihli bir belgede Hacı Doğan Mahallesi'nde Abraham veled-i Kapril, Acı Miyamin veled-i Murat isimli zimmiyi, kendisine hizmet edip ücretini alamadığı gerekçesiyle dava etmiştir. Acı Miyamin ise " on sene hizmet ettiğini kabul ederim lakin kazzazlık sanatını öğretmek için dokuz sene hizmet edip, tam anlamıyla öğrendikten sonra kendisine tekmil vererek bir sene de ücretli çalıştırdım" diyerek davayı reddetmiştir.⁶⁰⁰ Özer Ergenç "Ankara ve Konya" adlı çalışmasında Ankara sicillerinde var olan esnaf gruplarını listelerken kazzazlık (ipekçilik) sanatını dâhil etmezken.⁶⁰¹ Konya'da var olan esnaf gruplarına dâhil ettiği görülmektedir.⁶⁰² Bu sanat dalı belki de XVI. yüzyıl içerisinde Ankara'da var olan bir sanat değildi. XVII. yüzyılda Hacı Doğan Mahallesi'nde görülmüş olması, mesleğin daha sonradan şehir içinde yerleştiği ve esnaf grupları içinde yerini aldığı kanısını güçlendirmektedir.

⁵⁹⁸ AŞS 758-21/90.

⁵⁹⁹ AŞS 748-19/84.

⁶⁰⁰ AŞS 765-30/131.

⁶⁰¹ Ergenç, "Ankara ve Konya", s. 99.

⁶⁰² Ergenç, "Ankara ve Konya", s. 102.

D- Hibe

Sözlükte " karşılıksız vermek, bağışlamak" anlamına gelen hibe, hukuk dilinde özel borç ilişkileri grubunda yer alan ve bir malın karşılıksız olarak başkasına bağışlanmasını ifade eden sözleşmenin adıdır. Arapçada hediye, sadaka, atıyye, nihle, Türkçede bağış ve teberru gibi kelimeler hibe ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁶⁰³ Osmanlı toplumunda, hibe gayrimenkullerin el değiştirmesinin bir başka yolu olarak görülmektedir.⁶⁰⁴ Araştırma konusu olan mahalle ile ilgili incelenen belgelerde hibe ile ilgili kayıtları görmek mümkündür.

İncelenen mahallede hibe ile ilgili aşağıda örneği verilen üç dava kaydında da mülk sahiplerinin kadın oldukları görülmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi hibe kayıtlarında da kadının vekil tayin ettiği görülmektedir. Sicillerde ev, bağ gibi mallarını hibe edenlerin yakın akrabalarından bahsi geçen kişilerin oğlu, kızı, torunu veya eşi olduğuna şahit olunmaktadır. 8 Mayıs 1681 (19 Rebiülahir 1092) tarihli bir kayıta, Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan Raziye binti Mehmed isimli kadın, İbrahim bin Yakup isimli kişiyi vekil tayin ederek, oğlu kızı Ayşe'ye mahallede bulunan evini ve evin içinde bulunan tüm eşyayı hibe ettiği görülmektedir.⁶⁰⁵ Örneği verilen belgede Raziye isimli kadın mülkünü torununa bağışlarken, bir diğer belgede üvey oğluna bağış yapıldığı görülmektedir. 25 Mayıs 1682 (18 Cemaziyülevvel 1093) tarihli belgede Fatıma binti Ali Dede isimli kadın, "mahalle bulunan dörtte bir hissem olan evimi, üvey oğlum Ahmed bin Pirli' ye yetmiş beş esedi guruşa satarak, bahsi geçen meblağı kendisine hibe ettim" şeklinde beyanda bulunmuştur.⁶⁰⁶ Yine aynı kişinin bu seferde Ankara'da bulunan Solfasol isimli köyde bulunan on ırgatlık bağı üzümü ile birlikte, 25 Mayıs 1682 (18 Cemaziyülevvel 1093) tarihinde Helvacı Mehmed bin Mehmed isimli kişiye hibe etmiştir.⁶⁰⁷

Konuyla ilgili bir diğer kayıta mahallede yaşayan gayrimüslim birinin mülkünü kendi oğluna hibe ettiği görülmektedir. 7 Eylül 1681 (23 Şaban 1092) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde yaşayan Osib veled-i Serkis isimli zimmi,

⁶⁰³ Ali Bardakoğlu, "Hibe", *TDVİA*, C. 17, Ankara 1998, s. 421.

⁶⁰⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kamusu*, C.4, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1969, s. 223.

⁶⁰⁵ *AŞS 748-27/117*.

⁶⁰⁶ *AŞS 749-11/55*.

⁶⁰⁷ *AŞS 749-11/54*.

mahallede bulunan evini oğlu Arton'a hibe ettiği görülmektedir.⁶⁰⁸ Yine mahallede 18 Ekim 1700 (5 Cemaziyülevvel 1112) tarihinde Ahmed bin Abdünnebî isimli kişinin aynı mahallede bulunan evini oğluna hibe etmiştir.⁶⁰⁹

Hibe ile ilgili belgelerde bazen de hibe verilen kişinin akraba ya da kan bağı olmayan biri olduğu gözlenmiştir. 17 Kasım 1701 (15 Cemaziyelahire 1113) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden olan Halil bin İsmail isimli kişi, Kul Derviş mahallesinde bulunan harabe evinin arsasını Ahmed bin Hacı Mehmed isimli kişiye hibe etmiştir.⁶¹⁰

İncelenen bir diğer belgede hibe olarak verilen mülkün üzerinden miras anlaşmazlığı olduğu görülmektedir. 6 Haziran 1683 (10 Cemaziyelahire 1094) tarihinde vefat eden Usta Mehmed bin Mustafa'nın mirası oğlu, kızı ve eşine kalmıştır. Kızı olan Hüma isimli kadın, kardeşi Mahmud Efendi'nin mirastan hakkını vermediği gerekçesiyle dava açmıştır. Mahmud Efendi “babasının ölmeden önce ve akıl sağlığı yerindeyken mülkünü bana hibe etti” diyerek şahitler ile kanıtlamış ve iddiayı reddetmiştir.⁶¹¹ Bir diğer kayıтта, hibe olarak verilen mülkün üzerinde miras anlaşmazlığı olduğu ve hibe olan evin oğlu tarafından annesine verildiği görülmektedir. 3 Ağustos 1683 (9 Şaban 1094) tarihinde Hacı Doğan Mahallesi'nde Abraham ve Kirkor ve Marta ve Maryem veled-i Kirkos isimli kardeşler, nineleri Turfanda'ya babalarından kalan mülkü el koyduğu gerekçesiyle dava açmışlardır. Turfanda isimli kadın ise, "yirmi sene önce oğlum Kirkos hayattayken ve akıl sağlığı yerindeyken evini bana hibe etmiştir" diyerek elinde bulunan hüccet-i şeriyye'yi göstermiş ve böylece dava kapanmıştır.⁶¹²

E- Vergiler

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın başlarından itibaren fetihlerle birlikte sürekli genişlediği için askeri, hukuki, mali ve sosyal alanda değişimlere uğramıştır. Osmanlı Devleti bundan dolayı imparatorluğun her tarafını kapsayan tek bir vergi

⁶⁰⁸ AŞS 748-57/262.

⁶⁰⁹ AŞS 765-110/498.

⁶¹⁰ AŞS 766-73/369.

⁶¹¹ AŞS 749-82/440.

⁶¹² AŞS 749-102/542.

düzeni koymak yerine, fethedilen her bölgenin sahip olduğu coğrafi, kültürel ve ırki özellikleri ile birlikte ekonomik ve sosyal yapısına göre düzenlemeler yapmıştır.⁶¹³

Osmanlı hukukunda halktan istenilen vergilerin özelliklerini şu şekildedir: Şer'i vergilerin temelini oluşturan öşür, bir kazanç vergisi olarak ziraî ekonominin temel üreticisi olan ailenin üretiminde alınan bir ürün fazlasıdır ve bu fazla ürün aileyi ekonomik bir bunalıma sokmayacak boyuttadır.⁶¹⁴ Örfi vergiler içinde yer alan, raiyyet rüsûmu diye adlandırılan vergiler yönetim hizmetleri için talep edilen ve diğer taraftan da statü vergileri olarak talep edilen meblağlardır.⁶¹⁵ Hıristiyanlar için Fatih kanunnamesinde ayrı bir raiyyet vergisi sisteminin olduğu, bu verginin sadece Hıristiyan reayaya ait olduğundan bahsedilmektedir. " *Zimmiden alınan baş resmine ispence derler, yirmi beş akçadır, sagireden alınmaz*" şeklinde belirtilen bu vergi buluğ çağına girmiş her gayrimüslimden alınır. Müslümanlar ispence ödemezler. Hıristiyan Müslüman olduğu takdirde bu vergiyi ödemez.⁶¹⁶ Örneğin 18 Mayıs 1681 (29 Rebiülahir 1092) tarihli bir kayıta Ankara reayasının rüsümünü toplamak üzere memur olan Yusuf Ağa, Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden Mehmed bin Abdullah 'ın resm-i raiyyet' ini ödemediği gerekçesiyle dava etmiş, Mehmed cevabında " benim babam mezbur Abdullah zimmi olup ben şeref-i İslam ile müşerref oldum raiyyet resm-i vermek gerekmez" diyerek iddiayı reddetmiş dinlenen şahitler ile birlikte dava düşmüştür.⁶¹⁷

Bu genel uygulamanın yanında Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'ın ilanına kadar olağanüstü hallerde ve özellikle harp masraflarını karşılamak üzere, hükümdarın emri ile halktan doğrudan doğruya alınan eşya, para, hizmet gibi toplanan vergilere *avâriz-ı divâniye* adı verilir.⁶¹⁸ Örfi vergiler grubundan olan avâriz, ilk olarak harp zamanlarındaki ihtiyaçları karşılamak üzere alınırken, daha sonraları devletin düştüğü mali sıkıntıları hafifletmek amacıyla toplanmıştır.⁶¹⁹

⁶¹³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s. 165.

⁶¹⁴ Levent Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 109-110.

⁶¹⁵ Halil İncalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, C. XXIII, S. 92, Yıl Ekim 1959, s. 575-610.

⁶¹⁶ İncalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", s. 602-608.

⁶¹⁷ *AŞS 748-09/39*.

⁶¹⁸ Barkan, "Avarız", s.13.

⁶¹⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.II, Feza Gazetecilik Yay. İstanbul 1999, s. 513-649.

Doğrudan doğruya devlet tarafından tahsis edilen görevliler aracılığıyla toplanarak ilgili kişiye teslim edilen bu verginin belirlenmesinde "avarız hanesi" birim olarak kabul edilmiştir.⁶²⁰ Avarız vergisi, avarız akçesi veya bedel-i avarız⁶²¹ adıyla nakit toplanırdı. Yukarıda bahsedildiği gibi bütçe açıklarını kapatmak üzere devamlı vergiler haline getirilen avarız vergisi altından ezilen fakir halkın bundan biraz da olsa rahat nefes alması için zamanla bölgenin zenginleri tarafından avarız vakıfları kurulmuştur.⁶²² 2 Mayıs 1699 (2 Zilkade 1110) tarihli bir kayıтта Hacı Doğan Mahallesi avarız hane mütevellisi olan Mahmud bin Ömer, Mehmet'in daha önceden mütevellisi olduğu para vakfının kendisinde olan dört yüz otuz gurûşluk meblağını oğulları Ashap Sefer, Hasan, Bayram isimli kardeşlerden aldığı beyan etmiştir.⁶²³

Avarız vergileri toplanma şekillerine göre aynî ve hizmet olarak ikiye ayrılır. Aynî olarak alınan vergilerin başında nüzûl gelir. Nüzûl vergisi asker için lazım olan un ve hayvanlar için alınan arpa olup karşılıksız alınan gerçek bir vergidir. Ordu için gerekli erzakın bir yere gönderilmesi anlamına gelen sürsat, gerçek bir vergi değil, sadece un, arpa, ekmek, yağ, bal vs. gibi gıdaların kadılar aracılığıyla toplanıp belli yerlerde bulundurulması gereken bir zorunluluktur. Hizmet olarak alınan vergi türü de kürekçiliktir.⁶²⁴ İncelenen belgelerde hizmet olarak alınan vergilerden kürekçilik için toplanan bir kayda rastlanılmamıştır.

Öte yandan nüzul vergisi ile ilgili bir kayıтта, 17 Eylül 1692 (6 Muharrem 1104) tarihinde Ankara kazasının bedel-i avâriz ve nüzûlunu toplamak üzere İsmail Ağa görevlendirilmiş, kazanın her mahallesi için avarız hane başına on altı guruş zam yapılmıştır.⁶²⁵ 11 Şubat 1694 (15 Cemaziyelahir 1105) tarihin bir başka kayıтта ise, Ankara kazasının bedel-i sürsat vergisini toplamak üzere Arif Çelebi, her mahallenin avarız hane başına dört buçuk guruş tahsil etmesi için görevlendirilmiştir.⁶²⁶

⁶²⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yay. Ankara 1997, s. 301.

⁶²¹ "Ankara Kazasının bedel-i avarızını toplamak üzere..." *AŞS 759-122/505*.

⁶²² Hüseyin Muşmal, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat(1640-1650)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000, s. 108.

⁶²³ *AŞS 764-75/313*.

⁶²⁴ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 537-539.

⁶²⁵ *AŞS 758-134/520*.

⁶²⁶ *AŞS 759-5/23*.

Alınan vergilerden bir diğeri de imdâd-ı seferiyye ‘dir. Savaş zamanlarında bütçe açığı kapatmak ya da valilerin sefer masraflarını karşılamak amacıyla halktan toplanan örfi bir vergidir.⁶²⁷ 21 Mart 1695 (5 Şaban 1106) tarihli bir kayıтта, Ankara kazasından imdâd-ı seferiyye için, her bir avarız hane başından üç buçuk guruş toplanması emredilmiştir.⁶²⁸ 27 Nisan 1695 (13 Ramazan 1106) tarihli bir başka kayıтта ise Anadolu eyaletine mutasarrıf olan Mustafa Paşa hazretlerinin imdâd-ı seferiyye için verilecek para, sof, binek hayvanları gibi ihtiyaçları toplamak üzere memur edilen Recep Ağa'nın kırk beş günlük masrafının bin yüz kırk iki guruş olduğu gerekçesiyle Ankara kazasının avarız hane başından üç guruş toplandığı görülmektedir.⁶²⁹

Bu konuyla alakalı olarak divanın istekleri ve bu hususla alakalı olarak görevlendirilmiş olan memurların masrafları çoğunlukla yüksek meblağlara ulaşmaktaydı. Bu masrafların adil bir şekilde dağıtılması ve gerektiğinde önem sırasına göre ertelenmesi amacıyla kazalarda bulunan kadıların gözetiminde "tevzi" defterleri denilen defterler düzenlenmeye başlandı. Sancak, kaza, nahiyeye ve köylere düşen imdâd-ı seferiyye, imdâd-ı hazeriyye, avarız, nüzûl, menzil ücretleri, paşalar için harcanan paralar, tahsil için görevlendirilen kişilere zahire, konak ücretleri, teftiş için gelen görevliler vs. kişilere verilen ücretlerle kazalara düşen giderleri gösteren deftere salyâne veya tevzi defteri denilmektedir. Bir sancağa düşen masraf, sancakta bulunan kazalara, nahiyelere, nahiyelerin mahallelerine dağıtılır ve toplanırdı.⁶³⁰ Örneğin 6 Nisan 1694 (10 Şaban 1105) tarihli bir kayıтта, Kütahya valisi İbrahim Paşa'nın masraflarını karşılamak ve diğeri masraflar için gerekli olan iki bin beş yüz yetmiş sekiz guruş Ankara'da bulunan hanlardan, kasaba nahiyelerinden ve nefsi-i Ankara'dan alınmak üzere tevzi ve taksim-i salyâne olmuştur.⁶³¹

Vergi konusunda dikkati çeken başka bir husus da tevzi defterlerinde her bir vergi kaleminin ayrıntılandırılması olmuştur. Vergi kalemlerinin ayrıntılı bir şekilde yazılmasının sebebi, tahsil edilecek olan verginin hangi amaçlar doğrultusunda

⁶²⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2. S.63.

⁶²⁸ AŞS 760-219/763.

⁶²⁹ AŞS 760-216/760.

⁶³⁰ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü", *Belleten*, C.LII, S. 203, 1988, s. 135.

⁶³¹ AŞS 759-148/580.

kullanılacağını reyanın bilmesi ve bu konuda da reyanın güven duymasını sağlamaktır.⁶³² 17 Şubat 1697 (25 Recep 1108) tarihli kayıt buna bir örnektir.⁶³³

Öte yandan yukarıda da bahsedildiği gibi yüksek meblağlara ulaşan vergiler nedeniyle halkın bunları ödemekte güçlük çektiği ya da vergi memurunun zorla para alarak tacizde bulunduğu görülmektedir. Örneğin 14 Mart 1696 (9 Şaban 1107) tarihli bir kayıta, Ankara'da sakin Hacı Doğan Mahallesi'nden Maydıros veled-i Agob ve Bali veled-i Maydıros Keyyâlin Mahallesi'nden Anderyâs veled-i Kirkor ve Kebkebir-i Müslim Mahallesi'nden Acı Manik ve Bogos ve diğer mahallelerden gayrimüslim ahali, 1694 senesinde cizyedar memuru Bostancı Ahmed Ağa'nın kendilerinden zulümle aldığı bin sekiz yüz otuz üç guruşu talep ettikleri görülmektedir.⁶³⁴

Vergilerin toplanması sırasında merkezden kadılıklara gönderilen emirlerde kaç adet vergi hanesi olduğu belirtilmiş, gönderilen memurun elinde mühürlü ve padişah nişanlı mevkûfât defteri sureti bulunduğu ve vergilerin zamanında tahsil edilmesi gerektiği söylenmiştir.⁶³⁵ İncelenen sicil kayıtlarında Hacı Doğan Mahallesi'nin avarız hane sayısı dört olarak belirlenmiş ve incelenen dönemde avarız hane sayısını herhangi bir değişiklik yapılmadığı görülmüştür.⁶³⁶

⁶³² Jülide Akyüz Onat, " Avarız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.22, 2012, s. 224.

⁶³³ *AŞS 760-132/816*. "... İşbu sene-i mübarekede taraf-ı saltanat-ı aliyyeden bâ-hatt-ı hümayun vilayet-i Anadolu'ya eşkıya tefişi için tayin buyurulan düstûr-ı mükerrrem müşîr-i müfehham vezir-i rûşen-zamîr devletlü, saadetlü, atûfetlü Osman Paşa yessarallahu mâ-yüridûpaşa hazretleri medine-i Ankara'ya teşriflerinde sekiz gün meksinde mecmu matbah harcı ve kendülere hediye virilen nukûd ve sofrlar bahası ve mukaddema gelen kethüdarları Ali Ağa'ya hediye virilen sofrlar bahası ve kendünün masrafı ve iki yüz elli guruş menzil akçesi ve harc-ı mahkeme ve cem idene ücret cümle ayân-ı vilayet ve iş erleri marifetleriyle muvâcehelerinde hesab ü kitab olunduk da min-haysül-mecmu üç bin üç yüz kırk yedi guruşa baliğ olub meblağ-ı mezburun sekiz yüz sekiz guruşu cümle ittifâkıyla..."

⁶³⁴ *AŞS 762-49/196, 760-94/390*.

⁶³⁵ Jülide Akyüz Onat, " Avarız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları", s.224.

⁶³⁶ *AŞS 764-115/489, 765-155/692, 766-176/858*.

SONUÇ

Bu çalışmada Ankara Şehri'nin bir mahallesinin genel durumunu belirlemeye çalıştık. Bunu gerçekleştirirken amacımız, araştırmanın ana kaynağı olan Şer'iyye Sicillerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda mahallenin coğrafi, idari, demografik ve mali durumu hakkında yorumlar yapabilmektir. Elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

Ankara İç Anadolu'nun kuzeybatısında Ankara Çayı'nın geçtiği ovanın doğrultusunda kurulmuş, tarihin en eski dönemlerinden bu yana çeşitli kültürleri bünyesinde barındırmış olan bir şehirdir. XVII. yüzyıl Ankaralısı için şehir; ticaret merkezi olarak kabul edilen bir çarşının bulunduğu, Cuma kılınır büyük bir camininin bu çarşıda var olduğu, ticaret ve konaklama fonksiyonlarına cevap veren hanların yanında kahvehane, hamam gibi kamusal alanların yer aldığı mekân olarak düşünülmektedir. Şehrin atar damarı şeklinde nitelenen çarşı, ekonomik ve üretim değerlerinden ziyade toplumsal ilişkilere sahne olan bir mekândır. İki kesimli Ankara şehrinin Aşağı Yüz olarak adlandırılan ana konumlarından birinin merkezi olan Hasan Paşa Hanı (Suluhan) bu görevi üstlenmektedir. Ayrıca hanın bitişiğinde kurulan Hacı Doğan Mahallesi'nin, incelenen kayıtlarda adı en fazla geçen ikinci mahalle olması iktisadi faaliyetlerden payını fazlaca aldığı şeklinde yorumlanabilir.

1523/30 tarihli (TD 117/MVAD 438) isimli defterlere göre kale haricinde Ankara'da 81 mahalle bulunmaktadır. Hacı Doğan Mahallesi de bunlardan biridir. 1522 tarihli Tapu-Tahrir defterine göre mahalle 41 nefer, 37 hane (Müslüman), 4 nefer, 4 hane (Hristiyan) olarak gösterilmiştir. 1571 tarihli tahrir defterinde tamamen Müslümanlardan oluşmuştur. XVII. yüzyıl içinde incelenen belgelerde ise Hacı Doğan'ın karma bir mahalle olduğu görülmüştür.

Fiziki bir birim olarak tarif edilen mahallenin fiziki alanını aslında toplumsal ilişkiler şekillendirmektedir. Hacı Doğan Mahallesi'nin de bünyesinde cami, mescit, sokak gibi birimlerinin yanında çeşme, mahalle mektepleri, medreseler, mezarlıkları barındırdığı görülmektedir. Hacı Doğan Mescidi (ki mahallenin adını bu mescitten aldığı düşünülmektedir) ve İbadullah Camii bugün de hala ayakta kalan yapılar arasındadır.

Osmanlı mahallesinin fiziki yapısını oluşturan öğelerden biri de evlerdir. Mahalle içerisinde bulunan evlerin, yapılan diğer çalışmalarda görülen evler ile eşdeğer özelliklere sahip olduğuna şahit olunmaktadır. Tahtâni (tek katlı) ve fevkanî (iki katlı) olarak sınıflandırılan evlerden iki katlı olanlarına Hacı Doğan Mahallesi'nde 1635'li yıllara kadar rastlanılmamıştır. 1680 yılından sonra incelenen sicillerde iki katlı evler yaklaşık olarak %41'lik bir orana ulaşmıştır. Bu tarihlerde şehrin genelinde de bu oranın yaklaşık %45'e ulaştığı görülmektedir. Bu değerler, mahallenin gelişmeye devam ettiğine ve insanların yaşam alanlarını genişlettiğine işaret etmektedir.

Şehrin önemli gelir kaynağı olan sofun mahalle içinde de etken olduğu, evlerde bulunan sof kârhanelerinden anlaşılmaktadır. Hacı Doğan Mahallesi'nde içinde sof kârhanesi bulunan bir evin satış fiyatı ile aynı özelliklere sahip olup sadece sof kârhanesi bulunmayan bir başka evin değerinin 3,5 kat daha aşağı olduğu görülmektedir. Bu da sof üretim biriminin önemine işaret etmektedir. XVIII. yüzyıl ortalarında Fransız sefaretî tarafından hazırlanan bir raporda 6 tezgâhlı atölyeler "büyük atölye" sınıfına dâhil edilmiştir. Buna dayanarak XVII. yüzyılda mahallede bulunan 4 tezgâhlı bir evin de küçümsenmeyecek boyutta olduğu söylenebilir.

Mahalleye ait olan veriler değerlendirildiğinde, birçok ekonomik etkinliğin olduğu görülmektedir. Mahallede yaşayan kişilerin mumcu, dellalbaşı, helvacı, kuyumcu, aşçı, kömürcü, sofçu gibi lakaplar ile anılması meslekler ile ilgili ipuçları vermektedir. Ayrıca belgelerde mahalle ahalisinden birinin, 242 yük tütüne sahip olması tütün ticareti yapmış olma ihtimalini göstermektedir.

Ekonomik etkinliklerin yanında ev, arsa, bağ, bahçe gibi gayrimenkullerin alım-satımları, borç-alacak davaları gibi mali faaliyetlerin de varlığı görülmektedir. Gayrimenkul satışları içerisinde Solfasol, Çubukabâd, Balgad isimli farklı yerlerde bağ satışına şahit olunmaktadır. Buradan hareketle Ankara'nın fiziki yapısı içinde dört tarafının bağcılığa elverişli olduğu kanısına varılmaktadır.

Hacı Doğan Mahallesi'nde kullanılan ev eşyalarının dönem içerisinde bir farklılık göstermediği ve klasik Osmanlı evlerinde görülen eşyalar ile eşdeğer olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Doğan Mahallesi, evleri, mahalle kuralları, bünyesinde barındırdığı vakıfları, nişan, evlenme, boşanma, mihr, vasi tayini, miras

anlaşmazlıkları gibi unsurları ile Osmanlı mahallesinin klasik bir numunesini oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze kadar insanoğlunun yaşadığı her yerde toplumu rahatsız eden durumlar yaşanmıştır. Hacı Doğan Mahallesi 'de bu durumdan nasibini almış, hırsızlık, adam öldürme, yaralama, şiddet uygulama, gasp, iftira gibi vakalara ev sahipliği yapmıştır. Ancak dönem içinde Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesi sayesinde bu gibi durumlara müsamaha gösterilmemiştir.

XVII. yüzyıldan itibaren fetihlerle büyüyen Osmanlı Devleti askeri, mali, hukuki, ekonomik ve sosyal alanda değişimlere uğramış, bundan dolayı imparatorluğun her tarafını kapsayan tek bir vergi düzeni yerine, fethedilen bölgenin coğrafi, kültürel ve ekonomik özelliklerine göre vergi düzeni getirmiştir. Hacı Doğan Mahallesi 'de bu vergilerden nasibini almış 1601 yılında 5 olarak gösterilen avârizhâne sayısı incelediğimiz yüzyıl içinden 1786'ya kadar 4 olarak verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanına kadar olağanüstü hallerde hükümdarın emri ile halktan doğrudan doğruya alınan eşya, para, hizmet gibi toplanan vergilere “avarız-ı divaniyye” adı verilmiştir. Devlet tarafından tahsis edilen görevliler aracılığıyla toplanan bu verginin belirlenmesinde “avârizhâne” birim olarak kabul edilmiş, “avarız akçesi, bedel-i avarız” adıyla nakit toplanmıştır. Devletin bütçe açığını kapatmak amacıyla devamlı hale getirdiği bu vergilerden ezilen halkın yardımına, mahalle zenginlerinin destekleriyle kurulan “avarız vakıfları” yetişmiştir. Hacı Doğan Mahallesi'nde de bu vakıfların varlığı verilen örnekler ile gösterilmiştir.

Genel olarak ifade edecek olursak, bu çalışmada bir mahallenin genel durumu hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Yaptığımız çalışma Hacı Doğan Mahallesi ile ilgili bazı boşlukları doldurmuştur. Ancak yapılacak yeni çalışmalarla bu eksikliklerin de giderilebileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

I. OSMANLI ARŞİVİ KAYNAKLARI

A) Ankara Şer'iyeye Sicili (Defter No, Sayfa No şeklindedir.)

1/ 918.

699/ 8, 25, 33.

701/ 45, 59, 100.

702/ 5.

704/ 82.

705/ 1493.

710/ 38.

727/ 74, 104, 112, 171.

732/ 38.

742/ 98.

745/ 32, 659.

746/ 31, 41, 66, 76, 205.

747/ 118.

748/ 9, 19, 27, 32, 48, 50, 56, 57, 84, 85, 87.

749/ 8, 11, 48, 71, 76, 82, 84, 95, 101, 102, 120.

750/ 7, 18, 23, 24, 27, 28, 31, 45, 58, 103, 217, 264.

751/ 14, 20, 29, 45, 49, 50, 54, 69, 81, 102.

752/ 10, 15, 16, 18, 50, 69, 72, 73, 80, 81, 82, 88, 90, 93, 112, 119, 122, 144,
155, 159, 185, 213, 218, 221, 240.

753/ 41, 102, 105.

754/ 12, 16, 17, 52, 62.

755/ 17, 32, 58, 81, 88, 93, 113, 122.

757/ 12, 13, 24, 32, 35, 45,72, 86, 77, 80, 95, 96, 98, 113, 140, 148,158, 219.

758/ 18,21, 28, 59,62, 86, 91, 93, 117, 134.

759/ 5, 9, 13, 17, 18, 30,35, 76, 78, 80, 97, 99, 122, 148.

760/ 29, 51, 53, 55, 57, 94, 107, 125, 132, 137, 143, 216, 219.

762/ 9, 31, 48, 49, 56, 57, 58,77, 105, 116, 128, 130.

764/ 10, 11, 16, 17, 23, 29, 32, 54, 59, 65, 72, 75, 81, 87, 92, 108, 115, 119, 138.

765/ 6, 12, 17, 27,30, 38, 41, 110, 151, 155, 185.

766/ 24, 39, 62, 63, 73, 94, 97, 110, 113, 132, 136, 137, 176.

B) Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi

TKGM -KKA-TD-74, s.64.

C) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA- df 1964, Sf 396, Sr 319

VGMA- df 734, Sf 124, Sr 227

II. BASILMIŞ ANA KAYNAKLAR

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 937/1530 I Kütahya, Karahisâr-ı Sâhib, Sultan-önü Hamît ve Ankara Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

III. ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLERİ

AKIN, Nur, "Ev", *TDVİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 507-512.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şer'iyeye Sicilleri I*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989, s.(68).

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor I*, OSAV Yayınları, İstanbul 1997.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 1, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 2, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.3, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- AKTAN, Hamza, "Aile Hukuku", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, C.2, ss. 396-433.
- AKTÜRE, Sevgi, "16. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler", *Tarih İçinde Ankara Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, Ankara 1984, ss. 1-47.
- AKYURT, M. Yusuf, "Türk İslam Kitabeleri", *Cilt XI.*, TTK, Ankara 1942, s. (54).
- AKYÜZ, Jülide, " *XVIII. Yüzyılda Ankara*", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora tezi, Ankara 2003.
- AKYÜZ ONAT, Jülide, " Avarız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.22, 2012, ss. 219-232.
- ALEMDAR, Korkmaz, "Seyahatnamelerde Ankara", *Tarih İçinde Ankara Eylül 1981 Seminerleri*, ODTÜ, Ankara 1984, ss. 97-105.
- Ankara Rehberi 2000, Ankara Ticaret Odası, Devran Yayınları, Ankara 2000.
- Ankara: Başkent'in Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara 2004.
- ARIKAN, Muzaffer, *Hicri 867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri (Açıklamalarla Metin Tespiti)*, AÜDTCF, (yayınlanmamış doktora tezi), MCMLVIII, Ankara 1958.
- ATAR, Fahrettin, "Kadı", *TDVİA*, İstanbul 2001, C. 24, ss. 66-69.
- AYDIN, Suavi, "Ankara Ankara Güzel Ankara", *Kepikeç*, sayı: 9, Ankara 1999, ss.65-76.
- BALTACI, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s.25-34.
- BARDAKOĞLU, Ali, "Hibe", *TDVİA*, C. 17, Ankara 1998, ss. 421-426.
- BARCAN, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I", *İÜİFM*, II (1940-41), ss. 20-59.
- BARCAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C.X, 1951-53, ss. 1-16.
- BARCAN, Ömer Lütfi, " Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti", *Türkiyat Mecmuası*, C.X, 1951-53, s.22.

- BARKAN, Ömer Lütfi, " Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri, 1545-1659", Belgeler, 111, 5-6, ss. 1-479.
- BARKAN, Ömer Lütfi, " Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, Ekim 1962-Şubat 1963, No. 1-2, ss. 239-296.
- BAYARTAN, Mehmet, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2005, ss. 93-107.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- BAYINDIR, Abdülaziz " Bey' bi'l-vefâ" *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 20-22.
- BAYRAM, Sadi, "Hasan Paşa'nın Vakfı, Şeyhülislam Ankaravi Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi ve Ankara Suluhan Hikâyesi", www.sadibayram.com.
- BAYRAMOĞLU, ALADA Adalet, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Yayınevi, İstanbul 2008.
- BEHAR, Cem, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*, YKY, İstanbul 2014.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiye ve Istalahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. II, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1968.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslamiye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, C. V, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslamiye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, C. IV, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1969.
- BOYANA, Hülya, "Antik Dönemde Ankara Tanrıları Ve Kültleri", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 2, Ankara 2012, ss. 557-576.
- CANSIZ, İsmail, *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1997.
- CERASİ, Maurice M. *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.
- CİN, Halil, Akgündüz Ahmet, *(Hukuk Tarihi), Türk Hukuk Tarihi*, C. 1, Timaş Yay. İstanbul 1990.

- ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK, Ankara 1997.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yay. Ankara 1997.
- ÇELİK, Şenol, "Şehir Kethüdası", *TDVİA*, C. 38, İstanbul 1995, ss. 451-453.
- ÇETİN, Cemal, "Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)", *History Studies International Journal Of History*, Volume 6 Issue 6, Aralık 2014, ss. 43-70.
- ÇETİN, Halil, "Darü'l-Hısn Engüriyye", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012, C. 1, ss. 151-164.
- DAĞLI, Yücel, KAHRAMAN Seyit Ali, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2.Cilt 2.Kitap, YKY, İstanbul 2005,
- DARKOT, Besim, "Ankara", *MEBİA*, C. 1, İstanbul 1978, ss. 437-453.
- DEMİREL, Ömer, GÜRBÜZ Adnan, TUŞ Muhittin, " Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev Eşya ve Giyim Kuşam", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II*, Ankara 1992, ss. 703-755.
- DEMİREL, Ömer, GÜRBÜZ Adnan, TUŞ Muhittin, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992,C.1, ss. 97-161.
- DEMİREL, Ömer, "Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi", *13. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 2002, Cilt 3, Kısım 3, ss.1947-1960.
- DEMİREL, Ömer, " Osmanlı Uzun Çarşılarına Örnekler: Ankara- Sivas Uzun Çarşıları", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 1. , Ankara 2012, ss. 379-383.
- DENY, J, "Sancak", *MEBİA*, C.X, İstanbul, ss. 186-189.
- DERELİ, Hamit, *Ankara Anıtı*, MEB,Dünya Klasikleri Dizisi 68, Ankara 1999.
- DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*.

- ERDEM, İlhan, "İlhanlılar Döneminde Ankara", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, Ankara 2012, ss. 131-138.
- ERDEM, Sargon, "Ankara", *TDVİA*, C. III, İstanbul 1991, ss. 201-203.
- ERDOĞAN, Abdülkerim, *Unutulan Şehir Ankara*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- ERDOĞAN, Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- ERDOĞAN, Mehmet, *(Fıkıh) Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- ERDOĞDU, Şeref, *Ankaram*, Alkan Matbaacılık, Ankara 1965.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, Ankara 1973.
- ERGENÇ, Özer, "16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri", *Tarih İçinde Ankara, (ODTÜ Eylül 1981 Seminer Bildirileri)*, Ankara 1984, ss. 49-60.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara 2006.
- ERGENÇ, Özer, " "Enfâ" Kuralının Devlet ve Reaya Arasındaki Mali İlişkiler Açısından Anlamı" *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 429-441.
- ERGENÇ, Özer, " XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 117-143.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 75-84.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 94-104.
- ERTAN, Veli, *Ankaravi Mehmed Emin Efendi 1028 H/1619-1098 H./ 1688*, Defne Yayınevi, İstanbul 1994.
- ERTURHAN, Sabri, *İslam Hukukunda Suça İştirak*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2009.

- EYİCE, Semavi, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", *Atatürk Konferansları IV*, TTK, Ankara 1971.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla)*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- GALANTİ, Avram, *Ankara Tarihi*, Tan Matbaası, İstanbul 1950
- GALİP, Mübarek, *Ankara I-II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1341.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, Bakara Suresi Meali 2/229, Elif Kitapevi, İstanbul 2005.
- GÖYÜNÇ, Nejat , "XVI. Yüzyılda Ankara", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S.I, Ankara 1967, ss. 71-75.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Osmanlı Belgelerinde Konut Terminolojisi", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Habitat Yayınları, İstanbul 1996, ss. 264-267.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Hane", *TDVİA*, C.15, İstanbul 1997, ss.552-553.
- GÜLER, Ali, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanları)", *OTAM*, S.9, Ankara 1998, ss. 155-175.
- GÜNAY, Reha *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1998.
- GÜRBÜZ, Adnan, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 1993.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, "Ankara'da Ahi Hâkimiyeti, 1330?-1361", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 2002, ss. 830-836.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 1991.
- IMBER, Colin, *Şeriatın Kanuna*, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.

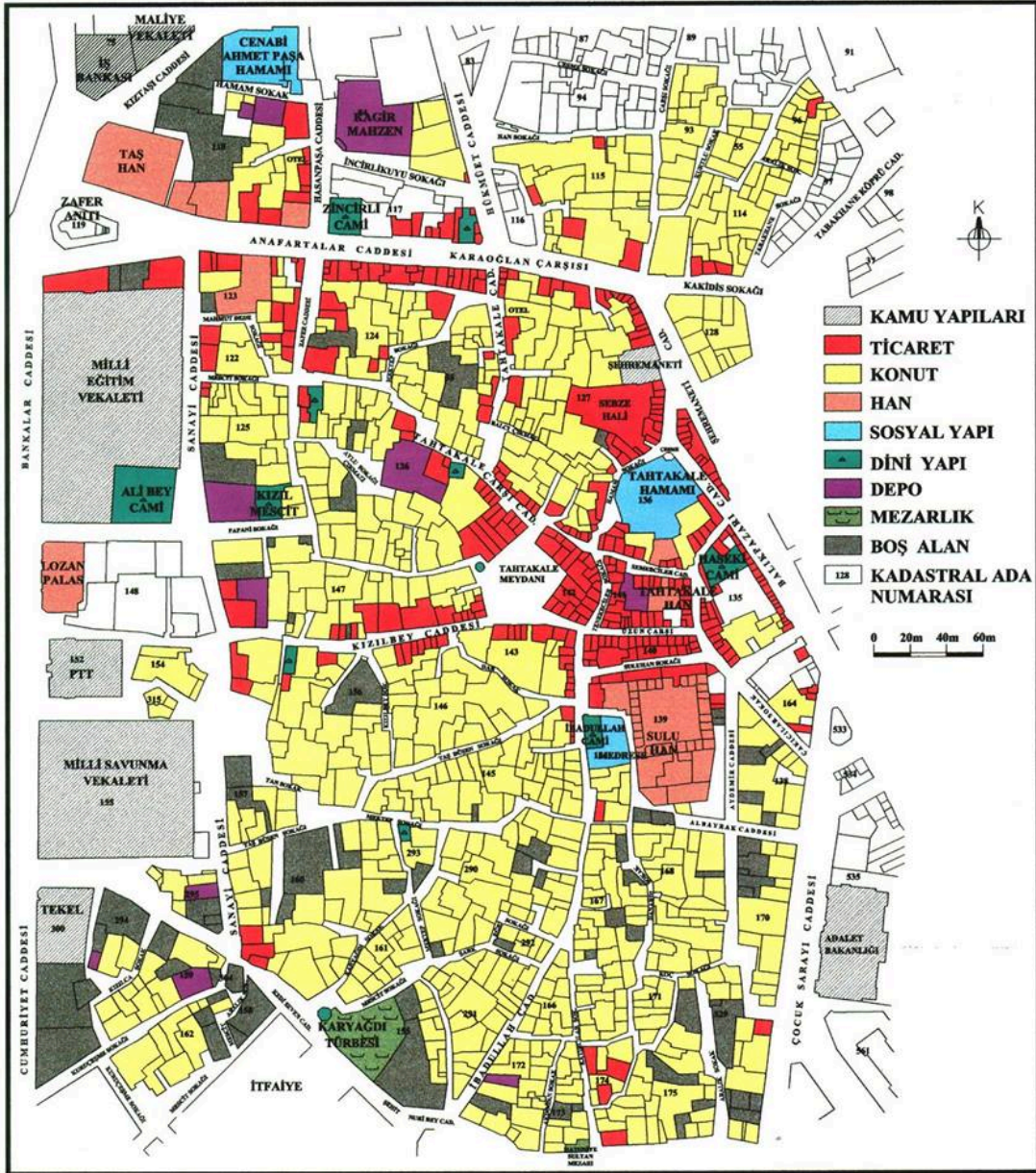
- "İbadullah Camii", *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, ss. 410-412.
- İLGÜREL, Mücteba, "Osmanlı'da Eşkıyalık Hareketleri", *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 466-469.
- İNALCIK, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Arvanid*, TTK, Ankara 1954.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, C. XXIII, S. 92, Yıl Ekim 1959, ss. 575-610.
- İNALCIK, Halil *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, YKY, İstanbul 2003.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Beylerbeyi", *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 69-74.
- İPŞİRLİ, Mehmet "Avarız Vakfı", *TDVİA*, C. 4, İstanbul 1997, ss. 109.
- KADIOĞLU, Musa, Gökay Kutalmış, "Roma Döneminde Ankara", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 2012, C. 1, ss. 531-542.
- KANDEMİR, Seyyah, *Ankara Vilayeti*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1932.
- KARAGÖZ, Mehmet, "Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV ve XVIII. Yüzyıl)" *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C.4, ss. 103-110.
- KARAMAN, Hayrettin, "İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, C.2, , Ankara 1992, ss.6-16.
- KIVRIM, İsmail, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yy 'da Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, 8 (1), ss. 231-255.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Akşehir Tarihi*, İstanbul 1945.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Ankara Camileri*, Kültür Matbaacılık, Ankara 1978.
- KOŞAY, Hamit, *Ankara Budun Bilgisi*, Ulus Basımevi, Ankara 1935.
- KÖMÜRCÜOĞLU, Eyüp, *Ankara Evleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1946.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara 1991.
- KÖSE, İbrahim, *Ankara Evkaf Defteri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

- KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1978.
- KÜÇÜK, Levent, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.II, Feza Gazetecilik Yayınları, İstanbul 1999, ss. 513-649.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK, Ankara 2000.
- MUŞMAL, Hüseyin, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat(1640-1650)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000.
- NAİMA TARİHİ, (Haz: Zuhuri Danışman), C. 2, *Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul* 1968.
- NURDAN, Semiha, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Ankara Şehri Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.
- ONGAN, Halit, *Ankara'nın İki Numaralı Seriyeye Sicili*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974.
- ORTAYLI, İlber, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul 1980, ss.33-40.
- ORTAYLI, İlber, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi ve Bölgedeki Üretim Eylemlerinin Değişimi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, Ankara 2000, ss. 109-120.
- ÖNEY, Gönül, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 209, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.
- ÖNEY, Gönül, "17. ve 18. Yüzyıllarda Ankara", *Ankara Ankara*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, ss. 87-108.
- ÖNKAL, Ahmet, Bozkurt Nebi, "Câmi", *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 46-56.
- ÖZ Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK, Ankara 1999.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İslami Dönem Ankara", *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 203-204.

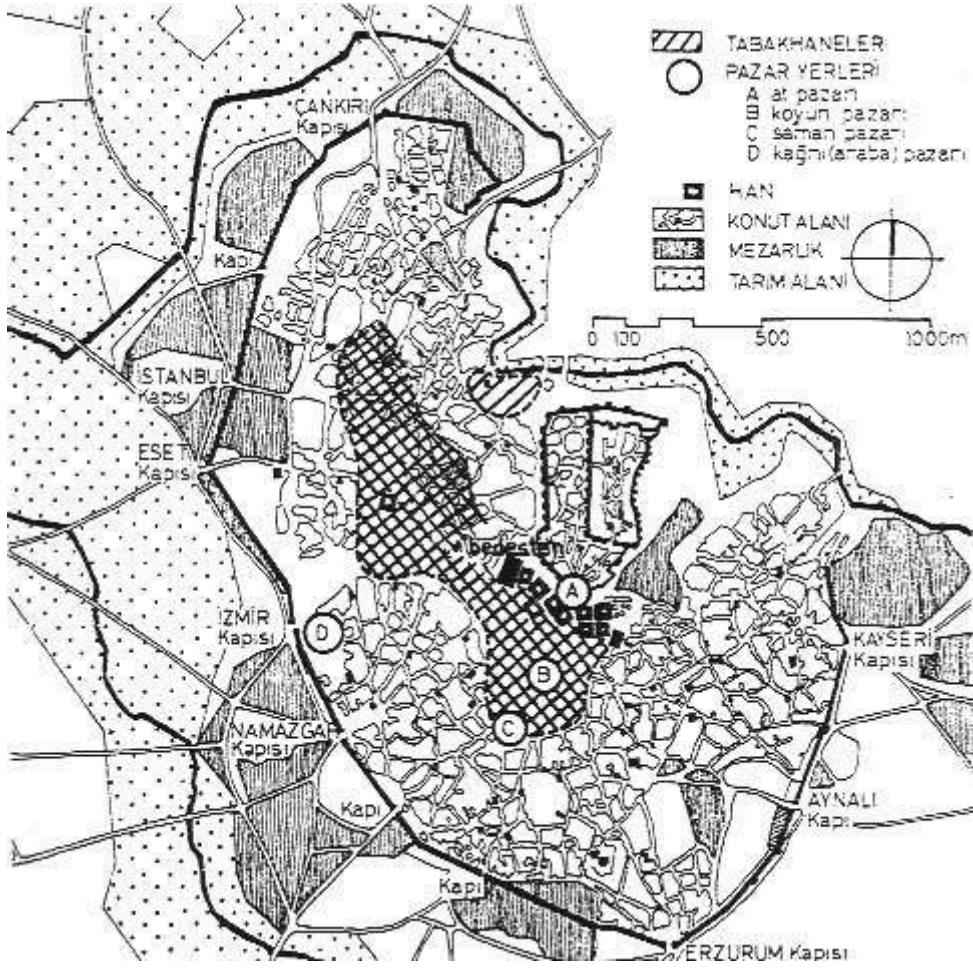
- ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, Ankara 2003.
- ÖZDEMİR, Rıfat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- ÖZDEMİR, Rıfat, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, ss. 81-144.
- ÖZDEMİR, Rıfat, "Osmanlılar Devri Ankara", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, ss. 204-209.
- ÖZKAYA, Yücel, "*XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü*", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Konya, C.1, Sayı. 1, ss.135-155.
- PAKALIN, Mehmet Zeki *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.1, İstanbul 1993.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 2, İstanbul 1993.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 3, İstanbul 1993.
- SAK, İzzet, ÇETİN, Cemal, *45 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2008.
- SAK, İzzet, *37 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili*, Konya Ticaret Odası, Konya 2010.
- SAKAOĞLU, Necdet, " 17. Yüzyılda Tütün Haram, İçenler İdamlık ve Cehennemlikti", *Tarih ve Toplum*, 83 (Kasım 1990), s.18-23.
- SATIŞ, İhsan, CEYLAN Muhammed, "Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait Bir Defter: 10 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri", *Belgeler*, C. XXXIII, S.37, Ankara 2014, s. 26.
- SAVAŞ, Saim, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, C. 2, ss. 504-547.
- SCHWEİGGER, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*, Çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- SÜREYYA, Mehmet, *Sicil-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* C.II, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996.

- SÜREYYA, Mehmed, *Sicil-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, C. IV, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996.
- ŞAHİN, GÜÇHAN Neriman, "16-19 yy. Nüfus Tahminlerine Göre Osmanlı Ankara'sında Mahallelerin Değişim Süreçleri Üzerine Bir Deneme", *Tarih İçinde Ankara II*, Aralık 1998 Seminer Bildirileri, Der. Y. Yavuz, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara 2001, ss. 123-154.
- ŞENER, Mehmet, "Câmi", *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 91-92.
- TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı Toplumunda Aile" *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, C.1, ss. 92-96.
- TAHIROĞLU, Bülent, " Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", İÜ Hukuk Fakültesi mecmuası, XLV-XLVII /1-4, İstanbul 1982, ss. 659-666.
- TAMUR, Erman, *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, Ankara Ticaret Odası, Ankara 2003.
- TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2006.
- THEVENOT, Jean, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, İstanbul 1978.
- TOURNEFORT, Joseph De, *Tournefort Seyahatnamesi*, Haz.: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- TUNÇER, Mehmet, *Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14.-20. yy)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- TUNCER, Orhan Cezmi Tuncer, *Ankara Evleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2002.
- TUNÇER, Mehmet, "Ankara Tarihsel Kent Merkezi Gelişim Süreci ve Suluhan Çevresi Tahtakale Çarşısı", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*, C.2, Ankara 2012, ss. 688-692.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008,
- Türkçe Sözlük, C. 2, Türk Dil Kurum Yay, Ankara 1998.
- UĞUR, Yunus, "Şer'iyye Sicilleri", *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 8-11.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 3, TTK, Ankara 2006.
- ÜÇOK, Coşkun, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 2002.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Özel Yayın, Isparta 1997.
- VARLIK, M. Çetin, "Anadolu Eyaleti", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, ss. 143-144.
- WEBER, Max, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, Çev. Musa Ceylan, İstanbul 2003.
- YURT Ansiklopedisi, "Ankara", C. 1, ss. 530.
- YAVUZ, Aysıl, "19. Yüzyıl Ankara'sında Kale İçi", *Tarih İçinde Ankara (Eylül 1981) Seminer Bildirileri*, ODTÜ, Ankara 1984, ss. 155-194.
- YDEMA, Onno, *Carpets and Their Dating in Netherlandish Paintings 1540-1700*, Antique Collectors Club Ltd. 1991.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD*, S.XIV, Ankara 1982, ss. 1-29.
- YILMAZ, Fehmi, "Tütün", *TDVİA*, C.42, İstanbul 2012, ss. 1.
- YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1990.
- "ZİNCİRLİ CAMİİ", *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s. 407.

Suluhan ve İbadullah Camii'ni gösteren Ankara Haritası (Prof. Dr. Mehmet Tunçer Arşivi)

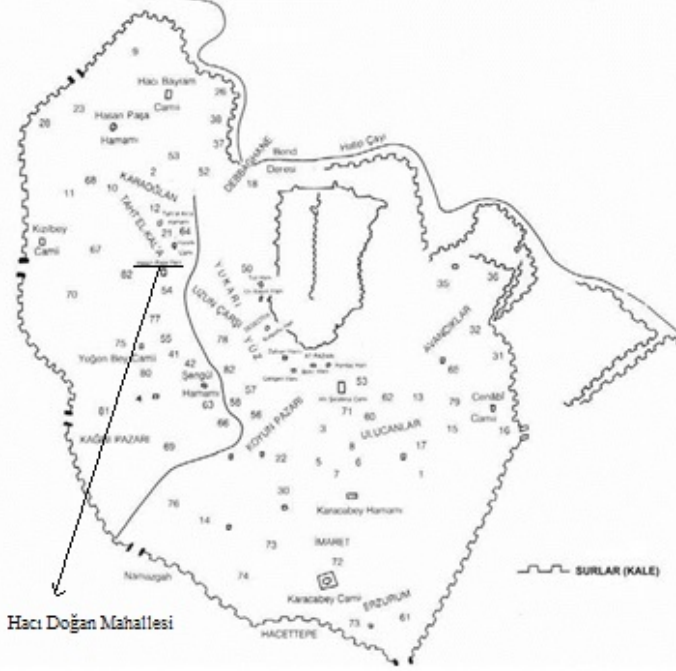
Ankara Kalesi ve Çevresi (Prof. Dr. Mehmet Tunçer Arşivi)

16. YÜZYILDA ANKARA MAHALLELERİ

MAHALLELER

- 1- AHİ HACI MURAD
- 2- TULU
- 3- HALİFE BAYEZİD
- 4- LERLEBİCİ
- 5- HELVAYI
- 6- HÖRÜDİ
- 7- YAKUB HARRAT
- 8- HACI HALİL
- 9- KUREYŞ
- 10- HOCA PAŞA
- 11- ALİ BEY
- 12- HALLAC MAHMUD
- 13- ÜRGÜB
- 14- BURYAÇI
- 15- SABUNİ
- 16- KATTANIN
- 17- RÜSTEM NAAL
- 18- DEBBAGİN
- 19- ÇAKIRLAR
- 20- YAKUB NAHAL
- 21- TİFLİSİ
- 22- HACI İVAZ HADDAD
- 23- BELKİS
- 24- SEMSÜDDİN
- 25- HAN KAH
- 26- ALİ YAKUB
- 27- BOSTANI
- 28- İKNECİ
- 29- TEKE AHMED
- 30- HACI MUSA
- 31- ÇEŞME
- 32- SİREKLİ
- 33- EMRE GÖLÜ
- 34- BADEMLÜ
- 35- MOLLA BÜYÜK
- 36- KAYABAŞI
- 37- BÖREKÇİLER
- 41- KEBEKİRİ ZİNNİ
- 42- KEBEKİRİ MÜSLİMİN
- 43- DİBLEK

- 44- KURD
- 45- BEHÖL
- 46- MİHRİYAR
- 47- MAKRAMAÇI
- 48- HENDEK
- 49- KAFİR KÖYÜ
- 50- KEYYALIN
- 51- HACI MANSUR
- 52- AHİ TURİA
- 53- YALTARIN
- 54- ESENHÖR
- 55- KÖYÜN PAZARI
- 56- DELLÂL KARACA
- 57- CELÂL KATTANIN
- 58- HACI ARAB
- 60- YUSUF HABİSÂZ
- 61- ERZURUM
- 62- MEVDUD
- 63- HACI EŞHÂB
- 64- PAPANI
- 65- SARÂC SINAN
- 66- HACENDİ
- 67- İBN GÖKÇE
- 68- BAKLACI
- 69- OKUZÇE
- 70- KIZILBEY
- 71- GÜNGÜ
- 72- İMÂRET
- 73- HACI SEYDİ
- 74- HACI TEPEŞİ
- 75- HÂTUN
- 76- MUKADDEM
- 77- KONURÇA (APARDİLER)
- 78- KAZUR ALI
- 79- KİÇİLÜ
- 80- İMAM YUSUF
- 81- YENİCE
- 82- BOYACI ALI
- 83- HACI DOĞAN
- 84- KOÇHİSAR
- 85- YENİŞEHİR

(Prof. Dr. Mehmet Tunçer Arşivi)

RESİMLER

Hacı Doğan Mahallesi İbadullah Camii (www.facebook.com
Unutulmayan Eski Ankara Fotoğrafları ve Belgeleri Paylaşım
Platformu'ndan Alınmıştır.)

Hacı Doğan Mescidi

Hacı Doğan Mescidi İçerden GrnŖ

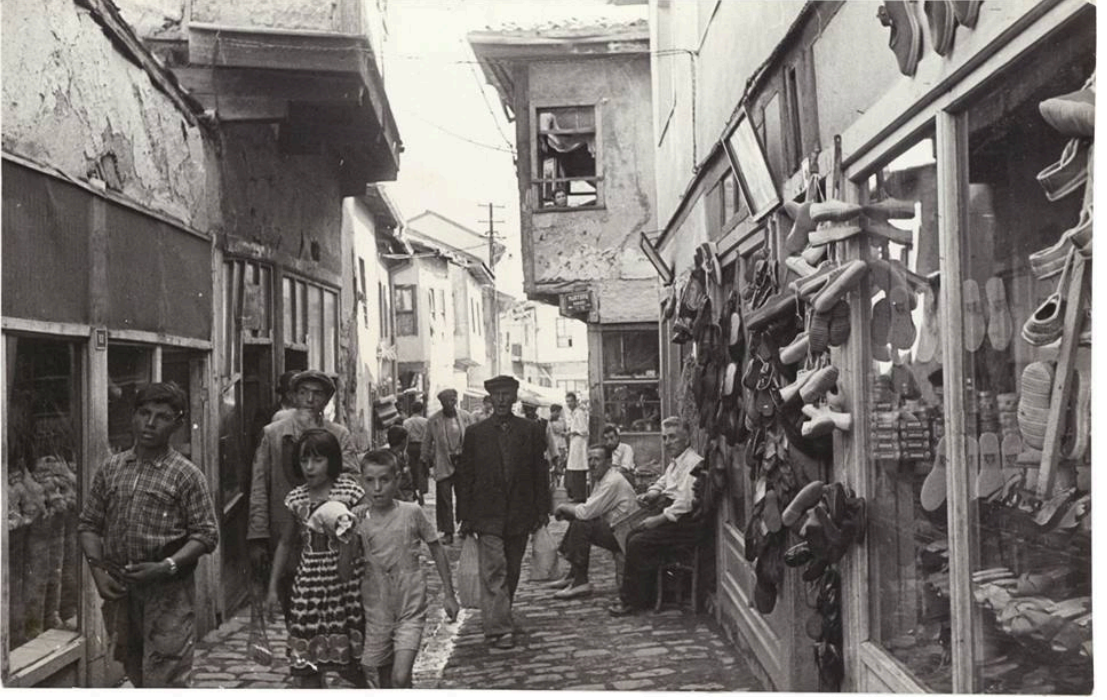
Hacı Doğan Mescidi 'ne Bitişik Bir Ev

Hacı Doğan Mahallesi'nde Bulunan Bir Ev

**Hacı Doğan Mahallesi (Şimdiki İbadullah Camii'nin Yanındaki
Çerkes Sokak) (www.facebook.com Unutulmayan Eski Ankara
Fotoğrafları ve Belgeleri Paylaşım Platformu'ndan Alınmıştır.)**

Hacı Doğan Mahallesi (www.facebook.com Unutulmayan Eski Ankara Fotoğrafları ve Belgeleri Paylaşım Platformu'ndan Alınmıştır.)

Karyağdı Sultan Türbesi(www.facebook.com Unutulmayan Eski Ankara Fotoğrafları ve Belgeleri Paylaşım Platformu'ndan Alınmıştır.)

**Suluhan (Restore Edilmemiş Hali) (www.facebook.com
Unutulmayan Eski Ankara Fotoğrafları ve Belgeleri Paylaşım
Platformu'ndan Alınmıştır.)**

Sulhan Günümüzden Bir Kare

Suluhan Köşk Mescit

1937 Ankara - Çarşı Türklücele belediye

Çıkırıkçılar Yokuşu (Bir Ucu Suluhan'a Uzanan Uzun Çarşı'dan Bir Görüntü) (www.facebook.com Unutulmayan Eski Ankara Fotoğrafları ve Belgeleri Paylaşım Platformu'ndan Alınmıştır.)

Ulus'ta Bir Ermeni Kilisesi (www.facebook.com Unutulmayan Eski Ankara Fotoğrafları ve Belgeleri Paylaşım Platformu'ndan Alınmıştır.)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Fatma ERKAYA TOPCU

Uyruğu: T.C.

Doğum Yeri ve Tarihi: Ankara 22.05.1987

e-posta: fatos87erkaya@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Bozok Üniversitesi	2012

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı: İngilizce YDS: (70) YÖKDİL: (83,75)